

Gubcsi Lajos

POSZTUMUSZ

A Magyar Művészetért – Az ezredfordulón

Szép gyermekeink

Szeretettel mind, halálig

Gubcsi

**Kiadja a GL-4 Pénzügyi Kft.
Budapest, 2001 Karácsonya**

"... mert arra a kérdésre, hogy "kik az idegenek az országban?" mindent felsoroltam, még az arabokat is, csak a magyarokat nem. Amikor a vizsgabiztos rám mordult, "hát a magyarok?", azt feleltem, hogy még az én dédapám dédapjának a dédapja is ott született, Erdélyben, s bizony még az ő dédapja dédapjának a dédapja is. Így aztán elbuktatott földrajzból és történelemből." (Wass Albert)

***Kiadja a GL-4 Pénzügyi Kft.
Budapest, 2001***

© Dr. Gubcsi Lajos

Szerkesztő: Gubcsi Anikó

Képszerkesztő: Keleti Éva

Könyvszerkesztő: Szántó Tibor

Műszaki szerkesztő: Csépe László

A borító diszlemezét *Asszonyi Tamás* szobrászművész tervezte.

Köszönet A Magyar Művészetért Díj fotóművészeinek: *Keleti Évának, Kunkovács Lászlónak,
Olasz Ferencnek*

A diszalbum mecénása a Grant Reklám Kft. és Dr. Nagy Endre igazgató.

Köszönetet mondunk a támogatásért a Nemzeti Kulturális Alapprogram Titkárságának;
valamint

Bayer Józsefnek, Kovács Gábornak, Marjay Gyulának és Szórádi Sándornak.

Készült a Gyomai Kner Nyomda Rt.-ben, a nyomda alapításának 119. esztendejében

Felelős vezető: Papp Lajos vezérigazgató

Telefon: 66/386-211

<http://www.lang.hu/gykner.nyomda>

E-mail: gykner@lang.hu, e-mail: knergyoma@bekes.hungary.net

ISBN 963 00 7885 6

Gubcsi Lajos

POSZTUMUSZ

A Magyar Művészetért – Az ezredfordulón

A csata eldőlt. Kis, puha füstök

Pettyezik még a hegyet.

A völgyekből a síkvidékre

Özönlenek a vesztesek.

Toprongyos, tántori népség –

Hogy lehet az,

Hogy a vesztesek azonnal elrongyosodnak,

Gönceik elkoszosodnak,

Korcukban tetű terem?

Ugyan mért nyű a vereség

Több csizmát, mint a győzelem?

...

Mennek a lószagú éjben, a sárban,

Kirokkan alóluk a szürke,

Fogatuk sáncba suvad.

De ők keblükben rejtegetik,

Görnyedve, zihálva hátukon cipelik

Újszülött igazukat.

Elhányták a Fegyvert,

A Sáncot feladták,

Rétjüket új kasza nyírja.

De igazuktól

Nem tudnak megszabadulni,

Azt örökölni

Hagyják fiaikra.

(Székely János)

GL-4 Pénzügyi Kft. Budapest, 2001

A Magyar Művészetért Díjjal kitüntetett művészek 1988-2001.

Ágh István	Gombos Gyula	Kunkovács László	Sebestyén Márta
Almási Tamás	Gulyás György	Latinovits Zoltán	Sebő Ferenc
Annus József	Gulyás Gyula	Lázár Ervin	Seregi László
Asszonyi Tamás	Gulyás János	Lehóczky János	Sík Ferenc
Balikó Tamás	Gyarmati Livia	Liszt Ferenc	Siklós Mária
Bella István	Győrfi Sándor	Kamarazeneke	Sinkovits Imre
Berecz András	Györgyfalvai Katalin	Lohinszky Loránd	Somogyi Győző
Bereményi Géza	Győri Balett	Makovecz Imre	Somogyi József
Bódy Gábor	Gyulai Líviusz	Márai Sándor	Sütő András
Borbándy János	Gyurkovits Tibor	Markó Iván	Sváby Lajos
Bozay Attila	Halmos Béla	Martin György	Szabados György
Böszörményi Géza	Hamvas Béla	Melocco Miklós	Szabó István
Bródy János	Harag György	Mensáros László	Szabóky Zsolt
Bubik István	Havasi István	Mészáros Ági	Szalay Ferenc
Buda Ferenc	Herceg János	Mészöly Miklós	Szántó Tibor
B. Nagy László	Herendi Manufaktúra	Mocsár Gábor	Szécsi Margit
Cantemus Kórus	Hervai Gizella	Molnár Edit	Székely János
Czimer József	Honvéd Együttes	Muzsikás Együttes	Szervátiusz Tibor
Cseres Tibor	Huszárik Zoltán	Nádas Péter	Szilágyi Domokos
Cserhalmi György	Ilia Mihály	Nagy Gáspár	Szirtes Ádám
Csete György	Illyés Kinga	Nagy László	Szokolay Sándor
Csomós Mari	Imre Zoltán	Nagy-Kálózy Eszter	Szörényi Levente
Darázs Árpád	Jancsó Adrienn	Nemeskürty István	Szöts István
Dienes Gábor	Jókai Anna	Novák Ferenc	Taub János
Dobos László	Jurcsik Károly	Olasz Ferenc	Téka Együttes
Dresch Dudás Mihály	Kaláka Együttes	Orosz János	Tímár Sándor
Dubrovay László	Kallós Zoltán	Ökrös Zenekar	Tiszatáj
Eperjes Károly	Kányádi Sándor	Páll Ágoston	Tolnay Klári
Esterházy Péter	Kardos István	Páll Antal	Tóth Bálint
Fábri Zoltán	Karsai Zsigmond	Páll Magdi	Tóth Ildikó
Farkas Árpád	Keleti Éva	Páskándi Géza	Tóth Menyhért
Farkas Zoltán	Kerényi Imre	Pérel Zsuzsa	Töröcsik Mari
Fehér Ferenc	Kobzos Kiss Tamás	Péterfy László	Udvardi Erzsébet
Finta József	Kocsár Miklós	Ráckevei Anna	Udvaros Dorottya
Fodor Antal	Kocsis Zoltán	Ragályi Elemér	Új Budapest Együttes
Fodor Sándor	Kokas Ignác	Ratkó József	Ulman István
Foltin Jolán	Kondor Béla	Rózsa György	Utassy József
Földi Péter	Korniss Péter	Ruszt József	Vári Fábán László
Garas Dezső	Kozák András	Samu Géza	Vass Lajos
Gergely András	Kő Pál	Sára Sándor	Vörös László
Ghymes Együttes	Kubik Anna	Schiffer Pál	Wass Albert
Gink Károly	Kuncz László	Schinágl Gábor	Zsuráfszki Zoltán

ÉLŐSZÓ

Sinkovits Imrét kísérik utolsó útjára ma délután. Pedig még csak az *Előszó*-t írom. Az *Élő Szót*, drága halottaink emlékére. Vajon mennyien integetnek nekünk az örökzöld vadászmezőkről, mire majd befejezzük a *POSZTUMUSZ*-t? Harminckilencen voltak, mikor elkezdtek, Imre azonban nem várhatott tovább – lesz-e negyvenegyedik szereplője *A Magyar Művészetért posztumusz aranykönyvének*? Ugye nem?*

Imrének alig egy hónapja adhattuk át *A Magyar Művészetért Díjat* szíve színházában. Amikor 1988-ban először csilloghatott művészek kezében a díj, akkor Imre még a *Kuratórium* elnökeként volt szülője az első magyar, ízében automóm művészeti díjrendszernek. Most odaát is elnökké választja őt a nagy csapat. Minden bizonnyal.

Latinovits. Huszárik. Nagy László és felesége, Szécsi Margit. Vass Lajos. Sík Feri. Páskándi, Szilágyi Domokos, Harag György, Cseres, Somogyi József, Kondor Béla, Szóts István, Fábri Zoltán... a XX. Század. Jó napot, fiúk. Asszonyunk, Tolnay Klári.

S ti, akik még itt vagytok azon 170 művész közül, akik e díjat érdemessé tették biztos jövőjére – ti ugye maradtok? A film, a zene, az építészet, a fotó, a tánc, a színház, a poézis és a próza, a népművészet, a festészet, a szobrászat Nagymesterei, a magyar jelen büszkeségei, ti ugye létetekben is maradtok még?

Hagyjátok az örökkévalóságot, hagyjátok még békén ökelmét – úgyis megtalál. Már jelezte. Maradjatok addig gyarló földi lények. A lámpákat adjátok a kezünkbe, sokan vagyunk, kik nem látunk jól a sötétben.

Élő Szó kell mindenekelőtt. Kézfogás, siker, öröm, ünnep, győzelem, utód vérben is és utód verejtékben is, iskola, ahova hozzátok járhatnak, mint egykor ti Somogyihoz és Szótsához, Fábrihoz és Haraghoz. Vass Lajoshoz pedig mi, mindannyian, apraja-nagyja az egész országban.

Latinovitshoz pedig méltóságot venni, pusztíthatlan, konok magyar büszkeséget.

Vezessétek még az iskoláitokat. Várjátok meg, míg az orvosok feltalálják az örök földi lét szerét – nincs már soká. Kevés, ha a mű örök, s az alkotó pihen. *Perpetum mobile* – az legyetek nekünk.

Hogy még olvashassuk új soraitokat. A színpadról, a koncertekről a ti erőtok sugározzon szét a nézőtérre. Festményeitek, fotóitok, szobraitok, házaitok házat dagasszanak.

Elmenni ráértetek. S ha mégis útnak indul egy-egy közületek, vigye magával ezt az új, ezúttal fekete szegélyű aranykönyvet, a *POSZTUMUSZ*-t. Tudniuk kell odaát, hogy mindig bennünk jár az emlékü. Nem csak él – jár. Ez jár nekünk. Belőlük vagyunk. Őket idézzük, emléküket simogatjuk, mint egykor saját nagyapánk a mi fejünket.

A *POSZTUMUSZ* szorgalmas kisdíák. Elment mindenhová utánuk. Édes kicsi országunkat járta, majd képzeletben szétszaladt az egész világban, s keresett benneteket, mint vihar által szétszórta leveleket Amerikában, Párizsban, Németországban, a Vajdaságban és Erdélyben – Erdélyben mindenütt, hiszen az Erdélyországban született magyarság évszázados művészi alkotó ereje ugyanakkora, mint történelmileg miniatürizált kis országunké, ezé a közös édes anyánké.

Imrét Sütő szavai kísérték el. Együtt voltak a Kuratórium alapító tagjai. Láttam, amint Most is fogják egymás kezét.

Hála e könyvért a magyar művészeknek. A Kuratóriumnak – az erőnek, amely benne van. Hála alkotótársamnak, a lányomnak. A Magyar Ifjúság 1987-89-es szerkesztőségének. *Gyémántkemény közet-alapzatra koszorúzták A Magyar Művészetért díjrendszert.*

(*Szomorúan közlöm e szavakat: a fenti sorok megírása után néhány hónappal Mészöly Miklós sem várt már, nem tudott.)

ÖRÖKSÉG

A posztumusz azt jelenti: hátrahagyott szellemi termék. És a mindennapi szóhasználatban tudjuk, hogy azt is jelenti: valaki életében nem kaphatta meg művének méltó elismerését.

Amikor 1988. november 11-én első ízben, majd azt követően minden évben átadtuk A Magyar Művészetért Díjat, alkotóművészetüket örökre feladó, közülünk eltávozott nagyszerű személyiségekre is emlékeztünk. Szembe akartunk szállni az értékzavart teremtőkkel, azzal a helyzettel, hogy mialatt egyeseket, partikuláris értékeket agyonreklámoztak, addig alapművek szerzőit elszigetelték a közfigyelemtől. Vagy egyszerűen csak hagyták, hogy életüket reménytelenül űzzék a halál felé. Szembe akartunk szállni a korábbi évek kultúrpolitikai, művészeti torzulásaival, igazságtalanságaival, aránytalanságaival. Olyan kor volt az, amikor Latinovits Zoltán, Kondor Béla, Martin György, Harag György, Szilágyi Domokos, Nagy László, Huszárik Zoltán drámai módon távoztak közülünk, s életművük életükben nem részesült az azt megillető elismerésben; nemzeti és egyetemes kulturális értékek kaptak súlyos sebeket.

Ahogy Dobos László szlovákiai magyar író fogalmazott erről akkor este a Nemzetiben:

„Nézem a posztumusz díjazottak fényképarcát. Latinovits Zoltán, Szilágyi Domokos és a többiek. Igazságszolgáltatás, elégtétel – ezek a szavak jönnek a számra. Megdöbbenő, hogy a holtakhoz is el kell menni, s szellemarcuk előtt kell elmondani a megbecsülés szavait. S ezen a nyomon el kell menni sok élőhöz is, akik évtizedek óta, másféle gondolkodásuk miatt, lekerültek a nagy listáról, legfeljebb előjegyzésben szerepelhettek.”

A Kuratórium alapító tagjai 1987-ben: Czine Mihály, Cserhalmi György, Csoóri Sándor, Gubcsi Lajos, Korniss Péter, Kósa Ferenc, Makovecz Imre, Markó Iván, Pozsgay Imre, Sára Sándor, Sinkovits Imre, Sütő András, Szokolay Sándor

A Kuratórium tagjai 2000-2001-ben: Ágh István, Gubcsi Lajos, Korniss Péter, Kő Pál, Makovecz Imre, Martonyi János, Melocco Miklós, Sára Sándor

Barátaink!

Oly nyár lesz itt, bele is hal hó és fagy
S királyok szolgálnak fel a koldusnak
S a kies határban szemfényünk virrad
S a hűs mennyekben nem csak jók lakhatnak

Oly forró lesz, hogy a holtak felkelnek
S nevüket írják a feszülő égre
S hinni kell néha egy kis feszületnek
S bocsátást adni minden ballépésre

Oly tiszta ész, s diadal is kell ide
Oly bölcső, oly erő, oly apa és nő
Oly anya vegyen illatos mellre

Oly csók szánkra – hogy a halál ha eljő
Oly kedvvel zárjon örök rejtekibe:
Új lét kezdődjék máris, vad keringő (G. L.)

A Földön túl is

Néznek ránk. Hozzájuk megyünk. A legjobb köveiteink mindenén túl. A Mindenén túl. Itthagyták szellemüket bennünk. Nem kérnek már, csak adnak, a legodaadóbb társaink. A legnagyobb magyar művészek közé tartoznak; míg éltek, nekünk meghatározták a XX. század második felét, most meghatározzák az új évezred nyitányát.

Lehet másként írni, színpadra lépni, kamera elé és mögé állni, mint ők. Lehet másként festeni, zenét komponálni és megszólaltatni, másként lelket lehelni a szoboralakba. Lehet másként fotózni, táncolni, Erdélyt járni a nép kincseért.

Csak egyet nem lehet. Másként élni a művészet csillagával a homlokon; nem lehet halványabban égetni a méceszt; nem lehet lustán heverni a tehetség áldást kereső ölében. Nem lehet másmilyen magyarnak lenni. Nem lehet, mert nem érdemes.

Zseniknek állít emléket a díszalbum. Elsőként úgy, hogy egyszerre, egy kötetben idézze vissza legnagyobb – elhunyt – költőink, festőink, szobrászaink, színészeink, íróink, zenei talentumaink, táncosaink, néprajzért élő nagyjaink tettét, szellemét. Könnyű és hálás feladat volt – felemeltek magukhoz, megszólaltatták a halhatatlant. Hallják?

A Magyar Művészetért Díj különleges, XIV. századi erdélyi művészeket, rovásírást visszaidéző tűz- és sodronyzománc alkotás. Aranyozott. Az igazi aranyport azonban művészeink szórják rá örökérvényűen – akik még élnek; s akik már várnak ránk a túlvilág soha meg nem ismerhető örömeivel – azaz a végtelen álommal. A földből gyökerezik, amit éltükben teremtettek – s most egyetlen nagy ívben átnyúlik

mindez a csillagok világába, ahol gyémánpatkójú lovaikon száguldanak vagy békésen legelésztetnek. A konkrét földi jó a miénk itt – s annak égi mása a hölgyek részéről lágyan, az urak részéről férfiasan nyújt felénk kezet: *ne féljetelek, megérte*.

Hogy mi? Élni? Vagy az örökkévalóságba távozni? Egyre megy mindkettő.

Egy gyorsan gyarapodó széria új darabját tartja kezében, Kedves Olvasóm. Az *Üzenet Erdélyből*, az *Aranykönyv – A Magyar Művészetért*, a *Haza szerelem* után – a Kner Nyomda jóvoltából – elénk került a negyedik díszalbum is: a *POSZTUMUSZ*. Ezzel folytatjuk az Üneteket: a mostani művészei már klasszikussá váltak. A haza nagyjaivá is. *Latinovits, Huszárik, Nagy László, Kondor Béla, Somogyi József, Szóts, Wass Albert* – 41 igaz ember. 41 örök élő.

Hozzájuk készülünk mindannyian. Odaát – azt mondják – mindenki egyenlő, szabad a járás-kezés. Elmegyünk: ez biztosabb, mint bármi más eddig. Most e könyvvel elküldjük a ma éppen itt e Földön gyalogló magyarság összegyűjtött fohászát – maradjanak meg emlékezetünkben úgy, ahogy eddig elfoglalták ott a helyüket: nehogy őr maradjon, nehogy kiessen a fejünkből – a szívünkből – akár csak egyetlen verssor, festmény, kotta, szobor is.

Nehogy kiessen akár csak egyetlen mosolyuk is. Amit most is küldenek felénk – mert tudják, hogy a mosoly, amelyet küldesz, visszaszáll hozzád.

A díszalbum A Magyar Művészetért Díj művészeinek, mecénásainak levele a harmadik évezred Urának asztalán: bánjon jól, kegyesen velük odafent. Ők a legjobbaink. Ki más?

B. NAGY LÁSZLÓ

„Lassan egyformán elfogy a vérük...”

Tragédia történt. A balatonszárszói síneken nem először és nem utoljára. B. Nagy László véget vetett az életének. Negyvenhét éves volt. Ellenfelei azonnal ostoba balesetté, vak véletlenné próbálták egyszerűsíteni a tragédiát: elhíresztelték, hogy ittasan a vonat alá esett. Gyakran van ez így; az élve maradók megpróbálják lerázni a felelősséget, mint kutya az esővizet. Az állatnak sikerül az ilyesmi, az embernek nem. Telnek-múlnak az évek, árkok vájódnak az arcunkra, és ahány vájat, annyi figyelmeztető kérdőjel: mit tettünk, mit mulasztottunk?...

Az élet rendje szerint mindig akadnak túlélők, akik számára éppoly lehetetlen a felejtés, mint amilyen gyötrelmes az emlékezés. Különösen nehéz azoknak a helyzetek, akik talán tehettek volna valamit a tragédia föltartóztatásáért. Szorongva írom le: több mint tíz esztendeje nyugtalanít a sejtés, hogy B. Nagy László esetében e néhányak közül való vagyok. Éveken át tanúja voltam vívódásainak, tudatos készülődésének, tudtam, hogy a szárszói síneken akarja végezni az életét. A pillanat megválasztásába azonban nem avatott be senkit; gondosan érlelgetve magában, és a lehető legszigorúbb titokban tartotta.

Ritkán találkoztunk. Ha dolgozott, elvonult és bezárkózott. Én is bolyongtam a világban, alig voltam Pesten. Ha olykor-olykor összefutottunk, eszméket cseréltünk, aggodalmakat és reményeket újságoltunk egymásnak, földéztük olvasmányainkat, élcélődtünk ellenfeleink átlátszó fordulatain, finomuló kínokon, a nevetségesen álcázott árulásokon.

A szárszói esély ott lebegett a közelünkben, vagy megbújt a tekintetünk mélyén, egy-egy félbeszakadt gondolat csöndjében, de vonakodtunk szóba hozni, mert mindketten szemérmesek voltunk, és irtóztunk a melodramától. Hozzászoktunk az életveszély közelségéhez, mint a felderítők vagy a berepülőpilóták.

Végül is felnőtt férfiak voltunk, ismertük hivatásunk kockázatait, nemcsak a szárszói sínek futottak át az agyunkon, el tudtuk képzelni Dózsa koronáját, Petőfi szívét, Radnóti tarkóját, vagy éppen a lyukas zászlókkal és újságpapírokkal letakart nemzedéktársaink tekintetét. Egyszóval, miként a lét megannyi föltorlódott lehetetlenségéhez, hozzászoktunk a szárszói esélyhez is. Megszoktuk a megszokhatatlant.

1973 tavaszán Amerika városaiban csatangoltunk *Csoóri Sanyival*. Az utazások, vetítések, előadások közötti lélegzetvételek idején forgatókönyvet írtunk. Gyakran emlegettük B. Nagy Lacit, tervezett filmünk egyik alakját róla próbáltuk megmintázni. Mondhatnám, ott téblábolt a közelünkben, akár egy vézna, szelíden szigorú felkiáltójel. Ismertük őt: a sorsát, a lényét, valamennyi leírt gondolatát, küzdelmeit és körülményeit, elszántságát és esendőségét – lappangó szárszói hajlandóságát –, róla írott mondataink mégis gyakran görcsbe rándultak, elakadtak. Különös személység volt, jószerivel minden hasonlatot lelökött magáról, közelítő jelzőink elsiklottak mellette vagy megbicsaklottak, mielőtt célba értek volna. Sándor nem véletlenül emlegette vele kapcsolatban a dosztojevskiji lelkek szakadékait. Ha végre egy-egy találó jelzőt sikerült hozzáillesztenünk, belénk villant a döbbenet, hogy az ellenkezője is ráillik. Eszmei-erkölcsi hajthatatlanságát leszámítva csak a legvégletebb ellentétpárokkal lehetett közelíteni személyiségéhez... Ha megmaradási esélyeiről tanakodtunk, egyszerre ötlött fel bennünk a legszilárdabb andezit és az illékony buborék, a kiirthatatlan tarack és a szélnek kitett kutya tej virága.

Büntelenül élt, mégis mindig örökös büntudatban...

A gyanútlan szemlélő joggal feltételezhetné, hogy B. Nagy Laci békében élt, szabad emberként, hiszen gondolatainak, egész életművének organikus kiteljesedése vitathatatlan. Gyakorlatilag azonban ez a belülről fakadó szabadság véget nem érő ütközetekbe parancsolta őt, a lelkiismeret békéjéért lélekörlő háborúságokba kényszerült. Hadban állott mindenekelőtt önmaga gyarlóságával, a megélhetés gondjaival, a kimondhatóság béklyóival, hogy a bénító körülmények ellenére eljuthasson az öntörvényű gondolkodáshoz... Úgy építgette az életét, hogy közben önmagát fogyasztotta. Minél ingatagabb embereket, minél közönyösebb körülményeket, minél elszántabb ellenfeleket talált maga körül, annál hajlíthatatlanabb lett. Tudta, hogy vért csak vérrel lehet pótolni, az öntörvényű gondolat hiányát pedig csak öntörvényű gondolattal. Saját szabadságának foglya volt.

Még a világháborúval sem engedte sodortatni magát, fegyveres ellenálló lett. Csenevész tizenhét évével, negyven kilójával oda ment, ahová kellett. Később, amikor a politika piacain felszökött a hajdani ellenállók árfolyama, ő szemérmesen hallgatott a múltjáról. Nem akart bekerülni semmiféle vadásztársaságba, nem akart se íróasztalt, se titkárnőt, nem kilincselni soron kívüli Trabant-kiutalásért, pedig néha még egy buszbérlet megvásárlása is fejreperesztő gondot jelentett számára...

Még lettek volna előadásaink Bostonban és Washingtonban, de nem volt már maradásom; tűz égett a talpam alatt.

Dögfáradtan érkeztem haza. A hosszú repüléstől zúgott a fejem. Letettem bőröndjeimet az ajtó előtt,

keresgéltem a lakáskulcsot. Bentről telefonberregést hallottam. Vesződtem a zárral, de még odaértem a telefonhoz, mielőtt letették volna. Anikó hívott, B. Nagy László leánya. Beszélgetésünk rövid volt:

– ...Apám...

– ...Szárszó?...

– ...Igen...

– ...Mikor?...

– Ma. A személyi igazolványában az a levelezőlap volt, amelyet valamikor a repülőn írtál neki.

Betámolyogtam a fürdőszobába, a kád szélére roskadtam.

Zakatolt a fejem, reszketett a gyomrom, de nem sírtam, nem hánytam. A tenyeremből vizet szürcsölgettem. Nagyon fáradt voltam.

Hanyatt dőltem az ágyon, és a megmaradás esélyéről gondolkoztam: már nem a B. Nagy Lászlóról, hanem a magunkéról, a magaméról...

Tiszteletlen és meddő kísérlet volna vaskos kötetekbe tömörített életművét, erkölcsi-esztétikai, filozófiai-politikai stratégiáját fölvázolni. Vállalkozásának csupán egyetlen – bár föltehetően a legalapvetőbb – jellegzetességére utalok: kettős küldetést vállalt, öntörvényű volt és elkötelezett. Öntörvényűségét elkötelezettségével, elkötelezettségét öntörvényűségével súlyosbította.

„Éppoly hevesen keressük vágyaink, gondolataink nyomvonalán a kötést, mint ahogy őrizni és kívívni próbáljuk, olykor megérthetetlen és gyűlöletes módon, lényünk integritását. Az ember önmaga akar lenni, ura a létét meghatározó erőknek – ezért keresi, szabadsága érdekében, a velük való teljes azonosságot.”

(Kósa Ferenc: Kettős küldetés, Alföld 1987./1., és Magyar Ifjúság 1989./8.)

Laudáció:

„Az olimposzi fennköltsgű és pártatlanságú ítéletek kora lejárt: az ítéletben az ítélkező sorsa is benne foglaltatik...” B. Nagy László méltó maradt minden sorához, gondolatához. Irodalomtörténész, kritikai munkássága a legjobbak közé emelte. Amit írt Sarkadi Imréről vagy Németh Lászlóról, érvényes ma is. Esszéi, elemzéseik mércét jelentettek és jelentenek mindmáig. A magyar filmművészet nagykorúvá válása elválaszthatatlan B. Nagy László munkásságától, kritikái kötődnek a művekhez, beépültek az alkotásokba is, részévé váltak a kornak, a magyar filmművészetnek. Hiányát a halála óta eltelt esztendőik csak súlyosabbá tették.

(A Magyar Művészetért Díj átadása alkalmából, Nemzeti Színház, 1988. november 11-én)

BÓDY GÁBOR

Október 24-én meghal...

Vallomás az írásról és a filmről

Előbb novellákat írtam, aztán mindjobban magával ragadt a film. Írni azért kezdtem, mert „érzéseim” születtek, némelyik éveken át velem maradt. Legtöbbször elalvás előtt kerestek fel, és reggel, az ébredést követő órákban, ha egyedül voltam a lakásban. De néha napközben is megleptek, a legváratlanabb vendégek voltak, s magukkal szólítottak, ha társaságban voltam is, vagy bármivel foglaltam el magam.

Ezek az érzések ostobamód megfejthetetlenül és diktatórikusan léptek fel: képek voltak, némelyikük az emlékezetnek, másikkal a képzeletnek köszönhető létezését. Az emlékezet képeire könnyebb volt magyarázatot találni, a rejtélyt itt jelentéktelenségük okozta. Nem a „nagy” események rögződtek, hanem a nyári ház falának vagy az altenhofi fáknak a képe, de olyan titokzatos élességgel és izzással, mintha ki tudja, mi mindenre való magyarázatot és megoldást lepleznének.

A képzelet képei közt akadtak olyanok, amelyek valakinek az elbeszélését testesítették meg. Ezekben nagy szerepet játszott a találgatás, milyen is lehet az a hely, az a személy... és ami határozott képet öltött, az már az én véleményemmé vált. Ugyanígy egy-egy ismerősömről vissza-visszatérve elképzeltem, hogy mit csinál, mikor egyedül van, láttam, hogy ül, hogy néz, hogy gondolkodik...

Voltak aztán a képzeletnek olyan nyugtalanítóan titokzatos képei is, amelyek a semmiből pattantak elő és tértek vissza újra meg újra. Ha nem lettem volna bizonyos abban, hogy sose láttam őket, már-már azt hittem volna, hogy megtörtént dolgokra emlékezem. Ezek azonban – épp mert sosem történt dolgok képei voltak – még gyakrabban „hívtak”, hogy beléjük költözzem és felfejtsem „történetüket”. Ma is emlékszem egy ilyen képre: egy ócska, egyedülálló, megfeketedett házát látok, ajtaján kijön egy vézna,

középkorú asszony, és ott áll, nagytotálban, de sötét tekintetét rám függeszti. Ez a kép mindig átalakul, a ház, az asszony, a környezet kicsit más, de mindig ugyanaz. Sem az asszonyt, sem a házat nem láttam soha.

Amikor az ember egy képbe beleköltözik, részleteket fedez fel, amelyeket meg tud nevezni, a képek „megindulnak”, további képeket ébresztenek, összecsengenek különböző tapasztalatokkal, és ebből, ha elmondjuk, valamilyen történet vagy egyéb lesz. Aztán kezdtem úgy járni az életben, hogy már én kerestem és szólítottam meg őket a köröttem történő események közt éppúgy, mint hunyt szem mögül a képzeletben.

Volt egy kép, ami után hétszer utaztam ki Lengyelországba, de ez már nagyon különös kép volt, ugyanis nem volt részlete, aminél fogva megragadhattam volna, illetve ha „megjelent”, minden a részletévé vált, egyszóval állapot volt. Évekig tartott, amíg rájöttem, hogy nem a távolban kell keresnem, hanem magamban, s hogy csak akkor érvényes igazán, ha nincs.

Tulajdonképpen ez az állapotként felfedezett kép oszlatta fel a titokzatos vendégsereget. Úgy szüntette meg, hogy magába zárta és feloldotta őket abban a tudatban, abban a kilométerekben nem kifejezhető távolságban, amit úgy hívnak: „én és az élet”. Ettől fogva minden, amit ebben az állapotban ismertem fel, jelentőssé vált, amibe be kell költözni, hogy „felfejtsem”.

Ugyanakkor kérdésessé vált maga az állapot, amelynek lehetséges válaszához a „képek” gyűjtötték

az adatokat. Mindez a szavakkal való egyeztetés bonyolult szűrőjén át történt.

Az egyetemen szereztem egyik legjobb barátomat, aki filmrendezőnek készült, és amatőrfilmet csinált. Elkísértem a forgatásaira, majd amikor felvették a főiskolára, dolgoztam a vizsgafilmjeiben. Novellák helyett forgatókönyveket kezdtem el írni, neki és más főiskolásoknak. Részt vettem egy tucat film írásában, forgatásában, vágásában, még szerepeltem is, és volt, amelyiket legalább annyira „rendeztem”, mint a rendezője.

Roppantul vonzottak a film lehetőségei. Itt valóra válthattam a „képeimet”, az ember úgy érezte, hogy leírás helyett életet teremt. És végül a film készítése maga is az „élet” volt a javából, kapcsolatteremtés más emberekkel, valamifajta alkotó hatalom.

Maga az írás is képek nyugtalanító látogatásából született. Aztán úgy éreztem, hogy ezeket a képeket közvetlenebbül fejezhetem ki, ha filmet készítek, mint ha egy novellában „történetet” kerekítek belőle. Kalandosnak és vonzónak tűnt az is, hogy a film-

készítés közben összekeveredik a kifejezés és a valóság. Végül, mint annyian mások, én is úgy véltem, hogy a film a „legmaibb”, a legkorszerűbb kifejezési mód, ahol az alkotó képességek valóságos öttusájára van szükség a legeltérőbb társadalmi közegekben, ahhoz, hogy művet létrehozzunk.

Egy költő, aki elképzei, egy politikus, aki érvényre juttatja, egy mérnök, aki megszervezi, egy hadvezér, aki lebonyolítja, s az ötödik? („te magad légy”), aki az egészet, mint egységes tevékenységet és alkotást létrehozza.

Ez rögtön paradoxonhoz vezet: a film egyrészt a kifejezés legközvetlenebb, legbelsőbb lehetőségét teremti meg, másrészt a legkülönbözőbb társadalmi tömegprizmák sorozatos törésén át realizálódik, ahol végül is a valóság fényképe...

(Részlet Bódy Gábor: Tüzes Angyal – Psychotechnikum azaz Gulliver mindenekelőtti utazása Digitáliában című könyvéből, JAK Füzetek 30, Magvető, 1987)

Előszó

Rettenetesen viszolygott attól, hogy filmrendező legyen. Csak filmrendező, aki csak filmeket rendez, bár nagy kedvvel, erős invencióval készített filmeket, amelyek közül némelyiket (pl. a Nárcisz és Psyché-t) pár hónap alatt a főnntartásaikat hangoztató napilapkritikák és a forgalmazási nehézkesség ellenére is százezrek nézték meg. Tehát nem volt avantgárd kísérletező sem, szűk közönség számára érdekes, hatásos csodabogár. Csak ez sem volt. Mindjárt a személyisége, a személyes megjelenése elindította a hatást azokban, akik találkoztak vele. Úgy húszéves kora táján barátai Angyálnak is nevezték. Angyal, Tüzes Angyal, a Halál Angyala. Az angyalok ráforrtak az életére, de ezzel se kívánunk semmit sem mondani. Élete mindig egy köz lankadatlan figyelme közepette folyt. Akármire nyúlt, ez a köz reagált, így vagy úgy, hevesen vagy kevésbé hevesen, érdeklődést vagy elutasítást mutatva, megrándult. Legutoljára egy kés-

hez nyúlt, és egy nagyra tágult köz, határon belül és túl fölajdult és elnémult. Izgatottan és lefojtottan átélt valamit, de hogy mit? Egyszerre csak rengetegen úgy érezték, hogy itthagyták őket.

Fiatal lányok és fiúk, akiknek alkalmuk nyílt valamikor, ekkor, akkor találkozni vele, járták a várost, s azon tépelődtek, rágódtak, hogy akkor most kinek fogják elmondani majd egyszer. De mit? Más ismeretlenek megrohanták a mozikat, hogy lássák, nem, nem egyszerűen csak a filmeket, nem egyszerűen csak azt, hogy mi maradt utána, hogy mi volt, mert hát ez is benne foglaltatott a kíváncsiságban; hogy legalább azt lássák, ami maradt, de még inkább valaminek részese akart lenni az a sok néző, valaminek, ami sugárzott a filmekből, a filmekben túlról, a filmekben is megnyilatkozó, mögötte lévő és már nem lévő személyből. Mert sugárzanak ezek a filmek valamitől, amivel Bódy elérte azt, hogy olyan fil-

mekhez, amelyek világviszonylatban meghökken-
tően, megdöbbenően, sőt zavaróan új látványt adtak,
addig nem létezett, ezért eleinte inkább hihetetlen
képek sorát vonultatták föl, szokatlanul nagyszámú
nézőközönség verbuválódott. Megszületett volna az
új közönségfilm Magyarországon, amely ráadásul
iszonyúan művészi, kétségbevonhatatlan színvonal?
Akik Magyarországon hivatalból ezt kérték számon,
annyira nem ilyet vártak, hogy inkább tiltakoztak
ellene, nem akarták fölismereni.

... Bódy nem volt művész. Nem arról van szó az ő
esetében, hogy egy érdekes, időnként botrányos, vé-
gül pedig tragikus életű művész szükségszerűen föl-
kelti az érdeklődést, mert fölfordulást okoz, szenzá-
ciót jelent, kavargat körülötte a levegőt. Csak művész
sem volt. Valami új elnevezésre van szükségünk, ami
talán egyáltalán nem új, hanem ősrégi vágy. Mint tíz
éven át barátja és két filmben munkatársa állíthatom,
hogy Bódy örökké *dolgozott*. Állandóan, folyama-
tosan, szünet nélkül, csak szem és lélek kellett hozzá,
hogy fölismerjük. Időnként egyenesen lehetetlen volt
fölismerni, úgy nézett ki a dolog, hogy hátat fordít
mindenkinek, ami következne, amit mások munka-
ként fognak föl, átnéz hirtelen azon, amibe esetleg ő
lovallt bele másokat. Nem, tényleg nem, akármilyen
tágra értelmezzük a művész fogalmát, itt valami más-
ról van szó. Máskülönben hogyan tudott volna a leg-
banálisabb, sőt legotrombább helyzetnek is valami
zenét, szépséget adni, amit ugyebár máshol, máshogy
szoktunk meg?... Nem véletlen az, hogy Bódy, aki
nem tudott beilleszkedni a játékfilmgyártás világ-
iparába – habár kultúrhierarchiában az őt leghíreseb-
bé tevő tettei kétségtelenül a játékfilmjei, mint önki-
fejező személy egyelőre ezekkel terjeszkedik ki a
legjobban, a legnagyobb térben –, hirtelen nagy ér-
deklődéssel fordul a videó felé. A videónak többféle
használata van, de ő ezt a lehetőséget célozta meg,
mindjárt mozgalom is lett belőle. Kitorolni a lét hagyo-
mányos csapdáiból, unalmából, közhelyes kényszer-
valóságából. Legyen már vége annak, hogy az ember
létezése depresszióra és művészi alkotásra, ceremoni-
kus fölívelésre és semmit se jelentő tengődésre, szép-

ség nélküli erőlködésre, ügyeskedő züllésre és aztán
egy kis kielégülésre szeletelődik föl! Fölismer-
te, hogy ez a mozgékony, perszonális objektíváló tech-
nika szolgálhatja a szent célt.

... Lehet, hogy a létezés idején egyszer végigöm-
lik a szépség, egészen kitölti?

Lehet, hogy egyszer majd egészen miénk lesz az
öröm, ami nélkül olyan nehéz a levés?

Bódy ennek az ősrégi vágnak a merész, környörte-
len hőse. Ne nevezzük művésznak, hiszen mindnyá-
jan azok vagyunk! Azok a nézők – ők vannak többen,
s nem véletlen, hogy túlnyomórészt húszévesek vagy
még fiatalabbak, mert kezdetben mindent tisztábban,
közvetlenebbül élünk át –, akik nem történetet, film-
gondolatot, filmnyelvet és egyebet látnak a filmjei-
ben, hanem valahogy egy személyt keresnek, mert
maguk is személyes élményként élik át a látványt,
jobban érzik, miről van szó...

A túlélő előnye evidens, nem kell azt szégyellni.
Nem kell azt fitogtatni. Élni érték, de nem biztos,
hogy mindig jól értjük az öngyilkosok üzenetét. Hát
persze, hogy ő meghalt, mi meg élünk. Nem kell
annyira azonosulni vele, hogy a végén magunkat kell-
jen sajnálni, majd dupla csavarral szükségszerűvé
magyarázni-keseregni az esetet.

A mi halálunk. A mi életünk.

Nem tragikus sorsú művész járja az utcáinkat, aki
után ilyen-olyan filmek maradtak, hanem emeljük be
az egészet, az élő a kultúránkba, ha lelkünkben úgyis
benne van, mint szépség és riadalom, mint a más
halála és zűrzavar.

Nem minden történetnek van a végén tanulsága.

Nem azért mutatta nekünk pazarló szenvedéllyel,
hogy mennyire él, hogy mi a földről elkíváncozás
vágyát hitetlenkedve sémává egyszerűsítsük.

Ezután majd nekünk kell kitalálni, hogy merre jár.

Azoknak a fiataloknak az intim hallgatásából és
mohó kíváncsiságából jön meg talán az ihlet, akik
most még csak néznek csillogó szemmel és szédeleg-
nek a hatások és halálok közt.

(A fent idézett műben
Csaplár Vilmos: Előszó c. írása)

Psyché – Cserhalmi György

CSERES TIBOR

Töredelmes bűnvallomást

Cseres Tibor, 1991:

„Már huszonöt évvel ezelőtt számon kérték tőlem, miért nem írtam, csatoltam a *Hideg napok*-hoz folytatásként a megtorlás véres heteit is.

Nem tehettem meg: a körülmények csak az igazság, a borzalmak felét engedték kimondani. Az igazság és a véres szörnyűségek másik, nagyobbik felének világba kiáltása szerb íróra, írókra várt volna. Ám mindhiába!

Közel három évtizedes várakozás után nem térhettem ki a végül is reám maradt feladat elől, hogy megírjam az 1944-es bácskai vérbosszú könyvét is.

Amikor harminc éve a *Hideg napok*-ban regénybe ágyazva előadtam mindazt, amit krudélis hajlamú magyar tábornokok és törzstisztek a magyar nép nevében ezernyi szerb és zsidó ember ellen Újvidék ama gyilkos három napján 1942-ben elkövettek, számoltam azzal a reménységgel, hogy válaszul s talán hálából, akad szerb író, aki emléket állít azoknak a

magyar tízezreknek, akiket úgyszintén ártatlanul gyilkos gazemberek a jugoszláv nép nevében megkínóztak és halálba küldtek.

A Jugoszláviában élő magyar százezrek lelkében izzó sebként máig ott ég a negyvenezeri elpusztított rokon: apa, fiú, testvér megbecstelenített, eltiltott emléke. De a megbillent, megsértett, félbeszakított erkölcsi világrendet ki kell egyenlíteni. Megbékélés nélkül nincs igazi béke a lelkekben. A vérbosszú által kiontott vér eltörlésére nagyon kedvező lehetőség a töredelmes bűnvallomás. Erre ad alkalmat nyíltan feltárt szörnyűségeivel ez a könyv minden délszláv továbbélő számára: Bocsássatok meg ti is! És soha többé! Ez a jelen könyv ajánlata a tisztaszívú olvasó, főként a szerb olvasó számára.”

Vérbosszú Bácskában (részletek)

A (jugoszláv) partizánok hároméves önvédelmi harcában felelevenedtek a középkor óta hamu alatt párázsló emberpusztító hagyományok, melyek a mindenkori ellenség megsemmisítésére megőrződtek. De kiegészültek a géppuskás, géppisztolyos kor kínálta lehetőségekkel s mindazokkal a vízparti emberirtó módokkal, amelyekkel a magyar katonai megtorlás is élt. Azonban számos véres és kegyetlen vívmánnyal dúsítják a halálformákat. Míg a magyar fegyveresek egyenkint végeztek áldozataikkal, a szerb partizánok – nyilván mert többszörözték számukra a véres feladatot – tízesével, tizenötösével összedrótozták a kivégzendőket, s így az előre megásatott sírok elé sorakoztatva tűzgepsorozataikkal hátulról lötték agyon

(Csak 18 éven felülieknek! – A szerk)

őket, a maguk számára könnyebbésként úgy, hogy halálos találatokkal tarkójukon, hátukban nyomban végső nyughelyükbe bujjanak, hogy aztán csak rájuk kaparják vagy kapartassák gyilkosaik a kiásott földet.

Acélhuzalnak úgy látszik bővében lehettek, mert lőszerüket kímélve úgy hurkoltak néhol tíz... vagy tizenöt férfit, hogy holmi szalma-, szénakazal köré karikába állították őket, a két szárny végembereit is keményen összedrótozva. S amikor a gyűrű szilárdan állt, csóvával meggyújtották a kazlat. A rabbá kötözöttek egymást akadályozták a lángok taszításában, a menekülésben. Ott égtek halálra valamennyien.

Máskor és máshelyt az elfogottak kivégzés előtti

gyötréséhez a többméteres parázsszönyegen való meztelbas átsétáltatás tartozott.

Ahol idejük engedte s a kegyetlenségnek türelmes gazdája került, ott a kiszemelt áldozatokat harapófógóval megfosztották mind a húsz körmüktől. Fokozták látványuk élvezetét, ha a közeli kovácsműhelyben megizzították a tépő harapófógókat.

Épp egy ilyen kovácsműhely közelében – talán munkára kényszerített kovácslegények segítségével – megpatkoltak némelyeket. Ahol izzítható szemet találtak, éltek azzal a lehetőséggel, hogy rostélyokon elevenen megsütötték a kivégzendőket...

A markukba kerülő papokkal, szerzetesekkel megkülönböztető módon bántak, bántak el. Legtöbbször levetköztették őket, s hátukból kereszt alakú szíjat vágtak bemelegítésként. Az edzettebb partizán nők kedvéért a sokszor nem is egészen fiatal lelkészek nem is szervét vették gondozásba. Leginkább megint csak harapófógóval tépték heréjüket, aprították makkjukkal kezdve hímveszőjüket.

Mohol – a földigénylők halála

A magyar többségű nagyközség többezres föld nélküli népességét az 1920-as birtokreform alaposan megapasztotta: a szerb nincstelenek földet kaptak, ám a magyarok közül csak az a néhány család, aki hajlandó volt áttérni a pravoszláv vallásra.

Pedig föld még maradt volna az agrárproletár magyarok nagy részének is, hiszen három új tanya-falut szerveztek, építettek a hatóságok Mohol közelében a betelepített montenegróiak, crnagorácok számára.

Amikor 1941 áprilisában a magyar honvédség bevonult Moholra, ennek a három crnagorác-dobrovóljác telepnek – Nyegosevónak, Milcsevónak, Szveticsevónak – lakosai nem hogy nem lövöldöztek a magyar katonákra, hanem jó vagy alkalmasnak vélt okkal tenyéryi piros-fehér-zöld kokárdákat tűztek a mellükre. A bevonuló katonák illő barátkozással viszonozták ezt a barátságos-békés fogadtatást.

Néhány nap múlva azonban a helyét elfoglaló és munkához látó magyar csendőrség utasítást kapott,

Ugyancsak a kovácsműhelyek szomszédságában s még mindig papi emberek péniszét égették izzó vassal, a kínzást folytatólagosan ismételve több napon át. Akadt ezekben a partizánegységekben olyan asszony, aki ezeket a meztelenül tartott tisztelendő katolikus férfiakat megtiporta, előbb ágyékukat zúzva, majd mellkasukat roppantva meg...

Amint a kovácsműhelyek közelsége ősi égetéssel történő gyötrésekre ihlette a képzeletgazdag partizán kivégzőosztagokat, egy-egy modern fűrésztelep is adott ötletet holmi újféle gyilkolási lehetőségekre. Fűrészgéppel ejtett kéz- vagy lábcsonkolások a heves és hosszú fájdalommal megtoldott emberölés változatai voltak.

Da a gatteren közvetlenül is volt mód gyors halált előidézni: a szálfákat deszkává szeletelő, hasító fűrészpad példaértékű lehetett az ádáz képzelet számára. Legfeljebb azon kellett töprengenie a kivégzőosztag parancsnokának, hogy fejtől vagy lábtól iktassa-e a fogaskorong elé áldozatát...

hogy a szerb telepeseket ki kell lakoltatni házaikból, s vonatra ültetni őket csekély csomagjukkal. Topolyán keresztül vissza kell őket toloncolni ősi hazájukba.

A moholi agrárszegénység, Újfalu népe úgy érezte, elérkezett régi földéhségének kielégítése, elfoglalta, rövid úton megszállta az elhagyott három telepes falut, már csak azon a címen is, hogy a sebtében le nem öldösött, hátramaradott lábasjóságokat megétessék, megittassák.

A moholi magyarokat azonban néhány nap múlva nagy, csapásszerű csalódás érte. A csendőrök újabb parancsot kapván, a megszokott szigorral, keménységgel elűzték őket alig belakott hajlékukról, visszaköltöztetve őket mohol-újtelepi szegényparaszti viskóikba.

Ez a ki- és visszatelepítés sokkal több erőszaktettel járt, mint a magyar kokárdás dobrovóljácok eltávolítása.

Miért kellett megtagadni a moholi magyarok föld-

foglalását? Mert a hatóság helyet kívánt csinálni a Bukovinából érkező székelyeknek. Nyegosevóra is-tensegítsi székelyek települtek négyszázan, kis falu-jukat Istenáldásának keresztelték. Régi községük s a jó föld miatt.

A moholi szegény magyarok az elkövetkező ne-gyedfél esztendőben is tettelegesen hadilábon álltak a magyar csendőrséggel s egyáltalán a kormányzó ál-lamhatalommal. Következésképp amikor Szálasi nyilaskeresztes agitátorai, szervezői eljutottak Moholra s megismerték az ott való szegényparasztiok fájdalmát és többszörös megcsalattatását, földet ígértek nekik, ha belépnek a nyilaskeresztes pártba, az úgynevezett Hungarista mozgalomba. A beiratkozásokon túl semmi egyebet nem tettek, úgy vélték, ez a lépésük egyenér-tékű lesz néptársaik hajdani görögkeletisége vállalásával.

Vesztükre: 1944-ben föld helyett halált kaptak. A helybéli szerbek játszi könnyedén megszerezték a nyilaspártiak névsorát, s megtámogatva a visszatérő dobrovoljácok dühétől, családostul a föld-bosszú ál-dozataivá váltak.

1944 októberében, novemberében szervezeten folyt a magyarirtás. Alakult egy iratokat s bosszúoko-kat kereső észcsoport. Ezek ülészektek és határoztak. Velük érintkezésben a szervezők mozgékonyabb és fiatalabb értelmiségi iparos intézkedő csapata tevé-kenykedett, vér az ő kezükhöz sem tapadt. A begyűj-tési, verési, kínzási és kivégző alja munkát a bosszú-szomjas meg haszonleső, fosztogató, kegyetlen haj-lamú aljaszerbekre bízta. Az efféle gyarló hajlandó-ságot idő és alkalom szerint minden idő, hely, nép ki-termel, előhív.

Több mint nyolcszáz embert szedtek össze.

A vészbírók a tűzoltólaktanyában hozta ítéleteit. (Itt régebben csendőrlaktanya volt.) Sorra maguk elé citálták, vonszoltatták a megöleendőket, kiknek fejére olvasták a vádat, vélt vagy való bűneit. Akinek a feje fölött a hajdani pálcatorés helyett egy gyufaszálát roppantottak ketté, azt halálra ítélték és a Hármas is-kolába vitték, ez olyan siralomházféle átmenőhely volt a kivégzés előtt..

A tűzoltólaktanyában hétszázhatvan gyufaszálát törtek ketté.

... nemcsak férfiakat, 16-20 éves lányokat is halál-ra ítélték, mert rajta volt a nevük ama pártlistán. Csak a legelkeseredettebb ember- és férfifantázia a meg-mondhatója, ezekkel a leányokkal mit művelhettek utolsó óráikban gyilkosaik.

Különösen emlékezetre méltó Varga Lajos plébá-nos tragédiája. Gyufatöréskor azt olvasták fejére bű-neként, hogy virágcsokorral üdvözölte a bevonuló magyar honvédeket, meg hogy a felállított honvéd hősi emlékmű előtt magyar állami ünnepeken haza-fias beszédeket mondott, s ott részt kellett venniök azoknak a szerb értelmiségieknek, akik egzisztenciá-lis kényszerítés nélkül nem mentek volna a honvéd-szobor tövébe... Egyéb kínvallatásokon kívül mind a húsz körmet izzó harapófogóval letépték... a fegyve-res örök megtaposták Varga Lajost, hasát felakasztva ölték meg. Holttestét targoncán tolták ki még aznap éjjel halálra ítélt társai a homokbányába.

Istenáldása székelyei a későn kapott menekülési felszólításra elindultak, kit az úton ért a végzet, kit Jarek internálótáborában.

Szenvedéseiket, halottaik nevét még nincs, aki összegyűjtse.

(Cseres Tibor: Vérbosszú Bácskában, Magvető)

DARÁZS ÁRPÁD

Kodály bűvöletében – az angyalok hangján

„Tudom, hogy számodra nehéz most, de vigasztalásul szolgáljon számtalan barátod, tisztelőd imája és együttérzése. Zenei pályafutásod két kontinenst köt össze. Gyönyörű példaként áll előttünk és ösztönzést ad mindannyiunknak. Köszönöm, hogy tehetséged fényével beragyogtad életünket.” – Ronald Reagan, az Egyesült Államok elnöke (amikor Darázs Árpád gyógyíthatatlan betegségének híre eljutott a Fehér Házba).

„Darázs Árpád pótolhatatlan és hiányát mindnyájan érezni fogjuk. Ragyogó zseni volt, már-már felülmúlhatatlan színvonalon dolgozott a zene minden területén. A város elvesztette egyik legtehetségesebb polgárát.” – A dél-carolinai egyetem rektorának gyászbeszédéből 1986-ban.

Dr. Árpád Darázs értetlenül nézett ebédpartnerére: „Azt mondd, hogy nem szereted a karéneket? Nem, ez nem lehet... Egyszerűen nem hiszem el. – mondta jólismert magyar-angol akcentusában, amelylyel először meglepte, majd elbűvölte hallgatóját.

Darázs itt megállt, mosolygott, előrehajolt és így folytatta: „A kórusban angyalok hangját hallod. Azt akarod mondani, hogy nem akarsz angyal lenni?” Aztán elnevette magát. „Mindössze arra törekszem, ... hogy megtanítsam az embereket, hogyan váljanak angyallá.”

Darázs Árpádot mi, columbiaiak leginkább kimeríthetetlen vitalitásáról, fogadott hazájához való rendíthetetlen hűségéről, különleges közép-európai charmjáról és a zene iránti mindenekfölötti elkötelezettségéről ismertük. Ránkhagyott öröksége az a talán több ezer diák, akiket ő tanított meg a zene megértésére és szeretetére, és közönsége, mely úgy az Egyesült Államokban, mint Európában és Ázsiában tapsolta tehetségét.

Darázs az USC Egyetem zenei fakultásának professzora volt 1966-tól. Ott építette fel Concert Choir-ját, a legkiválóbb nivójú együttest, mellyel első díjakat nyert fontos nemzetközi versenyeken, mialatt őt magát mint a Kodály kórusképző módszer egyik legkiválóbb szakértőjét ismerték el.

Dr. Darázs a Columbiai Philharmonikusok dirigense volt nyolc éven át a 70-es években. Igazgatása alatt a zenekar műsorát nagy európai repertoírral gazdagította, és a vezetése alatti években a koncertlátogató közönség létszáma ugrásszerűen megnőtt. A zenekar fejlődésében kifejtett munkájáért és a zenekar lelkes támogatásáért több kitüntetést kapott és személye fontos összekötő volt az egyetem és a város közönsége között...

A magyar emigráns és nemzetközileg ismert karigazgató, aki Columbiát húsz éven keresztül legszebb zenei pillanataival ajándékozta meg, kedd reggel elhunyt. Hatvannégy éves volt...

Darázs igazi szerelmesei a kórusok voltak. Mint karigazgató érte el élete legkiválóbb eredményeit úgy Magyarországon, mint itt, Amerikában.

Amikor 1957-ben feleségével és három kis gyermekével, mintegy 1700 más magyar menekült társaságában átjöttek az újházába, a 14 napos hajóút alatt Darázs egy rögtönzött kórust szervezett. Nem tudott a kísértésnek ellenállni.

Megtudta, hogy amikor megérkezik a hajó a Szabadság-szoborhoz New Yorkban, az érkező menekültek tiszteletére ünnepség lesz. Elhatározta, hogy a megtiszteltetést viszonzni fogják. Százötven tagú kórusa – fáradt, félelemmel eltöltött, izgatott mene-

kültek, akiknek legtöbbje nem tudott angolul – négy-szólamú üdvözlő dallal köszöntötte új hazáját.

Darázs tarsolyában komoly zenei tudással érkezett magyarországi szülőföldjéről. Felkészültségében nagy szerepet játszott a tény, hogy Kodály Zoltánnak, a világhírű zeneszerző-dirigens tanárnak személyes tanítványa és barátja volt. Darázs rövidesen megalapozta nevét Amerikában is...

1968-ban a USC Concert Choir európai koncert-

körútra ment. Ez az egyetem életében az első ilyen vállalkozás volt. 1976-ban a Concert Choir az első amerikai kórus volt, amely elnyerte Magyarországon a Nemzetközi Bartók Béla Kórusverseny első díját. Ez a tény Darázst különösen büszkévé tette, mert szülőhazájában érte a dicsőség... A Kodály-féle énektanítási módszert misszionáriusi meggyőződéssel terjesztette.

(The State, 1986. December 17.)

FÁBRI ZOLTÁN

Ahogy Truffaut látta

Műhelyvezetői képességeit felháborító erőszakossággal nyomták el: életének kevésbé ismert, de jelentős epizódja, hogy Kállai Gyula művelődési miniszter 1957 első hónapjaiban bizalmasan felszólította: terjesszen elő javaslatot a túlságosan is központosult filmgyártás decentralizálására. Fábrit ő alkalmasnak tartaná egy pasaréti műhely vezetésére. Fábri titoktartás terhével beavatta Máriássy Félixet, Makk Károlyt, Bacsó Pétert és Thurzó Gábort. Tervezgetésükre fény derült, a Hunnia akkori vezetője üzemi gyűlésen bélyegezte meg Fábriékát; Fábri nem közölte, hiszen Kállai Gyula bizalmasan tárgyalt vele, hogy ő hivatalos biztatásra fogott a tervezgetésbe. Ma sem világos, hogy Kállai miniszter miért nem sietett Fábri védelmére; valószínű, hogy a különféle irányzatok közötti harc egyik mozzanatáról lehetett szó és a „balosabb” irányzat győzött. Tény, hogy Fábrit megbélyegezték, az idősebb rendezők, hatalmukat féltve, maguk is Fábriira támadtak. A „bűnös” ekkoriban készült filmjeit szervezett bírálatok érték, Máriássy ellen angyalföldi munkások „tüntettek”, Thurzó Gábort elbocsátották a filmgyárból. Makknak sem vált könnyűvé a helyzete...

A külső, főleg külföldi sikerek és elismerések nem maradtak el; e téren a HÚSZ ÓRA moszkvai, velencei és római kitüntetése a legjelentősebb, továbbá az ÖTÖDIK PECSÉT moszkvai (megosztatlan!) nagydíja, valamint a hazai filmszemlék sorozatos díjai és elismerései... a KÖRHINTÁ-ról az akkor még „csak” filmkritikus François Truffaut írt méltatólag:

„Az ember okozhat csalódást mindenkinek, és ráadásul az apjának is. A 9. Cannes-i Fesztivál zsűri-jének sikerült ez a bravúr...

Az 1956-os zsűri, amely az alakítás díját Susan Haywardnak adja, amiért – egyébként rosszul – eljátszik egy izákos nőt az ASSZONY A POKOLBAN című filmben, ugyanolyan vakságról tesz bizonyosságot, mint az 1946-os cannes-i zsűri, amely Ray Mil-

lardot díjazta a FÉRFISZENVEDÉLY-ért. A megható részegesek és a megható felszarvazott férjek közös vonása, hogy mindig díjakat kapnak, mintegy kárpót-lásból vagy együttérzésből...

... a zsűri végülis túl sok híres vagy holnap híressé váló névről feledkezett meg: Alfred Hitchcock, Vittorio de Sica, Alain Resnais, Oscar Werner, Gloria Grahame, Humphrey Bogart, Rod Steigner és Törőcsik Mari...

Fábri Zoltán magyar filmjének, a KÖRHINTÁ-nak új megtekintése megerősítette első impressziómat: íme, itt a nagydíjas film, az én nagydíjasom, ha Favre-Le Bret úrnak lett volna annyi esze, hogy engem nevez ki zsűrielnöknek, abszolút hatalommal...

A Fesztivál igazi sztárja Törőcsik Mari volt, anélkül, hogy tudott volna róla; Fábri Zoltán csodálatos filmjének, a KÖRHINTÁ-nak hősnője érdemelte volna a legjobb női alakítás díját, ha nem kell Budapesten vizsgáznia, ugyanis főiskolai hallgató. Azzal, ahogyan táncolt, nevetett, sírt, frissességével, tisztaságával, spontaneitásával Törőcsik Mari Griffith hősnőjét idézi, azt a Lilian Gish-t, aki maga is úgy festett, mintha még a Simon-iskolába járna.

És végül mindenesetre álljon itt az én saját díjkiosztásom:

Nagydíj: KÖRHINTA (Magyarország)

Rendezés díja: AZ EMBER, AKI TÚL SOKAT TUDOTT (USA)

Forgatókönyv díja: EGY NYÁRÉJ MOSOLYA (Svédország)

A legjobb alakítás díja: TÖRŐCSIK MARI, a KÖRHINTÁ-ért

A humor díja: SANGSUE (Egyiptom)
A zsűri különdíja : A PICASSO-REJTÉLY.”

Ez a Truffaut-cikk, az *Arts* 1956. májusi számában, alig három évvel a francia Új Hullám, benne Truffaut diadalmaskodása előtt, eléggé nem méltatható mozzanata filmtörténetünknek. Az ismétlődik meg, ami Szöts István filmjével történt 1942-ben, amikor jeles olasz művészek a neorealizmus előfutárának nevezték azt a magyar filmet. Most Truffaut a készülő Új Hulláma nevében lelkesül egy magyar filmért és annak rendezőjéért...

A Sarkadi Imre novellájából és forgatókönyve nyomán rendezett film egy „mai tárgyú”, valójában *időtlen szerelmi dráma*, egy kedvező befejezésű Rómeó és Júlia-történet.

Kavarog a vásári forgatag, forog a körhinta, önfeladt vidámsággal úszik egymás felé a lány meg a fiú keze, mosolya; a szabadon lengő ülések fizikai törvények szabta mozgását csak néha tudja apró lendítésekkel megváltoztatni a szerelmes legény, s ilyenkor másodpercekre boldogan kapcsolódik össze a kezük, s együtt úsznak ebben a szédítően feleltlen közegben, talán a végtelenben; pedig a körhinta csak körben forog, s ahogy lassul, úgy bontakozik ki egyre komolyabban a cövekként álló apa baljós fekete ünneplője, majd arca, s ebben az arcban a másik férfi kínos közelsége; a másiké, akit nem szeret, de feleségül kell mennie hozzá.

E költői képsor minden informatív jellegű dialógus nélkül világosan érzékelteti a nézővel a helyzetet, felvonultatja az erőket, felméri a lehetőségeket, és felvázolja egy talán tragikus konfliktus körvonalait.

Most az apa jellemzése következik. Száraz, racionális dialógusok; ízek és színek nélkül koppannak a szavak a vásári zöldvendéglő asztalán; a lány sorsáról van szó, de ő nem figyel, katicabogarat les, annak a szárnyaira rakja át az apja kemény tömondatainak terhét. Aztán a tanyán; az apa meg a kijelölt vőlegény alkusznak. Össze kell fogniuk, mert csak ők ketten maradtak egyénileg gazdálkodó parasztok. Ezért kell a házasság is. Amíg ők bor, pogácsa mellett egyezkednek, a két nő: az asszony meg a lánya sóhajtozik. Ki-

mondani se merik, amire gondolnak, csak az óra kegyeg, és a lemorzsolts kukoricaszemek peregnek. Pár keserű szó: megalkuvás az asszony sorsa. Vendég jön; a körhinta mosolygós lovagja. Udvarolni jönne. Kellemes izgalom csendje. De már nyílik is az ajtó. Eddig csak világos tejüvegablaka mögül hallatszott ki a monoton férfibeszélgetés dünnyögése. Pogácsát majszolva, a birtokos fölényével ballag elő a tohonya vőlegény. Közömbös szavak korbácsütésként utasítják el az udvarlót. Kiutálják; köszön, távozik.

... Következik a lány meg a legény további dacos találkozása a tilalom ellenére. Szövetkezeti gondok. Ezek a képsorok még őrzik a régi sematizmus emlékét: indulatos oktató szavak az irodában, napi sajtóból kimásolt érvek, párbeszéd, magyarázkodások. Bonyolódik a dráma, a két szerelmes nem hajlandó lemondani egymásról, s most érezzük – az esős-csatakos, sáros dűlőúton a szántóföldek mellett éppen itt, s nem bent az irodában a plakátok között –, hogy lázadásuk és konok kitartásuk már igenis társadalmi jellegű: a lány szerelmével a jövőre szavaz, arra, hogy ne legyen kiszolgáltatva a föld mítoszának, mint anyja: hogy maga választhassa meg az életformát, amit szeret.

A végkifejlet egy lakodalomban bomlik ki. Ragyogóan rendezett lakodalom ez, méltó párja és továbbfejlesztése a TALPALATNYI FÖLD lakodalom-képsorának. Tomboló tánc egy szűk szobában, amiből erre az alkalomra mindent kihordtak. Telitalálat, hogy ez a vad és féktelen kavargás egy alacsony mennyezetű, aránylag szűk, zárt helyiségben folyik; nagy teremben vagy szabadban elvesznek az indulatok, egy csillagos nyári éjszaka szenvtelené fojtaná a szenvedést és a dühöt – mint a TALPALATNYI FÖLD-ben, s ott igen helyesen, mert éppen erre volt szükség –, de most szerencsére ősz van és négy fal között zajlik a mulatság.

Táncol a két szerelmes. Egy kisebb szobában az apa koccintgat barátaival, meg a vőjelölt üldögel. Táncol a két szerelmes, és a tánc képének egységes totálját most egy rövid villanásokból összevágott montázs zaklatott ritmusú képsora váltja fel: arcok, lábak, pikulák, hegedűk, arcok, lábak, szoknyák su-

hanása. Végérvényesnek tűnik ez a szerelmi boldogság, a csárdás révületébe feledkezés mármora; s érzelmileg végérvényes is. De lassan betolakszik újra a valóság, s pontosan úgy, mint akkor, a körhintázásban: egy bravúros kameramozgatás – „körfahrt” – eredményeképpen ismét be-betűnik az apa fenyegetően komor, baljós alakja; tekintetünk a felvevőgéppel együtt – és a lány tekintetével együtt! – fékez a komor, fekete ruhák megállást parancsoló képe előtt; egyre többször fékez; megállunk; a táncnak vége; botrány... egy balta repül, s koppanva áll meg a kapufélfában; ez a baltahajítás helyettesíti az apa lelki válságának részletezőbb ábrázolását. S ez a majdnemgyilkosság, ez az indulat utáni ijedtség és lelki válság töri meg az apa ellenállását; most már kénytelen beletörődni a változtathatatlanba; hatalma körén kívül álló erők áldozata. Szereti lányát, és ez a szeretet vezeti lánya házasságán keresztül őt is a szövetkezetbe.

Az újonnan felfedezett Törőcsik Mari természetes, üde játéka, Soós Imre pátosztalan egyszerűsége, nyílt szívű mosolya, Szirtes Ádám (a TALPALATNYI FÖLD-ben tulajdonképpen azt a szerepet játszotta, amit most Soós) ötletesen, apró részletmegfigyelésekben gazdagon megformált, módos parasztlegénye, Kiss Manyi mindenbe beletörődő, Isten akaratával vigasztalódó parasztasszonya csupa szín, változatoság, csupa köztünk élő emberi jellem...

A KÖRHINTA az újabb magyar filmművészet szimbólumává vált. Egy francia kézikönyv egyenest a KÖRHINTÁ-ból képzi a magyar filmet bemutató fejezetének címét: *Un charmant „Carrousel” hongrois.*”

(Részletek Nemeskürty István „Rendhagyó Előszó” című írásából a „Fábri Zoltán – A képkötő művész” című kötetben, Szabad Tér, 1994.)

Húsz óra – Görbe János

Körhinta – Törőcsik Mari

FEHÉR FERENC

Tragikus égaljú világkép...

Magyarázó vers

Nem a mesét – hangulatát
Nem a zsályát – bódulatát
Nem a búbost nem a banyát
csúcsán csak a mesék havát
Nem a sárkányt csak azt magát
felhősúrló csodálatát
Nem a bűvös ráolvasást –
szavakban a kénes varázst
Nem a nádist nem a betyárt
csak a szót: „hol a madár se járt”
Nem a duhajt – indulatát
Nem a csizmát – csak a nyomát
Nem a csárdát – gerendafát
ütögető ősök dacát
Nem a vásár szennyét porát
népét csak s a vásárfiát
Nem a gémet csak a tájat
küszöbét csak s nem a házat
Nem a mázolt árnyas szobát
csak azt ami benne fog át
Nem a teknőt nem a kovászt –
dagasztáskor csak a fohászt
Nem a cipót – csak az anyát
kenyérszelő mozdulatát
Nem a pattogtató rostát –
cseresznyevirágú bolyhát
Nem a kocsit – saroglyáját
Nem a kovát – tűzszikráját
Nem a pipa rézkupakját
csak a vén ujj bölcs nyugalmat
Nem a kendes öregeket
csak a sírig-szeretetet
Nem a lapos temetőket –
hantjukon az őszidőket
Gyalogútnak nem a porát
Csak az előttem járt nyomát

ESŐVÁRÓK

Őket nézem, a réz arcú, vén szülőket,
őket, mikor már minden lélegzet nehéz;
szemükben a vész paraszt-bölcs egyenletét,
amint odavág a pörkölő időnek:

– Ha más nem, hát a holtak karmai nőnek!
s már is átgyöngyöz rajtam ez az egész
korokat hűsítő, bűvös védekezés;
befog ez a szemöldök-sátras tetőzet,

melynek tejfényű ablakán úgy borong át
az örökegy remény és testvér-szorongás,
amint csak ember hurcolhatja gondját;

s a homlokukról alácsigázó rácsok
föltérképezik a gazdátlan világot:
– Csak innen közelíthetsz, innen, hazádhoz!

A vajdasági magyar szegényparaszti világtól kapta élményeinek alapjait, műveltségének gyökerei pedig abba az Illyés Gyula neve jelezte népies költészetbe kapaszkodnak, amely ugyancsak a népi világ leírásában kereste a költőinek a lehetőségeit. Nem véletlen, hogy Fehér Ferenc költői pályája is a harmónia megbomlásának a jegyében alakult. A negyvenes évek végén Vajdaság valójában még a parasztság klasszikus földje volt; a felszabadulás után végrehajtott földreform során a magyar szegényparasztság is földhöz jutott. A paraszti életformából való kiszakadás tényei ihlették a költőt, és az idegenség motívumával dolgozott, amikor nosztalgikus vágyait szólalattatta meg szülőföldje és családja iránt, ezek révén pedig a jellegzetes szegényparaszti életformával érintkezett.

Születése tényét első költői nekifutása idején teherként érzékelte majdnem minden versében, a faluból elszármazott és értelmiségivé, városlakóvá vált ember dilemmájaként. A városban talajtalannak érezte magát, hiányzott a biztonságot nyújtó közösség, a család, amely oly jól melegítette gyermeki szegénységét. Ezért keresi a visszafelé vezető utat gyötrődve és lázasan, nosztalgikus felhangokkal. Lírájának felhajtó erejét az elszakadás tényéből kiszűrte vétek-gondolat és a paraszti származás eleve elrendeltségének a tudata képezte. Tragikus égaljú világgép lehetősége volt adva ezekben a Fehér-versekben, melyeknek gyújtópontjába a költő vezérmotívumaként családképzete került. Innen reflektálódnak lírai világgépének sugarai: részben érzelmes és ellágyult árnyalatokban szólalnak meg, részben az objektív líra felé közeledő rajzokban keresnek formát...

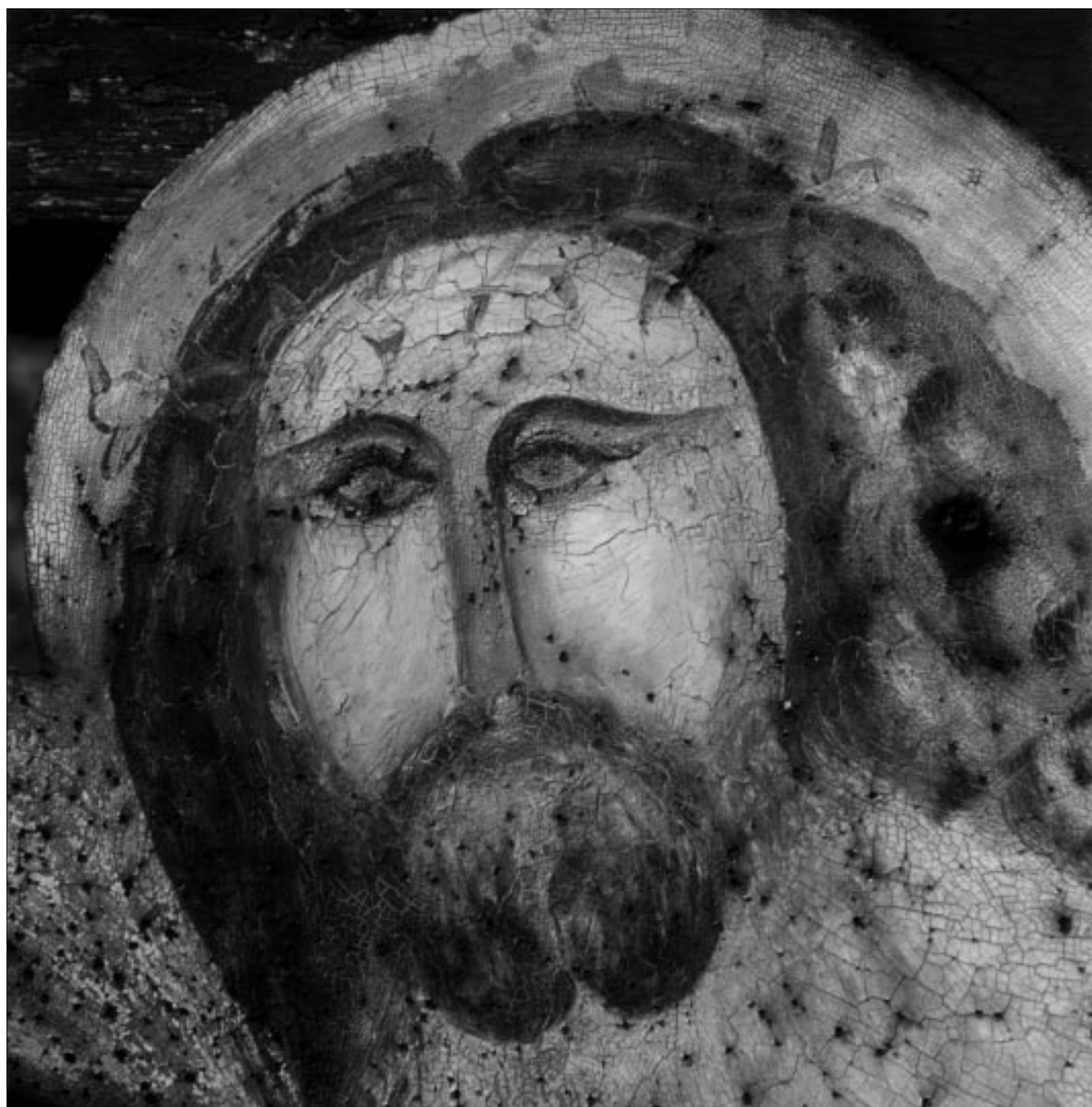
... A világgép a költő Vajdaság-élményével azonosul, és ennek összetevői között az eleve elrendeltség, a fatalizmus az első helyen áll. Követi ugyanitt a jugoszláviai magyar irodalom két világháború közötti lírájának a gondolatait, érzelmi szólamait, de az érzelmek bénaságának, a lehetőségek szűk

körének, a mozdulatlanságnak, a „semmi sem történik”-nek az átélésével és személyes ügyként való interpretálásával ennek az élménynek a sajátos arculatát maradandó módon is meg tudta mutatni. Helyzetképversek ezek, a részletek nyers, kendőzetlen volta, poétikus díszleteitől megfosztott jellege az uralkodó bennük... Itt énekli meg a „lapító szűk utcaközök subás unalmát”, a tanyákat, melyek „kelései az alvó télnak”, a klumpák „téli gyászfogatját”, tárgyias képeket festve az emberi élet konkrét, magára mutató költői gesztust is tartalmazó felfogásában.

Az 50-es évek második felében szembeötlő a törekvése, hogy versei Vajdaság-élményét létélménnyé fejlessze, miként a költeményeinek keményebb hangvétele, kritikusabb magatartást ígérő éle is jelzi... A költő az új, immár városi életforma elszigeteltségében nem tudta nyomon követni azokat a gyökeres társadalmi-emberi változásokat, amelyek élményeinek forrásvidékén, szülőföldje és családja paraszti létezésében lejátszódtak, nosztalgikus viszonyulása pedig az individuális emberi-értelmiségi síkon gátolta a költői konzekvenciák levonását, versé formálását.

S ez az irány a pátoszt háttérbe szorító „semmi” filozófiája felé mutat. Ezért válik számára fontos jelképpé a „holt meder”, ekkor fedezi fel a romokat: az elhagyott szállásokat a végtelen síkságon, égnek meredő kéményeikkel és árván maradt gémeskútjaikkal, s ilyen módon kapaszkodik az emléküszkökhöz is. Így talál rá az agyagra, s ünnepi, ódai szárnyalású nagy, „hosszú énekben” ünnepli, hiszen az agyag „égetett földként” a síksági világ univerzális építőanyaga... egyszerre lehet a pillanat és az örökkévalóság metaforája, hiszen a költői gondolat akár az ősrégi Ninivéhez is eljuthat az „agyag” története utáni nyomozásaiban. Ezt a költői utat tükrözi összegyűjtött verseinek *Madarak folyója* című, 1978-as nagy gyűjteménye.

(Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története, Fórum, Újvidék, 1982*)

GOMBOS GYULA

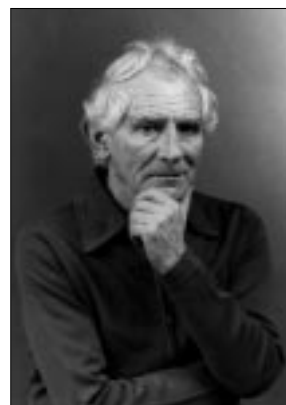
„A történelem balján”

Veres Péter

Veres Péter megítélésében a végletek közt hányódhat az ember. Van, mikor csodálhatja, s van, hogy ingerülten kell letennie egy-egy írását, s riadhat, mi lesz, ha a hirtelen divattá nőtt népszerűség egyre jobban olyan területek felé sodorja, ahol ő már rég elvesztette önmagát, s neki idegen helyzetekben tehetsége és természete megbénul s csak a felöltött szerep malma jár. E Veres Péterről őrzött kétféle benyomások szorítanak be legbiztosabban a pártatlanságba. Elismerés és kételkedés közt közbül talán kijön az igazság.

Nagy, szikes földek, száraz homokhátak, amin naphosszat járhat magában a szél és az ember; szárazság és nehéz esők, forgószél és áradó vizek, zsombék, ingovány és sás: kemény, okos, szívós, gyanakvó ember terem ezen a tájon, aki tudja, nem szabad felülni a délibábnak, s ha félnapot járt, türelmesen le kell járnia a másikat is, míg a fény hátán elébe jött toronynak valóban a hűvösébe ülhet. Ez a föld Veres Péter hazája. Veres Péternél látszik talán a legtisztábban, hogy a táj mennyira apja-anyja az embernek. A saját képére formálja a belőle sarjadó életet, legyen akár állat, akár ember. Veres Péter is olyan, mint a táj, amely gyúrta, növesztette: világos, tiszta látóhatárú, józan és egyszerű. Lényének kemény és fehér fénye van, mint a szikmezőknek.

Hamarjában végigfutunk egy sor írón, akad-e közöttük rokon természet. Nincs. Hogy lett hát ez az ember ilyen irodalomellenes természettel író? Ő maga többször vallott erről, de ha nem tette volna, akkor is könnyen kikövetkeztethetnők: jobb híján. Nálunk az utolsó időkben az álom azokból, akik csinálták vagy csinálhatták volna az országot, mindinkább azokba szorul, akik csak szenvedik. Könnyen ellenőrizhető ez: nézzük meg, még negyvennyolc táján is az írókban kifejlő új álom még abból a nemzedékből meghozza Kossuthban a politikust is, aki már kézzel

is hozzáférhet a történelemhez, hogy mozdítson rajta; s az Adyval megindult már lassan a harmadik nemzedéket őrli – s hol a politikus, aki ugyanazt jelentettben, mint az írók gondolkodásban? A magyarság politikai ereje apadt volna el? Nem, csak aki az álom felől érkezett, azt akkora ellenállás fogadta, hogy vagy megsemmisült, vagy – az irodalmat választotta, ha képességei erre is beválthatók voltak. Veres Péter így szorult az irodalomba. Semmi bizonyosság nincs arra, hogy politikusnak is lett volna annyira eredményes, mint írónak, de az kétségtelen, hogy egy konok ellenállás lökte őt a politikai tervek mellől az írópapír elé. Valószínű, ez volt mégis a szerencsésebb út és szerep. Az a forradalom, amelynek nyomása adta első öntudatát, egyrészt még nagyon zsenyén találta Veres Pétert, másrészt nem az új álom ügye volt, csak azzal párhuzamosan nőtt és erősödött. Rossz rágondolni, mi lett volna, ha ez a forgószél nem a földhöz vágja, hanem a magasba röpti Veres Pétert.

Adyék Európa forradalmi gondolatát, a szocializmust, csak esszenciájában szívták fel; Veres Péter legfogékonyabb pillanatában nyers, hol elméletekkel salakos, túlmért adagot kapott. Hogy kiheverte, a magyar természet legszebb teljesítményei közé tartozik. Ahogy Tóth Árpádnál és Juhásznál a felöltött nyugat alól kidarabosodott a magyar, úgy hámlott ki Veres Péterben az elméleti szocialistából a magyar radikális; a látás, a gondolkodás, az ítélkezés idegen sémái és eszközei alól a magyar paraszt.

Hogy hol kell elismernünk őt és hol nem, azt úgy lehet talán a legkönnyebben megmutatni, ha jellegzetességeit vesszük elő, melyek épp úgy indítékai erős-

ségeinek, mint fogyatékoságainak. Veres Péter autodidakta. Mi következik ebből? Könnyen megőrizhette és meg is őrizte egyszerű, természetes eszejárását, a lélek ősi mozdulatait, s ezzel egyik legfőbb magyar jellemvonását. Szellemi érdeklődésével mindig csak affelé nyúlt, ami felé természetes éhség hajtotta, s így fölösleges műveltségi terhek nem bénítják. De egy kimondott igazságának nem azért van fénye, mert eddig még nem mondták ki, hanem mert ő a maga útján, sokszor fölösleges, nagykitérős útján jutott el hozzá, s fényét a rátalálás frissége és élménye adja. S mivel az így megjárt út csupa küzdelem, minden lépés fontosnak látszik, így minden egyes félrehányt lapátföld belékerül az írásba s az írás tele lesz – köz-helyekkel. Éppen ezért mennél belterjesebben a maga paraszti világát vizsgálja, kérdezi, kutatja, annál komolyabb, új, mások által még hozzá nem fért igazságokat és összefüggéseket ás és áshat fel; s mennél inkább távolodik ettől a világtól, annál inkább kiteszi magát annak, hogy felületességekbe, közhelyekbe esik, s a mégoly tiszta és világos eszmejárásával és szigorú logikájával is csak mások megjárt utait seperheti végig. S úgy látszik, a nagy baj itt az, hogy becsvágya és a közönség tapsa épp az ilyen egyetemesség felé hajtja. Ha a mai ember gyönyörűséggel nézi is egy erős, egészséges eszjárás tornáját, az idő csak az eredményeket fogja számonkérni.

A másik azonnal kiütköző jellegzetessége: a kemény, szikes józanság. Innen egész lényegének harmonikussága, biztonsága, innen fejtegetéseinek világossága. Ha meg tud győzni, mindig ez a józanság győz meg. Ez segítette, hogy meddő, elméleti szocializmusából gondolkodása természetes súlypontjába billenjen vissza: magyarságára és parasztságára. Ez tartja őt meg parasztságában s nem engedi, hogy az írói siker végképp kitepje természetes közösségéből. Ez a józanság építi meg okos nagyszerűséggel azt az emberi szerepet, melynek az idő mind nagyobb nyomatékot fog adni. De ez a nagy, túltengő józanság teszi kicsi dolgokban fölöslegesen bíbelődővé. Ez támogatja az autodidaktát sokszor a fontoskodó szösz-

porításban. Hogy elméleti szocializmusából még ma is sok anyagelvűséget és természettudományos elfogultságot hord magával – ez is innen van. Innen az is, hogy irodalmi ítéletei mögött nem annyira kitisztult irodalmi hallás, mint inkább társadalomtudományi segésszerek működnek és méregetnek.

Veres Péter a mai irodalom rideg írója. Ahogy alföldi hazájának pásztorai beveszik magukat a zombékos rétekbe s a világban csak akkor fordulnak meg, ha valami ügyük-bajuk behajtja őket: úgy él Veres Péter a maga természetes, egyszerű közösségében. Az irodalomba, a szellemi közéletbe csak úgy jár be nagy ritkán, mint a rideg pásztorok a vásárokbá. Ő lények természetes éghajlatában él, ezért olyan arányos és természetes. Innen életkedve és friss optimizmusa. Nehogy azt higgyük, hogy Magyarországon az úgynevezett szellemi közélet természetes hazája az írónak. E fonák és szomorú országban a szellemi élet levegőjét nem az igazi szellemi emberek kilélegzése teremtette meg. Csak úgy élnek benne, mint halak az akváriumban: egy életre fogolyként. Negyven-ötvenéves korig, de sokszor már előbb is, mindegyikét elemésztí az akvárium élet. Annyit verődnek, sebződnek, nyomorodnak, hogy előbb-utóbb hóbotosak, félénkek vagy rabiátusok lesznek. Veres Péter ezt kerülte el, így maradt meg épnek, frissnek, egészségesnek. Veres Péter nemzedékében talán az egyetlen író, akinek mondatai alatt sosincs keserűség. Olyan világ van készülöben, ahol az írónak nemcsak a szavát lehet elfojtani, hanem a társadalom és az élet roppant szervezettségével a kenyéréneél fogva kötik gúzsba. Veres Péter példa lesz a jövőendő írójának, hogy kell az élet ősi és természetes alapjaira felépíteni a maga külön világát, úgy, hogy kenyeré ne legyen a tollához kötve. Műveit meghúzza majd az idő, ami megmarad, nem valószínű, hogy felér legjobb magyar kortársai legjobb műveivel. Mégse kell félennie: élete van olyan időtálló mű, mint bármilyen írás. Szerepének súlya sokkal inkább történelmi lesz, mint irodalmi.

*(Megjelent A történelem balján című kötetben,
Sirály, Standard Press, USA, 1975)*

A forradalom iskolája (Illyés Gyuláról)

A „*Kora tavasz*” a második világháború alatt íródott, ha jól emlékszem, negyvennégyben jelent meg, s témája: az első világháborút követő forradalmak. Az időpont megválasztását nem lehet félreérteni...

... Azt szokták mondani, a jó társadalmi regény azon ismerszik meg, hogy később mint történelmi regényt lehet olvasni. A *Kora tavasz*-t már nem is lehet másképp, csak így. Az író – s ezt többször hangsúlyozza – csupán lélekrajzra törekedett, de azzal az élménnyel tesszük le a könyvét, hogy történelmünk egy tájával ismerkedtünk meg. Azt érezzük, jó korrajzot olvasunk.

De e kort nem a történetíró magas kilátójáról látjuk, hanem az illyési nézőpontból: alulról. S ez az alul: Déldunántúl. Vászolydon vagyunk, egy kis faluban, melyet uradalmak vesznek körül, a szomszédban Odánypusztá, Simon-major, távolabb egy-két város, Olak, Somszék, mind költött nevek, de nem lehetne nehéz igazi nevüket melléjük írni. Innen nézve – pontosabban: fürkészve és figyelve – a háború csak azáltal van, hogy kiszívja a férfiakat a faluból, aztán akit életben hagy, hallgatagon visszabocsájtja; úgy hat, mint egy távoli tenger hullámverése, mintha mindig lett volna és örökké tartana. S a főváros is ilyen messze van, talán még messzebb; mint egy nagy polip, hol kinyújtja, hol visszakapkodja karjait. De egyetlen úgynevezett történelmi szereplővel sem találkozunk. A történelem – a háború és nyomában a forradalmak – valahol fönn történik, ide le csak zűrzavara és kúsza következményei ereszkednek le, mint tengerfenékre a roncsok. S még valami: az idők lelke, mely kioldja a tájat, a falvakat, még az egyes embert is régi kötelékeiből. Minden lebeg és áramlik, amerre az idők léghuzata viszi, vagy amerre a kiben-kiben a maga módján kinyílt remény és várakozás vonja – ami ugyanaz. S a szép várakozásban, különösen kezdetben, az a legszebb, hogy csak hite van, de tárgya alig. A regény egyik alakja, a legkisebb Bajti fiú, egyszer így önti ezt szavakba: „Mindenki vár, még hozzá csupa jót. De azt se tudják, azt a jót se, hogy az

mi lesz. Csak azt tudják, hogy most már minden jó lesz.”

Tudjuk, nem lett jó semmi. S azt is tudjuk, az oka ennek az volt, hogy akik fönn voltak és történelmet csináltak, nem értették azok lelkét, akik lenn voltak, s akikért egyedül lett volna érdemes történelmet csinálni. Ez talán sehol sem fogalmazódik meg a könyvben ilyen konkrét formában, de a kétkötetes regény közvetve mégis ezt mondja ki az epizódok egész sorával, melyek közt nem egy példázat erejű miniatűr remekmű önmagában is. S még azt sem lehet mondani, hogy a történelemcsinálók közül hiányzott volna az igyekezet a maguk megértetésére. Jöttek ők le a faluba, de már megérkezni is úgy érkeztek meg, „mint a hajótöröttek a partra”: idegenként egy idegen világba. Ilyenkor fölálltak a községháza előtt lévő tűzoltó fecskendőre, s onnan szónokoltak. A nép szívesen hallgatta őket, az író szerint nem kis mértékben azért, mert a falujáró vándorkomédiások is arról a fecskendőről szokták elmondani mondókájukat, mielőtt átsetáltak volna a két akác közé kifeszített kötélre. Nem kétséges, hogy a nép szívéhez szerettek volna szólni. Lelkes szavakkal dicsérték a szántó-vető életet, a pacsirtát, a harmatot, de igazi gondolataikat és céljaikat jobbra idegen szavakkal fejezték ki. A falu hamar megtanulta ezeket is, de többnyire más értelmet adott nekik. Nem egyszer tréfásat, egészen komolyan talán sohasem vette egyiket sem. A „radikális” szó, például, gyorsan meghonosodott, mert a falu nyelvében a fönről jöttek gyűjtőneve lett.

– Már megint itt van egy radikalista – szóltak át a kerítésen egymáshoz a vászolydiak, ha pesti ember érkezett. Amiben nem csekély derű vegyült, különösen azóta, hogy a csordás „az anyád radikális keservével” biztatta a falu bikáját.

A végén már Feri bácsi, az odányi pusztá öreg juhásza is tudott Marxról. Ferenc bácsi azonban a világot emberekből rakta össze magának és nem eszmékből. Alighanem helyesen. E híres filozófusból is inkább az ember érdekelte volna, mint tanai. Aziránt

tudakozódott, hogy magyar ember volt-e, ki volt az apja, ki a felesége, mikor házasodott és voltak-e gyermekei. Mikor megtudta, hogy voltak, még hozzá csupa lány, megjegyezte:

– Akkor mégis boldog ember volt.

De a világfelfogásáról szóló magyarázatot már csak úgy hallgatta, mintha e nagy ember cipőjét ismertették volna előtte. S a maga bevált történelemszemléletéből nem hagyta magát kimozdítani. Amikor keresztfia, a tanult diák és tiszta szívű forradalmár a leendő új világ szép látomását rajzolgatta eléje, ilyeneket válaszolt neki:

– Amíg lovon nyereg lesz, addig úr is lesz. Kinő az, mint fán a kéreg.

S keresztfia tanúsága szerint Ferenc bácsin mindig érezni lehetett, hogy az új urakat, akik odafönn váltották a régieket, csak uraknak tartotta. Az egész változást olyasfélének tekintette, mint mikor a bérlők változnak. S mi hadd tegyük hozzá: ez az öreg juhász szemlátomást jobban ismerte az emberi természetet, mint azok a nagy szellemek, akik bezárkózva könyvtárszobáikba olyan mértánian szépre – tehát kivihetetlenre – cirkalmazták ki az emberiség jövőjét. Ő tudta azt, amit a keresztfiának olyan keservesen kellett megtanulnia: az a kéreg bizony kinő...

Ahogy a kisebbik Bajti fiú látta és érezte, a forradalom itt lenn Vászolydon és környékén elsősorban várakozásból állt, de ami ebből konkrétum kiszűrhető volt, egyetlen szóvá tömörödött: föld. Ha a forradalomnak volt értelme az ő szemükben, ez volt az értelme. Azoknak is, akiknek volt valamelyük, s azoknak még inkább, kiknek semmijük sem volt. „A harmincholdas Keserűek épp azt akarták, mint a Kaszák és Ütők és Gödöcsök, akiknek legfeljebb az ablakukba állított muskátlik alatt volt földjük: mindenki akaratából a falu akart nagyobb lélegzethez, nagyobb határhoz jutni.” A híreket is, melyek naponta úgy változtak, mint a szél járása, aszerint hallgatták, hogy közelebb hozza-e, vagy messzebbre viszi azt a pillanatot, amikor osztják a földet. A lelkük mélyén minden közejük ereszkedő eszmének is ez volt a próbaköve. Az akkoriban sokat emlegetett „igazságtevés” nekik csak

úgy tett volna igazságot, ha „valóságosan, megfoghatóan, vagyis kataszteri holdanként, vágó szőlőként és szérűskertenként értelmezve is a szegényeké lesz az ország.” S az is olyképpen, hogy benne minden szegénynek neve van; az ő nevükre, kinek-kinek a nevére kerül a föld. Ehhez még azok is ragaszkodtak volna, akik egyébként hajlottak a közös gazdálkodásra, híjával lévén még a kapának is, amivel remélt földjüket megművelhetnék...

„Csak az lesz a mienk, amit két markunkban fogunk” – fogalmazta ezt meg pontosan László, a főhős népes család egyik tagja. S amikor a sok szép gondolat mégsem hagyta magát így kétmarokra fogni, s látniuk kellett, hogy a fönről leszálló eszme nem fiadzik nevükre írt kataszteri holdakat és szérűskerteket, hanem ellenkezőleg: még azt is magába akarja nyelni, amijük van, még a házat is a fejük fölül: a forradalom számukra értelmét veszítette. S a legjobban azok csalatkoztak, akik legelszántabb hívei voltak. Juhos, a napszámos legény, a csiriphegyi szegénysor legbátrabb szószólója a végén már szájaló, csaholó bandának, áruló csürhének nevezte a fönti forradalmárokat. Noha ő volt az, aki a szocializmus tanait magyarázó barna füzeteket terjeszteni kezdte a faluban. S a legidősebb Bajti fiú pedig, akiben talán a legönzetlenebbül lobogott az idők lelke, így összegezte tapasztalatait:

– Ebből a szép forradalomból csak a nép maradt ki...

Egy író nem nagyon veheti zokon, hogy tanácsait – gondolatait – nem fogadják meg. Az író végsőfokon nem tanácsadó szerv. Ám Illyés nemcsak író volt, mikor forradalomról szólt, hanem forradalmár is. Nemzedékéből talán a legtudatosabban és a legkövetkezetesebben az. Ami fölött tehát napirendre térhetett volna az idő, nem térhetett napirendre a forradalmár. De állást már csak azzal foglalhatott, hogy hű maradt önmagához. A szíve azért maradt tiszta, mert a keze is az maradt. Illyést, a forradalmárt, lényegileg az különbözteti meg a hivatásosaktól, a forradalom kegyetlen technikusaiktól, hogy ő még a tizenkilencedik század lelkével – szép hitével – tudott forradalmár lenni. Ő úgy volt forradalmár, mint mintaképe, Pető-

fi, akitől, bár egy évszázad ékelődött közéjük, nem felfogásban tért el, csak vérmérsékletben és egynémely tapasztalatban. Azt, ami a Kora tavasz-ban élénk tárul, egy parasztyerekből férfivá s egy tanult diákból forradalmárrá serdülő lélek tükrében látjuk. S ez a lélek sokkal közelebb áll Petőfiéhez, mint a fölötté gyatra történelmet csináló hivatásos forradalmárokéhoz. Petőfi sohasem tudott volna leszállni a forradalom huszadik századi technikusaiknak erkölcséhez. Sohasem tudta volna elfogadni, hogy a cél szentesíti az eszközt s a szándék a módszert. Illyés csak

hozzá volt hű, amikor ő sem tudta. S Petőfitől azt is megtanultuk, máig is tanuljuk, hogy nem elég a szabadságért rajongani, a zsarnokságot is gyűlölni kell, mert e két érzület külön-külön is csak akkor igaz, ha egytestvér. S nem erről tanúskodik-e a hatvanéves Illyés legújabb műve, a Teleki László drámájából oly gyönyörűen újraalkotott *Kegyenc*, vagy néhány évvel korábban egyik legnagyobb verse, az Egy mondat a zsarnokságról?

(Gombos Gyula: *Igazmondók*,
Püski, New York, 1981)

A gyakran emlegetett „*Álom az országról*” című rövid tanulmányosorozata a két világháború közt kibontakozó népi irodalom kiemelkedő alakjait vázolja fel. Gombos e munkájával, melyet 26 éves korában írt, keltett először feltűnést – elismerés és elmarasztalás formájában egyaránt – irodalmi körökben. Az ezt követő írások már jól mutatják, hogy Gombos fő érdeklődési területei az irodalom, a politika és a történelem. De azt is, hogy ezek egyben megközelítési pályák ugyanahhoz a problémához: a magyarság sorsához. Mi történt a huszadik századi magyarsággal és miért? Mi lesz vagy lehet a jövőben? Megtalálja-e önmagát egyre nehezedő helyzetében?

(Idézet *A történelem balján* című műrecenziójából, Sirály, Standard Press, USA, 1975)

GULYÁS GYÖRGY

„Tarhos nagy jövő előtt áll” (Kodály Zoltán)

Polgármester úr!

Alig pár hónapja merült fel a terv, hogy a békéscsabai ének- és zeneoktatás érdekében kívánatos lenne a régi leánygimnázium énektanári állás újbóli betöltése ill. megszervezése. Úgy tudom, személyre nézve pedig mellettem döntöttek.

A fentiek elintézése kétségkívül kedvezően befolyásolná az iskolai énektanítás ügyét Békéscsabán. Sokszor esik szó mostanában arról is, hogy valamilyen intézményesen biztosítani kellene a falvak, tanyák számára a zenei vezetők képzését. Egyes cikkek és vélemények szerint a vidéki zeneiskolák képeznék ki a zenei vezetőket. Ehhez azonban megfelelő zeneiskolák is kellenének! De ha akadna a vidéknek megfelelő számban a célnak megfelelő zeneiskolája elég, még akkor sem jelentené azt, hogy intézményesen tudtuk biztosítani ezáltal a zenei vezetők képzésének ügyét. Nem vitás ti. az, hogy a zeneiskolákban (de még a budapesti Zeneakadémián is) végzett növendékek nagy része nem hajlandó elmenni még vidékre sem, nem is szólva a faluról.

Intézményt kell tehát létesíteni, amelyik ezt a célt szolgálná, s a lehetőségekhez mérten a távolabbi vidékeken, szinte országszerte éreztetné hatását. Mint ilyen intézmény első lenne. Meg kellene teremtenünk éppen itt vidéken a

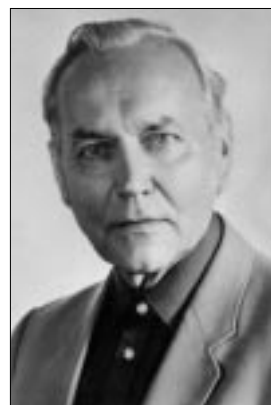
Magyar Állami Énekiskolát!

Kodály Zoltánt idézzük:

„Mindenkinek az a zene tetszik legjobban, amelyhez gyermekkorában szokott. Annak, aki a dúr-rendszerben és folyton csak azt szemléltető dallamok közt nevelkedik, az ősi magyar zene iránt nemcsak semmi érzéke nem lesz, hanem azt valósággal csúnyának találja, mint ezt gyakran tapasztaljuk.” „Aki ezeket nem élte át, annak nincs zenei gyermekora.”

A mostani népiskolák számára összeállított gyűjteményhez adott előszavában pedig így:

„Egyelőre még a középiskola is ebből az anyagból

lesz kénytelen meríteni, mindaddig, míg a népiskola annyira fel nem dolgozza, hogy a középiskolába kerülő tanuló már a javát ismeri. Másik, arra alkalmas része idővel az óvodába fog áttolódni. Valahára mégis csak el kell érünk oda, hogy iskoláink egymást követő fokozatai énekben is folytathassák egymás munkáját, s ne legyen kénytelen mindegyik előről kezdeni.”

... Van zenei anyanyelvünk, csak nem ismerjük, nem élünk vele. (Épp ezért tud oly könnyen lábra kapni a városból kiömlő maszatos, értéktelen limlomzene.) Van zenei anyanyelvünk, de nem tudunk mit kezdeni vele. Hát tudjunk! Erre tanítson, neveljen az énekiskola...

Kodály azt írja, hogy „Kultúránk egy nagy, régi, keleti kultúra nyugatra szakadt, itt gyökeret vert, csodálatosképpen máig megmaradt sarja.” A hagyomány viszont a falu népében él inkább, mint akik távolabbra estek a város romboló hatásától. „... ott a gyermek az anyatejjel együtt szívja be a zenei anyanyelvet... A városi lakosságnak nincsen a hagyománnyal rendszerint semmiféle érintkezése.”

Önként következik, hogy intézményesen tudatosítanunk kell a falusi, tanyasi gyerekek részvételét az énekiskolánál. Legyen ez az iskola a vidék szakiskolája, a falvak iskolája, bizonyoságul annak, hogy magasabb zenei képzésünk gyökerére talált végre, hogy a környezetében benne maradt gyermek ugyanolyan lélekkel térjen vissza, mint amilyenell elbocsátotta a falu vagy a tanya...

Békés, 1945. augusztus 3-án

Tisztelettel: Gulyás György tanítóképző tanár

„Gulyás György akár regényhős is lehetne: tudják iskolaalapítónak, álmódózónak, önzetlen teremtménynek és összeférhetetlen, csakis a maga ügyében verekedő embernek. Egyénisége, ahogy a tanítvány Szokolay Sándor mondja, nem tűrte a közömbösséget, szinte kicsikarta a rajongást vagy a gyűlöletet.

...ez a nagykaratú ember a magyar zene ügyét szolgálta. Az éneklő Magyarország ügyét. Ő hívta életre Tarhost, ő volt a mozgatója a debreceni Zene-művészeti Főiskola építésének, ő volt a lelke a Kodály Kórusnak. Már az első tette is történelmi értékű:

„Forgácsok” (apró töredékek a Debreceni Kodály Kórus működéséből)

1964. május 9. Az NDK államfője (Walter Ulbricht) Debrecenben. – A koncert Hajdúszoboszlón volt a Béke üdülő dísztermében, s a műsorban többek között Mendelssohn Die Nachtigall című kórusműve is szerepelt. A hangversenyt Debrecenben fogadás követte, s az utolsó autók egyikében engem is meginvitáltak. Az Aranybika nagy üvegtermében először állófogadás volt, amit vacsora követett a Hortobágy teremben. Én meghúzódtam az egyik sarokban. A vendégek érkezésekor Walter Ulbricht egyenesen felém tartott és gratulált. Kíséretében voltak a párt országos és állami vezetői... Nagy hatást tett rá a műsor – mondta –, de mégis a Mendelssohn-mű tetszett neki legjobban. – Ez a kedvenc darabom – jelentette ki.

S én pedig pislogtam Dobi elnök felé. – Nálunk az ilyen nem divat.

- Lenne egy kérésem – szólt Walter Ulbricht.
- Máris teljesítve van – feleltem.
- Egy lemezt kérnék ajándékba a kórustól.
- Nincs még lemezünk – mondtam.
- ???

S a jelenlévők körbenézték egymást. Végül Kállai Gyula, akkori miniszterelnök szólalt meg:

– Miért nem ment a hanglezáráshoz? Vagy miért nem szólt?

– A hanglezárási nem reflektált a mi szolgálatainkra – feleltem.

Lothar Boltz (ottani külügyminiszter) a vállam átölve mondta:

zeneiskolát teremtett a grófi kastélyban, a volt cselédek gyermekeinek: megvalósuláshoz segítve Bartók-Kodály álmát.

Már a pusztánév is Békéstarhos, illetve Gulyás György igazolása: Tarhoson kezdte tanulmányait Szokolay Sándor, Bozay Attila, Tóth Béla, Mező László, Tarjáni Ferenc, Paláncz Tamás, Germán István, Gál Károly, Sánta Béla, Papp György...

Tarhos, mint egy álom: dolgoz, dalol, muzsikál ifjúság. Igazán érdemes volna megörökíteni a szép irodalomban is.”

Czine Mihály

– Jöjjön hozzánk! Lesz lemez is! Lesz tévé is! Ulbricht tréfásan: Dobi elvtárs, adok barnaszenet, maguk adják a Kodály Kórust.

– Lehet kötni a szerződést – kotyogtam bele a párbeszédbe. (Gódor, a megyei titkár és Kállai Gyula le-torkoltak gyorsan, tanuljam meg, mi illik.) Péter János viszont hallgatott.

A vacsora alatt pohárköszöntők hangzottak el, amelyeknek egyik mondataként W. Ulbricht meghívta a kórust vendégszereplésre az NDK-ba is.

Mire az év novemberében az NDK-ba utaztunk, elkészült a hanglezárási, és az első példányt ajándékba vittük Walter Ulbrichtnek.

1965. október 27. Hajdúszoboszló. Házi hangverseny az „üdülőknek”, a jelen levő Kádár János tiszteletére. Műsoron Bárdos, Kodály, Udvardy és Novikov művei. A hangverseny után a következő értékes bejegyzést kaptuk emlékkönyvünkbe:

„Az együttes vezetőjének és minden tagjának őszintén köszönjük a szép estét, gratulálok a magas színvonalú produkcióhoz, és további sikereket kívánok. Kádár János”

... A szereplés után Kádár elvtárs meghívott egy feketére és konyakra. Szorongtam, hogyan alakul majd a beszélgetés? Miután beszámoltam a kórus munkájáról, terveiről – ahogy ilyenkor szokás –, Kádár elvtárs váratlanul így szólt:

- Előbb ismertem én a maga Kodályát, mint maga!
- ???

– Hogyan és hol? Megkérdezhetem?

– A Wesselényi utcai polgáriban a 20-as évek végén, ahol tanultam.

(Történelem ma már, hogy ennek az iskolának az énekkara mutatta be Kodály első gyermekkarait, a „Túrót eszik”-et és a „Lengyel László”-t Borus Endre vezényletével.)

– Nagyon örültünk, amikor jött Kodály – folytatta.

Én pedig repestem az örömtől: látják-e a megyeiek, hogy milyen tradíció van itt?

– Oh, hát énekelte Kádár elvtárs Kodály első műveit?

– Dehogy! Csak amikor ő jött, mi kimentünk futballozni az udvarra! Nem voltam benne az énekkarban.

Kárörvendő kacagás kísérte a bejelentést, mert látták a szemem csillogását. Kádár később így folytatta:

– Egyszer meg bejött hozzám a minisztériumba, mikor belügyminiszter voltam.

Ekkor már én is felszabadult voltam, és gyorsan megkérdeztem:

– Csak nem ajánlotta fel a szolgálatait Kodály?

Hú, milyen megrovó tekintettel néztek rám a megyei vezetők!

– Dehogy. Kérni jött.

Akkor folyt az egyházi iskolák államosítása. A dombóvári apácák egyike azt kérte – miután nem lépett állami szolgálatba –, hogy két tehenét, amelyik az övé, csak ott nevelték, ítéljék neki vissza („egyházi háztáji” volt?).

– És hogy döntött Kádár elvtárs?

– Gulyás elvtárs! Maga nem tudja, hogy nálunk elvi politika van?

Hirtelen megijedtem, és elszégyelltem magam.

Ám Kádár folytatta:

– Egy tehen az apácáé, egy az államé...

(A fentiek részletek Gulyás György: Bűneim...bűneim? című életírásából, Békés, 1988)

Kodály Zoltánnal

HAMVAS BÉLA

„Gyémántnál keményebb”

Az öt génusz (részlet)

A magyar nem a puszták népe. Az elnevezés romantika és zsurnalizmus, amely pittoreszk hangzatban tetszeleg. A meghatározás a legfőbb oka volt annak, hogy az ember itt magában összetett lényét ne tudatosítsa. Minden emberben, egészen különböző metaszetekben, de együtt van Dél oldottsága és Nyugat kultiváltsága és Észak provinciális természetközelsége és Erdély szakadékossága az Alfölddel. A puszták népének valószínűleg azok az idegenek nevezték el, akik az országból nem láttak egyebet, mint a száguldó csikóst és a paprikás bográcsgulyást.

Az Alföld egyébként nem pusztá, csak aszályos, jellegzetes szárazföldi kukorica-klíma, mint mondják, aszályosabb, mint a délorosz sztyeppe, amelynek génusza itt él és amelynek kisugárzása délnyugat felé álmosabb és fátyolosabb és zártabb. Oroszország kontinentális óceán. Ezért ott az ember a határtalan-ság egy nemének légkörében él. A világon mintha csak végletek lennének. Az ember az elveszett magányból fejest ugrik abban a szobornosztba, amely egyéni létét maradéktalanul eltörli. Melankólia és örjöngő kicsapongás. A megvadult életéhség és a nyicsevó. Ez az orosz zene és tánc értelme. Az Alföld mindehhez közel áll, de nem óceán, csupán annak kisebb öble, ahol a vizek Délt és Nyugatot és Bizáncot mossák és vannak helyek, ahol partra lehet szállni. A sztyeppén minden egyszerű és egyértelmű. Az Alföld nem Orosz-, hanem Magyarország és mindennek egyszerre öt neme és öt értelme van. A vihar itt nem száguld annyira, a szél lágyabb mint a sztyeppén, minden pontjáról látni a szárazföldet, nem lehet elveszteni, nincs otcsajanyije, nincs eksztatikus tánc, csak a halálsóvárgásnak még egy kis csökevénye mélyen a tudat alatt.

Az *Alföld* sajátágosan paradox hely, de az önel-lentmondás egészen más, mint a délorosz sztyeppén.

A paradoxon az, hogy szárazföld, egészen nyílt, túlságosan nyílt, végletesen nyílt, sokkal nyíltabb, mint az óceán, ezért az ember védtelenebb és elveszettebb és az ég és a föld határtalanabb, ugyanakkor reménytelenebb. Az óceánnak van partja és ha földet kiáltának, elérkezett a szabadulás. A kontinentális óceánról nem lehet partraszállni. Ezért e táj nyíltsága annyit jelent, mint bezárva lenni. Minél egyöntetűbb a síkság, ez a belülről meghatározó tudattalan bezártság, annál kizárólagosabb. Micsoda enyhülés a kis nyárfás, vagy a nádas, milyen feloldás egyetlen kicsiny patak, amely partján fűzfáival a horizont felé kanyarog. Az Alföldön nincs szabadság másutt, csak a sóvárgásban és ez az egyetlen sóvárgás. A nyíltságba bebörtönözve lenni, szabadnak lenni. Az ember meg van fogva. Nem a lapályon és a homogén síkságon, nem mindig a látóhatártól látóhatárig terjedő lapos mezőn. Ez az egyhangúság semmit sem különbözik a börtön falának kopár közönyétől. Amikor Petőfi, az első és az egyetlen ember, aki ezért a földért lelkesedett, az Alföldet dicsőítette, magára maradt és csak csodálni lehet azt a bátorságot, amellyel a lehetlent imádta. Valami nem külső, hanem belső kényszer van itt, ami a mozgás szabadságát megakadályozza. A mozgását és a gondolkodását és a cselekvését és az elhatározását. Az Alföld vízhiányban él. Aki tudja, hogy a víz milyen összefüggésben áll a munkával és a tevékenységgel, a vállalkozással és a képzelettel, sőt a vidámsággal és a gondolkozással, sőt az ismeretre való szomjúsággal és a bölcseséggel, az az alföldi ember vérmérsékletéből sokat megért. Ahol kevés a víz, ott az elementáris őstűz

dühe uralkodik, amit sivatagnak neveznek és ez a száraz és perzselő hőség és metsző fagy az, ami az Alföldön uralkodik. A tűz csak a vízzel együtt nyújt életlehetőséget. Egyiptom a Nílus nélkül Szahara. Amíg a Tisza itt a Nílus volt áradásaival, ezer éveken át éltette a földet és csillapította a hő tüzét. Amióta a földről a vizet elvették, az aszály lehetősége megnőtt, megindult a szikesedés. Az Alföld olyan, mint a kiszáradt tengerfenék, vízszomjas föld, képzeletszomjas, vidámságszomjas és gondolatszomjas és az aszály dühében ég. Nincs kevésbé szabad hely, mint ez a sztyeppe, nincs kevesebb szabadság, mint ezen az óceánon és nincs sehol nagyobb szomjúság arra, hogy szabad legyen. Néha az égbolt úgy a földre nehezedik, hogy azt szétnyomja, a föld úgy az égre nehezedik, hogy azt lelapítja. Ebben a kettős laposságban kell élnie. Volt egy-két festő, aki az alföldi tájban a föld és az ég nyomottságát felismerte anélkül, hogy annak jelentőségét megértette volna. Ez a kettős nyomás, ami az óceánon nincs. Ott az ember kettős végtelenségben él, itt kétszeresen bezárva...

... Az Alföldön valamely alakban mindig volt szegénylegény és az sohasem volt rabló, vagy útonálló, vagyis nem volt absztrakt gonosztevő, akit a vagyon, a bosszú, vagy akár a kenyér gondolata vezetett. A szegénylegény társadalmonkívüliség, ez a sajátságos egzisztenciája, akihez képest mindenki más, aki letelepedett és megállapodott, árulónak látszik. Mintha valamihez csak ő maradt volna hű és az a valami, ha titok is, a titkok legfontosabbika, amelyről mindenki tud, anélkül, hogy arra megtanították volna. A szegénylegény másik oldala a zsírosparaszt. A hontalanság és az ideiglenesség, amelyben a betyár él, hűség az abszolút sorshoz és a nép ezt tudja és tudja, hogy e sorshoz való hűségben a betyár mindenki fölött áll. Mintha a szegénylegény az Alföld remetéje lenne, sajátságosan ateista és vallástalan remete, aki a pusztában él elveszettebben, mint Keresztelő János, mert még Istene sincs. Mintha aszkéta lenne és yogi, aki a társadalomból kivonult, mert tudja, hogy csak az ő élete az igazi. Ez a szegénylegény dicsősége és a zsírosparaszt alacsonyrendűsége. Amikor a szegény-

legény a kuruc háborúk idején járvánnyá lett, kitűnt, hogy mindenki tudja, mit jelent e végzet mellett kitaratani. És labancnak, vagyis zsírosparasztnak és kupecnek lenni mindig annyit jelentett, mint elárulni nem a szabadságot, mert az nem volt soha, de a szabadságra való sóvárgást és a véglegességgel szemben tanúsított ellenállást, elárulni nem azzal, hogy a fogságba beleegyezett, hanem hogy szövetkezett a fogház őreivel. Labanc az, aki a fogságban megnyugszik. Ez a helyzet azelőtt is, azután is állandóan időszerű. Nem gondolható el nagyobb árulás, mintahogy valaki saját népének szabadságvágya ellen szövetségre lép a leigázó börtönőrrel. Ha ténylegesen szabadságról lenne szó, amit a nép elvesztett és így visszanyerhet, az árulás nem lenne olyan súlyos. De nem a szabadság forog veszélyben, hanem a csoda és az álom, az eszme és az értelem. S ezért megbocsáthatatlan annak még csak gondolata is és átkozott minden fillér, amit az áruló kapott, átkozott minden szó, amit a maga mentségére mondott, átkozott minden igazolás, mert népének legmélyebb és soha be nem vallott szomjúságát árulta el és erre nincsen bocsánat.

A szegénylegény nem az az ember, akinek nincsen háza, vagy kenyere, vagy marhája, hanem akinek nincsen hazája... Amióta pedig szegénylegény az Alföldön nem él, a hagyományt néhány költő vette át, nehogy a szomjúság elapadjon. A költészetben is van betyár és zsírosparaszt. Ez a rabok voltunk mostanáig tudata, amely nemcsak állandóan jelen van, hanem állandóan ismétlődik. A betyársorsot a társadalmon kívül élőnek vállalni minden időben kötelessége volt, ez volt az előkelőség a labancok közepette, ami még elviselhető lett volna, de a hunyászok közepette is, akik hunyorgattak és a mindenkori szuronyokban bízva hizlalták kövérré disznaikat...

Erdély határa sohasem volt kérdéses, de zártsága sem. A többi táj, leginkább a Nyugat, kisugárzik és hatása több száz kilométerre is érezhető, de a Dél is foltokban megjelenik északon, Észak pedig messze Délen. Erdélyt az ország többi részétől mintha fal választaná el, hasonlóság csak néhány városban tapasztalható, ott is többnyire külsőségekben. Horvátorszá-

got a Dunántúltól csupán a Dráva választja el, itt a határ tökéletesen más civilizáció, folyónál élesebb vonala, csaknem kétezer éves különbség Európa és Bizánc között, hiszen a rómaiak alatt is Pannónia más volt, mint Dácia és később István király országa más volt, mint Gyula vajdáé. Aki a földrajznak hisz, különösnek találja, hogy Erdély az Alföld irányában, éppen, amerre hegyei elnyúlnak, éppen ott zárul le és amerre nagy karéjban legmagasabb hegyei zárják le, éppen ott nyílik meg.

Az erdélyi ember készebb, mint akár a nyugati, akár a déli vagy a keleti. Készebb, vagyis befejezettebb, kiműveltebb, határoltabb, egyénibb, kristályosabb és felismerhetőbb. Azon, hogy van erdélyi arculat és jelleg, sohasem lehetett vitatkozni...

Az erdélyi embernek egyszerre többféle magatartása van. Az északi ember eszménye a rousseau-i közvetlenség. A nyugatié a szociális és humánus egyszerűség. Az alföldi lehetőleg a kelleténél távolabb áll. Az erdélyi komplikált civilizációjának szellemében sokrétű és ebben a bonyodalomban az idegen könnyen gyanút fog, mintha a kapcsolat nem lenne egyenes. Holott csupán szövevényes. Az erdélyinek egyszerre több véleménye van és ezek, ha egymásnak ellent is mondanak, ő maga ezekben a tekervényes ellentmondásokban igen otthonosan mozog. Az idegen megzavarodik. Úgy látszik, hogy egyszerre igen is meg nem is. Vannak néha nagyvonalú kizárólagossággal végiggondolt eszméik, de többnyire aprólékosak és erejük a részletekben van. Bukdácsolnak és körtönfalaznak. Az egyik erdélyi emberfajára jellemző az ezermesterség és a polihisztorság, amely azonban kicsinyes és van benne valami komikus. Sokan szüntelenül barkácsolnak. Ezért van igen gazdag és sokrétű tárgyi civilizációjuk. Ezért, ha az ember az asztalhoz ül, tudja, hogy nem az Alföldön, hanem Erdélyben van, az Alföldön a primitív és fantáziátlan egytálétel, szemben a raffináltan és ízléssel készített erdélyi húsokkal és süteményekkel.

Nyugaton inkább a próza jellemző, mint a költészet. Északot inkább az egyszerű dal fejezi ki. Erdély sajátos műfaja a ballada, ez az összetett forma, amely

dráma is, történet is, líra is és az egész sejtelemszerű, homályos és megrázó. A jellegzetesen erdélyi regény hangulata, mint amilyen Kemény Zsigmondé, tulajdonképpen ballada. Ezt érezni Jókai erdélyi tárgyú regényein is, sehol se felismerhetőbben, mint az Egy az Isten-ben. Mindig valami meg nem oldható összeütközésről van szó, ami a háttérben marad és mintha a szavak, amelyek a drámát leírják, a magot meg sem érintenék, csak távolról utalnak rá, sőt, mintha el is fednék és mintha énekelnének, mialatt valakinek életét darabokra törik.

...Az alföldi egyenes, egyenesebb, mint kellene, vakon és dühösen egyenes és absztrakt, az erdélyi azzal kezdi, hogy a kerülőt választja, részben körmönfontásból, részben tapintatból, részben érdeklődésből és túlkomplikáltságból. A kompromisszum az Alföldön politika, bűncselekmény, Erdélyben okosság és erény, csaknem angolos, előrelátás és humor... Sohasem lehet nyíltan megmondani azt, ami van és ha valaki mégis az igazat mondaná nyersen, szemben el kellene hinni és titokban mást kellene gondolni. Ami északon a pletyka, az Erdélyben az intrika. A pletyka természete kisvárosi és provinciális, egy kicsit tisztátalan és ízléstelen. Az intrikában méreg van, egy kicsit gyilkosság és sajátos helye a politika, a dinasztikus hatalmi féltékenység és az uralomvágy. A pletyka mindig ostoba, az intrikának okosnak kell lenni... Az erdélyi dinasztikák között ez az intrikus politika mindig élt. A dinasztikák fészkein ez az atmoszféra érezhető, ez a függöny mögötti sugdolózás és fojtott versengés.

Ettől a magas és bonyolultan sokrétű világtól, amely palotákban és kastélyokban virágzik drága és nem fából készült bútorok, szőnyegek, selymek, ékszer, brokát, dús ételek és italok között, ettől a raffináltan fennsőbbiséges élettől válik el hirtelen, minden átmenet nélkül a szegény, eldurvult és elnyomott paraszt és erdei és hegyi lakó, nem tárkányos egybesült bárányt eszik küküllői borral, hanem zsírtalan puliszkát, nem bársonyban jár, hanem darócban... Erdély nem provincia, hanem a magas civilizáció és a vadember feszültsége. Nehéz és sötét pátosz, mintha a bársonyruhás is belül vadember lenne, csak kifelé

játszaná a finomult ember szerepét. Az ember pedig merev, mint a fafaragvány...

... Erdélyben minden egyszerre legalább kettőt jelent. Kívül Nyugat, belül Bizánc, amely kimértségből alig enged.... Mégis van benne valami szép, a stílus, hogy azzal, ahová tartozik, összhangban áll. Van benne nemes, mert önmaga felől nem vezet félre...

(Hamvas Béla: *Az öt génusz, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985*)

„Visszatérni csak oda lehet, ahol az ember már volt. Először az újkorból a kereszténységbe tértem vissza, anélkül, hogy az újkorral való közösséget és nehézségeinek vállalását megtagadtam volna, anélkül, hogy hozzá hűtlenné váltam volna, hiszen méltónak találtam a gyűlöltre és az ellene való lázadásra, soha nem vettem meg annyira, hogy dicsérjem.

Aztán a kereszténységből a hagyományba tértem vissza, oda, ahol a kereszténység is otthon van, a hé-

berek és a hinduk, a kínaiak és az egyiptomiak, az indiánok és a görögök közé, oda, ahol a kereszténység is megszületett, ahol minden gondolat és szokás és rítus és eszme, törvény és tudás annyira hasonló, hogy felcserélhető és mindaz, ami van, még egymáshoz egészen közel áll.

Aztán a hagyományból visszatértem az alapállásba, a fundamentumra, a status absolutusra, anélkül, hogy megtagadtam volna akár az újkort, akár a kereszténységet, akár a hagyományt, az egészet magammal hoztam és helyére visszatettem, és a létbe visszatértem anélkül, hogy az életet megtagadtam volna, oda, ahol semmi sem hasonló és nem rokon és nem felcserélhető, hanem egy, ahol semmi sem szabálytalan, hanem normális, amihez képest minden egyéb viszonylagos és esetleges és múlandó, ahol az ellentétek összetartoznak, kint és bent ugyanaz, tűz és víz egymásban nyugszik, mert középpont, egyetlen, lét, mozdulatlan és örök.”

(Hamvas Béla: *Patmosz*)

Jókai Anna: „Ne üljetek füstparipára – Hamvas Béla az ezredvégen”

„Kulcsszava a szeretet – ami ha nincs, minden hiába. Minden erény üressé válik, minden igyekezet álságos marad. „Vagyok. Udvarias. Türelmes. Könnyű türelmesnek lenni, ha az ember nem szeret... Az előzenység a szeretetet nem pótolja. Szeretet nélkül *meg kell örülni*.” A kiszikkadt józanság, a „ki-ha-nem-én a középpont” téveszméje valódi örület, mivel az embert a káprázatok fogságában tartja. A szeretethez – hogy az örületből kiszakítson – azonban roppant erő kell. Addig is – többnyire – szeretetnek nevezzük, ha valakire pusztán szükségünk van, ha a másik ragaszkodásán megatódunk, ha valaki segítségével a hiúságunkat kiéljük, ha engedelmeskedünk a vérségi parancsnak, ha csak a szenvedélyünk démona diktál, ha adunk és a hálát bezsebeljük... és tévedésünknek még hány variációja ismeretes (vagy éppen ismeretlen), amire végre majd felismerjük az Énünket a Te-ben, és azt: hogy végső soron „minden Egy”. *Végső soron!* S addig is: tanulás, okulás. Erőgyűjtés a forrásból. „Aki ad, jobban rá van szorulva az elfogadásra, mint az, aki

elfogad, az adakozóra.”... „nem az győz, aki kemény marad, hanem aki meglágyul és enged és befogad és felad és feloldja magát. Az önfeladás nem a gyengeség, hanem az erő jele.” Persze csak azt érdemes „feladni”, ami már egyszer megvalósult. Az abbahagyás, a szétmállás, a tócsaember nem érték az Univerzumnak – csak az érett személy. Az éberség vezette, szeretettől duzzadó „befejezett” lény; akivé válnunk kell és amitől még messze vagyunk. Az úton a kicsi lépés is lépés – ha valóban megtörténik...

Alighanem igaz – és kár, hogy igaz –: „Az, aki az emberiség nagyságát akarja, szembe találja magát az emberiséggel.” Aki viszont butaságában vagy éppen a gonosz megbízásából tévútra csal: a tömeget bízást maga mögött tudhatja. A „tüzes lelket” az „izzó lelkesedés” váltotta fel.

„Ne üljetek füstparipára...” – szól az intelem. Csakhogy már azon ülünk. Van hozzá ostorunk is, csípős madzagokkal. Köd előtttem, köd utánam – de *köd miattam is?! Nem végképp komolytalan dolog ez?*

Átszállni a létezőre – lett legyen az akár egy so-
vány igavonó – nincs-e itt az utolsó idő?

A hamleti kérdés – lenni vagy nem lenni? – a töp-
rengő személy öndilemmájából – úgy tetszik – mára
az egész emberiség *eldöntendő kérdésévé* súlyosbo-
dott; nincs mellébeszélés.

Igen vagy nem.

Ha nem, hát hurrá... szinte semmit sem kell ten-
nünk. Az *igen*; az a nehéz.

*(Megjelent a „Gyémántnál keményebb –
100 éve született Hamvas Béla” című kötetben,
Mont Humán Menedzser Iroda Kft., 1997)*

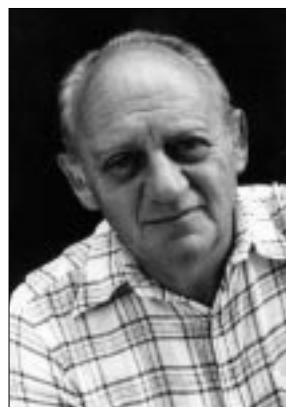
HARAG GYÖRGY

Örökké fiatal

„Harag György nemcsak a múlt értékeihez, hanem a jelenkori drámairodalomhoz való ragaszkodásában is otthonteremtő volt. *Páskándi Géza* Tornyot választok, *Bajor Andor* Szürke délután, *Lőrinczi László* A szerető, *Csiki László* Öreg ház című drámájának kolozsvári, *Székely János* művének, a Caligula helytartójának megrendítő gyulai előadása mellett – immár történelmi érvénnyel – említhetjük a magyar dráma és színház kimagasló és példaerejű együttműködését *Sütő Andrással*. A Pompás Gedeon 1967-es marosvásárhelyi bemutatójától számíthatjuk ezt a szellemi összetartozást, majd a hetvenes években az Egy lócsiszár virágvasárnapjával, a Csillag a máglyánnal Kolozsvárott folytatódott ez a szövetség. A drámaíró bizalmat kér a színháztól – mondotta Sütő András, s ezt a szeretetet, bizalmat, a baráti, szakmai szigorúság bensőséges erejét érezhette Harag Györggyel való munkálkodásában. Amely Kolozsvárott a Káin és Ábellet és a Szuzai menyegzővel folytatódott, közben pedig a Marosvásárhelyen bemutatott mezőségi fogantatású, kacagtatóan szívszorító Vidám sirató egy bolyongó porszemért című játék tartozik ebbe a sorba.

– A gyermekkor emlékei soha nem múlnak el. Sőt, az évek múltával ezek az emlékek mind erősebbekké válnak. *Chagall*, bár több mint fél évszázada elhagyta szülővárosát, Vityebszket, talán egyetlen képet vagy freskót sem alkotott, amelybe ne festette volna be gyermekora valamelyik emlékét – vallotta Harag György, aki siratnivalóan korán, hatvanévesen hagyta árván színészbarátait, színházát és az erdélyi magyar színjátszást.

Hallgassatok ide! Amit tegnap csináltunk, az úgy rossz, ahogy van. Újra kell kezdenünk. Még nem tudom, hogy merre megyünk, de a tegnapi az rossz volt – szokta volt mondogatni úgy tíz óra körül a kávé melletti társalgás befejezéseképp. Majd feltúrta az in-

ge ujját, színész barátait a színpadra küldte, ő pedig a nézőtérre ment, és elkezdődött a munka. Sosem óhajtott a maga halhatatlanságát építeni. Mosolyogatóan alacsony kritikus vélekedések fölött is elgondolkodott; hátha hasznosíthat valamit. Folytonos kétségek, vívódások, kételyek közt dolgozott...

Román művészek már halála percében megfogalmazták: színházteremtő nagysága *Brook*-kal, *Strehler*-rel egyenrangú. Nyughatatlan, újat kereső szenvedélyében Harag György fiatalsága örökkévaló – mondotta róla a kitűnő rendező, *A. Manea*. „Amikor vele dolgoztam, életemben először kívántam, hogy ne érjenek véget a próbák.” – idézte együttműködésük ünnepi óráit a nagy román színész, *Amza Pellea*.

A pokol bugyraiban járt ifjan. Amikor családját, szeretteit s mindenét elveszítve, fizikai létének végső kimerültségében kilépett a haláltábor kapuján, felmerült benne a kérdés: hová is menjen. A válasz végső bizonyossággal azonnal megszületett: *Haza, Tasnádra!*

A Csereszyéskerttel búcsúzott a vásárhelyi színpadon. Amikor a darab végén a tölcsepszerű „lét alagútjában” eltávoznak a kúria lakói és a díszlet összeomlik, a megdöbbenő, megrázó elhagyatottságban egyszer csak előbukkant Firs. Magáramaradottságában – nem a beckett-i végjáték lemondásával, hanem a megmaradás és az otthonhoz való ragaszkodás végső kiáltásában – mondta el végső szavait. Harag György testamentumként üzente emberi és nemzeti sorsukban megalázott, fenyegetett, elpusztulásra rendelt magyarjainak: Itt kell maradni!

(*Ablonczy László, Magyar Ifjúság, 1989. febr. 17.*)

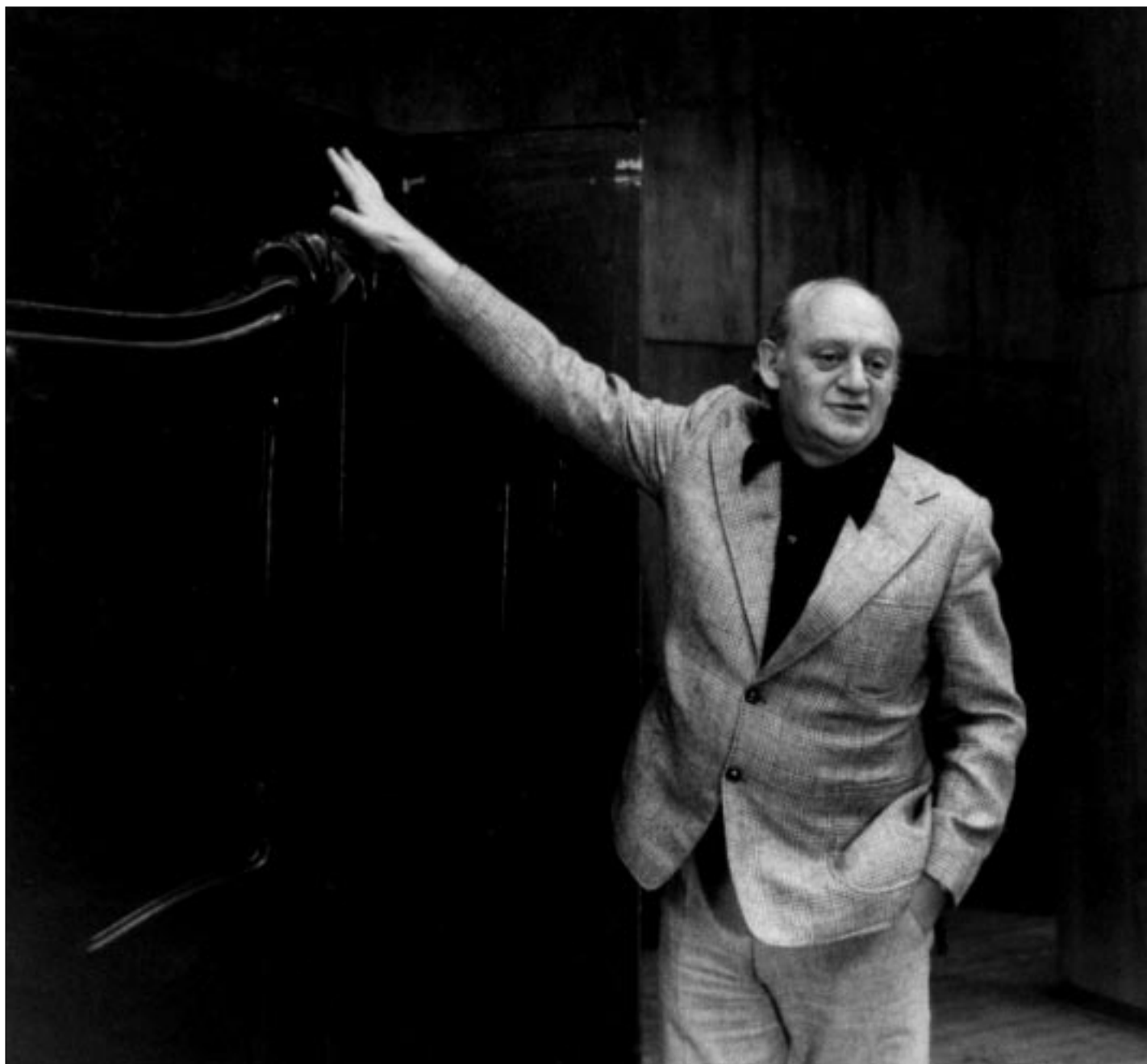
Laudáció:

„Az egyetemes magyar színjátszás, ahogy az irodalom is, nem szabdalható határokkal. Értékei el nem vámolhatóan gazdagítják a magyar művelődés egészét. Harag György életműve máig köztünk élő példa erre. A szatmári, a marosvásárhelyi, majd a kolozsvári színház vezetőjeként töretlenül képviselte azokat a gondokat, amelyeket a kisebbségbe hullott magyarság megélni kényszerült.

Neki köszönhető, hogy a Kolozsvári Állami Magyar Színház színpadán Sütő András drámai tetralógiája együtt szerepelhetett.

Harag György nagy betegen is rendezett. Csehov Cseresznyészkertjének utolsó jelenetében kétmillió sorstársának is üzent: „Én nem megyek el innen...”

(A Magyar Művészetért Díjátadó Gála, Nemzeti Színház, 1988. november 11.)

HAVASI ISTVÁN

Egy szenvedély + két szereplő?

Tapasztalatból tudom, hogy a színházcsináláshoz valamivel több kell, mint amennyit a híres Lope de Vega-i felsorolás tartalmaz. Vagy legalábbis szinte parttalanul ki kell szélesíteni egy-egy összetevőjének tartalmát, megannyi tartozékát felsorakoztatni, hogy valóban színház legyen a sok-sok csatasorba állított anyagi és szellemi energia, tettekrevalóság végeredménye. Látszólag a szabadtéri színházak fényesen bizonyítják Lope de Vega megálmodott színházalapító „kelléktárát”. Sokszor a „három deszkát” is elhagyjuk, korántsem azért, mert bizonyítani akarjuk, hogy a színházhoz elég „egy szenvedély” és „két szereplő”...

A véletlen műve, hogy a helytörténeti kutatók egy 1313-ban kelt oklevél alapján 1963-ban 650 évesre taksálták a várost. (Azóta a kutatások megállapították, hogy egy 1214-ben keltezett oklevél említi először a város nevét.) A kulturális rendezvények között kitüntetett helyet foglaltak el a vár udvarán nagy közönségsiker mellett megtartott hangversenyek. Ezek fedték fel a várudvar kiváló akusztikai adottságait. Az együtttest lelkesítette a feladat, hogy amikor birtokba veszi új otthonát, Victor Hugo romantikus történelmi drámáját, a Hermanit állítsa színpadra. „A gigantikus épület csipkézett falain lobogó zászlók, az öregtorony csúcsán eldőrdülő várágyú és Erkel Ferenc híres dalmának kezdő akkordjait megzendítő fanfárok szólították ezúton a többször vissza nem térő pillanatot, hogy a vár falait először – és hinni szeretnők, hogy tartósan – a művészet, a színház hódítsa meg. A hódítás sikerült, impozáns, különleges színházi élmény volt, Victor Hugo drámája a természetes környezetben gazdagon és minden zárt színházi előadásnál erőteljesebben szólalhatott meg.” (Békés megyei Népújság, 1964. július 14.)

A Gyulai Várszínház szinte kezdettől fogva a történelmi drámák avatott bemutatóhelyévé vált. Következésként munkálkodtunk méltatlanul elfelejtett, vagy be nem mutatott történelmi drámák színrevitelén. Kiemelkedő eredmény volt az e gondolat jegyében bemutatott két Szigligeti-mű mellett Sárközy

György Dózsa és Áprily Lajos A bíboros című drámája. Hamarosan kiderült, hogy nem bővelkedik a drámairodalom ilyen, újat teremtő törekvéseket is felmutató, itt és most játszható művel. Elhatároztuk: a várszínház adjon indítékot kortárs szerzőknek történelmi drámák újraformálására, még inkább új drámák alkotására.

Még nem mutatkoztak a kifáradás jelei, amikor az első meghívásos pályázat négy kiváló darabja 1974-76 között színre került: Darvas József, Száraz György, Keresztury Dezső, Görgey Gábor ajándékozták meg a színházat egy-egy drámával. És a sor szépívű sorozattal folytatódott: Illyés Gyula, Hernádi Gyula, Garai Gábor, Páskándi Géza, Nemeskürty István, Hubay Miklós, Jékely Zoltán, Kolozsvári-Grandpierre Emil, Németh László, Fekete Sándor, Módos Péter, Gyurkó László, Nagy András, Békés József, Szabó György, Gosztonyi János, Vészi Endre, Gyurkovics Tibor, Háty Gyula, Gyárfás Miklós, Sánta Ferenc egy-egy kiemelkedő bemutatója jelezte a törekvések súlyát.

(Huszonöt éves a Gyulai Várszínház, 1964-88)

Sík Ferenc leveléből: „Poraidban is Téged illet a köszönet, hála és elismerés. A szomorúság, amit elvesztésként érzünk, kikerülhetetlenül vele-járója lesz a gyulai nyaraknak. Elképzelhetetlen, hogy a jövőben terveinket, vágyainkat össze ne vessük azzal az eszménnyel és ideállal, amit képviseltél, és ami továbbra is morális és esztétikai mérce marad számunkra. A Te szellemedben köszönti a 30. évadban nagyrabecsült közönségét a Várszínház és Téged pótolni akaró gárdája.”

HERCEG JÁNOS

Szerelem

A történet régi, szereplői megöregedtek, s a szerelem, amelyről a továbbiakban szó lesz, nem a legromantikusabb légkörben kezdődött.

Mindenekelőtt háború volt, ha nem is túl heves már, de a tengerparti városokból tartósan eltűnt az élelem, s a nők erényeiket féltve, pincékben és padlásokon bújtak el a katonák elől. Ez persze túlzás volt, mert amint a harcok elcsitultak, akadt bőven vigasztalásra váró hadiözvegy és kalandokban már nem csekély tapasztalatokkal rendelkező leányzó. Csak ment, mondjuk, a járőr az utcán, s a csukott zsalugáterek mögött egyszerre felcsaptak a zengő szopránok és bársonyos altok. Némi kérlelés után meg is nyíltak az ablakok, s kacagva hajoltak ki az életre vágyó donnák annyi szenvedés után.

Így állt meg Nagy-Csillag József is egy keskeny ház első emeleti ablaka alatt, miután 1945 januárjában a szabadkai kaszárnya havas udvarából kettős sorokban elindult a marhavagonok felé, melyekre hat ló, negyven ember volt kiírva, de sokkal többen is elfértek bennük. Itt viszont, a világ legszebb völgyében, mikor három nap múlva megérkeztek, tavasz volt, s a virágzó narancsfák hófehérben pompáztak, mint a menyasszonyok. Maga a kisváros néhány házból s egyetlen térből állt, mely alatt a mólóhoz kikötve három-négy rossz bárkát ringatott a tenger, míg a város fölött a hegy nőtt bele haragos zöld erdejével a kék égbe.

– Madonna mia! – csapta össze kezét a lány, amikor megpillantotta a katonát, s majd leszakadt vele a csöppnyi erkély, úgy nevetett. Nagy-Csillag József uniformis dolgában ugyanis eléggé mulatságos látványt nyújtott. Csukaszürke SS-zubbony volt rajta, magyar honvédnadrág, olyan sárga, mint az őszi diólevél, a lábán meg fekete bilgeri csizma, amit egy lelőtt olasz csendőrről húzott le, aki még mindig harcolni akart, holott már rég nem Mussolini volt a miniszterelnök, s a római Colosseum vastag falai körül

rövid nadrágban és feltúrt ujjú ingben korzóztak Montgomery katonái.

– O, partizano! – kiáltotta aztán komolyabban, de még mindig nagyon barátságosan a lány, amit úgy is vehetett az ember, hogy az iménti hangos kacagás inkább az öröm kifejezése volt. Mert Nagy-Csillag Józsefen általában megakadt a nők szeme.

Hát ez volt a kezdet.

Hogy a más nyelvű szerelmesek hogyan értik meg egymást, még nem írta meg soha senki. Ez, úgy látszik, már örökre az érdekelték titka marad. De hogy Salvia, mert így hívták a lányt, meg a szabadkai katonára tökéletesen megértették egymást, azt a késő estig tartó együttlétek bizonyították. Lenn ültek egymáshoz bújva minden áldott este a bejárat melletti lugas lombosárában, amely a tél ellenére is üdezőld volt. Csak éjfél felé riasztotta fel őket döngő lépteivel a lány apja, Giuseppe Bomcompelli, vállán az üres hálóval, mert a hosszú háború aknazárjai csaknem teljesen kipusztították a tenger halállományát.

– Ungherese! – dörögte jókedvűen, mintha csöppet sem lett volna ellenére a váratlanul kialakult idill. – Mádiár ember! – tette még hozzá, s ha lett volna valami feszültség körülöttük a levegőben, azt ő ezzel a pár vidám szóval azonnal feloldotta.

De hát ez nem is volt nehéz. Giuseppe Bomcompelli abban a korban volt, hogy még emlékezhetett a harsány énekszóra, ahogy a tersatói kaszárnyából ereszkedtek le egy cipruserdő mellett a katonák, s a sziklás hegyoldal öblösen verte vissza a hangjukat: Inkább nézem az abonyi kettőt, mint Majlandban azt a harminckettőt... A nyelv sem volt egészen idegen a

fülének. Hallhatta eleget fiatalkorában, amikor Abbázia és Lovran partjai alatt jöttek és mentek bárkáikkal, közben meg-megállva a szállodák előtt, ahol pesti szakács vette meg a halat tőlük, s a Szegő-szatórium teraszán borjúsájú ingben, zsinóros nadrágban, újján zöldköves gyűrűvel a cigánykirály, harminchatodik Rácz Laci muzsikált, lenn a sétányon pedig, az agavék között az író, Bródy Sándor udvarolt hevesen, homlokába hulló hajával, Pálmay Ilkának, aki minduntalan arcuk elé emelte óriási hattyútollas legyezőjét, mivel akkor már menyasszonya volt későbbi férjének, egy bécsi grófnak, és soha többé nem lépett színpadra.

Nagy-Csillag Józsefnek is lettek volna, ha nem is ilyen közvetett emlékei erről a tündéri tájról. Mert mintha abban is benne lettek volna a végzet ujjai, hogy az ő apja, Nagy-Csillag István, aki városi pandúr volt és a szabadkai torony alatt szolgált, itt harcolt végig egy darabot az első világháborúból. Mennyi meséje volt, nagy ég! Ágyúk dörögtek, sebesültek jajgattak, s a tábori kórházban illatos hölgyek hajoltak följük nagy vörös kereszttel apácafejkötőikön. S mindezek mögött ott állt a hegy, erdős hajlataival minduntalan kinyílván, hogy megjelenjék előttük egészen váratlanul megint a tenger. Még a szavak is éltek a régi mesékből: Isonzo, Piave, Zita királyné, aki szökén és talpig fehérben, vörös kereszttel a karján volt látható a katonaujságok címlapján, pedig mindenki tudta, hogy ő árulta el az országot, mivel olasz származású volt, s így veszett el a Quarnero-öböl környéke...

Nagy-Csillag Józsefnek gyakran az volt az érzése, hogy ő már járt egyszer erre. Emlék és valóság elválaszthatatlanul tért vissza a gyerekkorából a hegytetőn fehérülő hegyi ösvényekkel, melyeken olajat és sajtot hoztak le jámbor szamarukat vezetve a dallamos beszédű asszonyok. És mintha e ködös látomások mögött, villogó szemével és éjfekete hajával, Salvia karcsú alakja is felderengett volna.

A történelem a szerelem dolgaiba is gyakran bele szól, s ez volt a helyzet a vajdasági alakulat katonája és az olasz lány között.

– Bricó, nem vagy te álmos? – kérdezte egy napon a vastag szappanhab alatt Petrović kapitány, éppen csak fogai között szűrve a szót. – Azt mondják, állandóan éjszaka jársz haza!

Mert borbély volt Nagy-Csillag József, a zászlóalj borbélyja, ezért jött és ment szabadabban, mint a többi katona, úgyhogy már minden őrszem ismerte a lépéseit, ha éjszaka feltűnt a kapu előtt.

Álló alakulat volt, ahova tartozott, ennél fogva a fegyelem nem volt túl szigorú, s a szerelem is, katonadolog lévén, diszkrét magánügy maradt.

Egy idő múlva azonban felgyorsultak az események, s amikor már az alföldi síkságon is zöldbe öltözött a tavaszi táj, Keitel tábornok, kurta marsallbotját erélyesen lóbálva, 1945. május 8-án megjelent a szövetségesek parancsnoksága előtt, s a végsőkéig feldühödve az eljárásról, hogy senki sem nyújtott neki kezet, mérgét visszafojtva, kemény mozdulatokkal írta alá a békét.

Mind az öt kontinensen fellélegeztek az emberek. Csak Salvia és Nagy-Csillag József volt szomorú. Mert el kellett válniuk, mivel a hadiállomány egy részét leszerelték, s jóllehet a vidéknek ez a zónája, ahol Giuseppe halász háza állt, jugoszláv ellenőrzés alatt maradt, a legfelsőbb parancsnokság sorkatonákkal váltotta fel a régieket.

Múlt az idő, a nagy feledtető, de sem a lány, sem a szabadkai fiú nem felejtett. Csak hát nem tudták ezt egymásról, mivel a levélváltás is a nyelv leküzdhetetlen akadályaihoz ütközött.

A vita Triesztről hosszú ideig elhúzódott. A gyárakban tiltakozó gyűléseket rendeztek, de azután a „négy nagy” végre megint összeült. Talán ugyanúgy, mint Jaltában, amikor Churchill kivette szájából vastag szivarját, és térdére fektetve noteszét, minduntalan beleírt valamit, és megmutatta Sztálinnak, mire az kurtán azt mondta: nyet vagy haraso, s ezt már mindenki értette, miközben Rooseveltnél merev felsőtesttel ült, időnként hullámos hajához nyúlva, De Gaulle pedig kezével néha türelmetlenül végigszánkázott az orrán, mintha útjában lett volna, s így alakult a világtörténelem. A többi már tudjuk, kár beszélni róla.

Egy nyári reggelen Nagy-Csillag József mégis megállhatott a halász Giuseppe háza előtt, hogy megzörgesse a kaput az oroszlánszájú sárgaréz kopogtatóval.

– Drágám, tudtam, hogy te vagy! Tudtam, hogy eljössz értem! – vetette magát karjaiba a boldogságtól sírva Salvia. – Minden reggel imát mondtam érted, térden állva siennai Szent Katalin oltára előtt, s lám, meghallgatott!

Nagy-Csillag József ugyan zsebre vágta fehér csontnyeles borotváját, hogy szakmájában munkát keressen, de az öreg Giuseppe leintette:

– Hagyd csak – mondta könnyed hangon –, egy borbély épp elég ebben a kisvárosban, s az már húsz éve dolgozik. Te csak maradj velem. Most megint jó a haljárás, érdemes halásznak lenni.

S hogy pontosan így volt, s harminc éve élnek

együtt az olasz lánnyal, aki azóta kicsit elhízott, úgy-hogy ringó csípőkkel ered az unokái után, ha felbosszantják, mire azok az olajfák sűrű lombjaiban keresnek menedéket, hogy szóról szóra ez történt velük, azt maga Nagy-Csillag József mesélte el nekünk egy pohár chianti mellett.

És nyilván nemcsak nekünk. Mert szívesen ül le régi honfitársaival, miután beszédüket, a közös nyelvet hallva megszólította őket, s rendeli meg vendéglátójának is a babérbokrokkal körülzárt osztéria teraszán a vérvörös chiantit, s hozzá a halat, amit reá való tekintettel különös gonddal sütnék ropogósra a konyhán.

*(Megjelent Herceg János: Árnyak című kötetében,
 Fórum Könyvkiadó,
 Újvidék, 1982)*

HERVAY GIZELLA

**„A negyedik évben eljött a szél,
a te hangodon szólt, fiam,...”**

BALLADA

A fiatalasszony kurta bekecsben
fenn Észak-Moldvában előrehajolt.
Bal karján kisfia: homlokán
álomba úszott a hold.
Bal karján kisfia: keze-lába
védtelenné kucorodott.

Az asszony karja körülfogta
az alvó hold kis sikolyát,
körülfogta a védtelenné
vált erdők nehéz illatát,
átkarolta a világgal együtt
karján alvó kisfiát.

Másik karjával könyökölve
fél testével előrehajolt.
Ahogy nézte a filmet, arcáról
nyakára kúszott egy vörös folt.
A figyelemtől szeme fekete
ostorrrá keskenyedett,
vállá, könyöke, álla egyszerre
kihegyesedett.

Ahogy nézte a filmet,
szemén a boldogság kihajolt
karján kisfia, homlokán
ekkor úszott álomba a hold.

LÉLEGZETEDBEN ÉLTEM

nélküled megfulladok
megpattant szemedben
alvadt vérrög vagyok

késpenge-szemedtől
lettem világtalan
meghalok hazátlan
holtomban eltakarj!

MINT AKI HALÁLBA KÉSZÜL

úgy néztünk egymásra végül
mentünk együtt az utcán
majdnem megbotlottál

de csak mentünk szépen
kései napsütésben
te bottal én csak némán
fel a fejjel – szóltál

SENKI FÖLDJÉN

(Utassy Józsefnek)

szétvetett lábakkal
mozdíthatatlanul keményen
velük szemközt
az arcok
az arcokat nézte
moccanatlanok
kőbezárt pávalepkék
a szemek
meztelen félelem

a jegenyesoron túl
a Tanya mögötti réten
állt velük szemközt
arra gondolt –
mélyen tüdőreszívni
a szelek friss szagát
és szállni szállni
szállni
elmosolyodott

szétvetett lábakkal
mozdíthatatlanul keményen
velük szemközt
az arcok
az arcokat nézte
mióta megérkezett
a szemek kőbezárt pávalepkék
fenségesek
moccanatlanok

ITT LAKTOK TI MELLETTEM

Itt laktok ti mellettem
mennyei albérletben
mintha mindnyájan élnénk
létra fokán ülnénk

felül a szénapadlás
alul a kút miegymás
lóbálnánk a lábunk
néznénk hogy mit látunk

hallgatnánk a csendet
ahogy ott lent legelget
lopnánk egy kolompot
ráznánk a bolondot

és egy jót nevetnénk
így ütnénk el az estét
a föld alatt keresztben
mennyei albérletben

HÁBORÚ UTÁN

Hét esztendeje várok rád, fiam.
Olyan nehezek voltak az évek,
mint a koporsófödél.
Hét esztendeje várlak, fiam,
felnőtt fiam –
hiába hívlak hét esztendeje.

Az első évben énekeltem, úgy vártalak
hangosan énekeltem, gondoltam,
meghallod és hazajössz.
Kert aljáig hallszott a dalom,
a szilvák mind lepotyogtak.
és nem énekeltem többé.

A második évben kiültem a Nyerges-hegyre,
hogy várjalak,
onnan néztem, mikor jössz már a Juhos-dombon lefelé,
ott ültem egy éven át a Nyerges-hegyen,
aztán a hegygel együtt megöregedtem,
megöregedtem, fiam, várva téged a Nyerges-hegyen.

A harmadik esztendőben
sírtam szakadtan-szakadatlan
a kisszéken ültem a ház előtt,
és sírtam, sírtam, nem tudtam mást tenni, fiam –
hangosan sírtam, hogy halld meg, mégse jöttél.

bevezettem a tiszta szobába,
előadtam a te ingeidet.
De jaj, nem te voltál, fiam,
szemem kívájta, kiégette;
mikor elment, sötétséget hagyott maga után.

A negyedik évben eljött a szél,
a te hangodon szólt, fiam,
a te hangodat hallottam, s megvetettem
neki az ágyat, az ágyadat, fiam;
megtöltöttem tejjel a tányérodát,
és kenyeret aprítottam belé.
De jaj, nem te voltál, fiam,
mert a dunyhám szétszaggatta a szél,
tányérom fellökte, a tej kiömlött,
asztalom fellökte a szél,
engem is mellbeütött, úgy rohant el –
akkor már tudtam, hogy nem te voltál.

Hatodik évben eljött a nyár.
Bőröd illatát hozta,
a te illatodat, fiam,
mikor az inged magadra húzod
mosakodás után.
Mentem utána, amerre csak terítette
a jó nyári szagot.
De jaj, nem te voltál, fiam.

Ötödik évben eljött a nap.
A te szemeddel nézett,
a te szemedet láttam, édes fiam.

Megaszalt, kicsivé zsugorított,
s olyan vagyok most,
mint a napon töpörödött tarhonya, fiam.
Hét esztendeje várlak,
fiam, ez a hetedik esztendeje,
már hangom sincs, hogy hangosan sírjak utánad

(1959)

CSILLAGAIMTÓL SZEMEDIG

I.

Csillagaimtól szemedig,
Csillagaidtól szememig,
testem és tested között
fényhullámként terjed a vágy.

A tárgyak álmokká vágnak lenni,
a vágyak testté lenni vágnak.

A valóság az álmokon át
újjáteremti önmagát,
s új-magában valóság már a volt-álom is,
s e teljesebb világ újat álmodik.
Így válnak vérükké, idegsejtükké,
múltunkká, emlékeinkké az egykori vágyak,
így teremti jelenvalóvá álmainkat a jövő,
szemedben parányi, tűnődő anyaggá váltan
így üzen a tágasabb létnek
a szervetlen világ.

Fiam ölemben ül.
Ha megfoghatná nagyanyám kezét,
nagyobb távolságot ívelne át,
mint a vágy,
csillagainktól szemünkig,
szemüinktől csillagainkig.

II.

Apám szabadságról álmodott –
én úgy érzékelem a szabadságot,
mint a füveket, a fát;
fiam elvontnak fogja érezni ezt a szót,
tisztelettel olvassa majd a történelmet:
„felszabadulás”.
Az ő lételeme valami más,
tágasabb öröm lesz.
Apám és fiam csillagsora közt
életem bolygóközi őrálomás.

Csillagaimtól szemedig,
csillagaidtól szememig.

Az álom is valóság –
ma dúdolván ezt magyarázom,
szemekkel nézek szét,
kezekkel formál értelmem a világon;
kezet adok, és úgy nézek rád,
hogyan álmait is látom.

TŰZKORONÁVAL I.

Mindig azzal, ami van:
kővel, husággal,
égből lopott lánggal,
kerékkel, kereszttel,
Dávid Ferencével,
cséphadaróval
szekerce-szóval,
hitvitával,
hitért halállal,
végvári vígsággal,
vésett virággal,
Vitéz Mihállyal,
balladával,
karddal-kenyérrel,
a kenyér nevével,
kaszával, könyvvvel,
Dózsa Györggyel,

tűzkoronával
lélekbeli lánggal,
szarvassá tett fiú-
kiáltozással,
meztelenre nyúzott
idegekkel,
megcélzott koponyával,
kivetettel,
pajzsnak feltartott
értelemmel,
várnak állított
szerelemmel,
liliomszállal,
káromkodással,
élettel-halállal,
ami van, azzal...

TŰZKORONÁVAL II.

Nem a halál-ártatlan,
nem a lemondás-fehér,
nem az összekuporgatott
aprópénz-szeretet,
nem a hazugság fölött egyensúlyozó
piruett,
nem a pokolba zuhanás
pátosza,
nem a rózsafüzérre fűzött
halál,
nem a lelkiismeretre váltott
igazság,
nem a szentképcske-szép
illúzió,
nem a kecskeszarvú
kétségbeesés,

nem a mekegő
mámor-bakkecske-bűz
nem a kettéhasított világ
másik fele,
nem a halálba dermedt szó
megkövesedett ének,
nem a semmibe zárt virág,
fehérre fertőtlenített nap,
késélen lépkedő nyugalom,
nem a kígyóbűvölő józanság,
nem a boldogság-dekoráció,
nem a lélekbe menekített
huszadik századi mennyország,
nem a benső szabadság
részsége
nem a kimondott igazság

mámora,
nem ez a vers,
amit nem tudok befejezni,
nem ez a világ,
amit kitalálunk,
hogy továbblépkedhessünk
a halálélű késen!

HUSZÁRIK ZOLTÁN

Tisztelet a poétáknak

Radikális törvénybontás

Ha Huszárik Zoltán és Sára Sándor varázslatosan szép – s amint kitérünk rá: varázslatosan talányos – Szindbádjának más értelme nem is volna, mint az, hogy ismételt lappangás után újra felszínre hozta Krúdy szellemi örökét – már ezzel is az elmúlt évek filmtermésének elejére, a „magyar avantgard” legjelesebb alkotásai közé kíváncsoznék. De vajon csak Krúdy támad föl e filmben, afféle új divatként, a neo-romantika ínycsokor csemegéjeként? Mindenesetre Krúdy utóélete is olyasféleképp alakult, mint a kelet-európai irodalom sok más alkotójáé: tárgya s a belőle szőtt ábránd olykor eltakarta, hogy a művészet belső várába húzódva a szemlélet, az alkotásmód forradalmára, a teremtő képzelet felszabadítója volt. A költő helyét perelte vissza a magyar prózában.

S íme: a filmben is. De ez már a tolmácsok: Huszárik és Sára érdeme. Tolmácsok? Krúdyt lehetetlen illusztrálni, afféle vetített képeskönyvet állítani össze belőle. Rendező és operatőr nem is a „nyersanyagot” (erősen kérdéses, hogy a Szindbád-írásoknál lehet-e nyersanyagról, epikai tárgyról beszélni), hanem az emlékezet, vagy sokkal inkább a képzelet működési elvét, külön belső univerzumát fedezték föl Krúdyban. Ezt az elvet és nem szerzőjüket követik, bár a forgatókönyvüknek nemhogy a dialógusai, de az egyes képek leírása, az úgynevezett „bal oldal” szövege is szinte szó szerint Krúdytól való.

Csodálatosképpen a film mégsem a betű szerinti

Tisztelet a poétáknak

Ha a Szindbád a költészet diadala volt, hát a Tisztelet az öregasszonyoknak a fölmagasztosulása. Egy világ múlik el benne, pusztul el végérvényesen; valami képp mégis fölragyog, az időtlenségbe párolódik.

Huszárik rekviemje a nemes és csöndes ellentmondást tartalmazza, azt is tartalmazza: a csúf, rán-

húség, a passzív illusztráció példája. Ellenkezőleg. Olyan radikális törvénybontás, illetve új törvényrend teremtése, amire tudtommal még nem volt példa a kortársi filmművészetben. Sem nálunk, sem másutt.

Krúdy gyakorta emlegeti, hogy hőse több száz évet élt meg, lényegében mégis ugyanaz maradt. Ugyanaz, még fagyönggyé változva is, s az olvasó, mihelyt a mű erőterébe kerül, éppúgy természetesnek veszi e külön dimenzió szabályrendjét, mint a népmesék égigérő életfáját vagy fanyűvő óriását. És éppen így válik elhanyagolhatóvá a Szindbád köré szőtt képi látomásban is, hogy melyik epizód mikor játszódik, mikor „történt meg”, és megtörtént-e egyáltalán, amint azon se töprengünk, hogy a hősnek egyszer deres a haja, árkos az arca, másszor pedig deli gavallér. Innen a „csoda” is, hogy jóllehet a film játékidéje több mint másfél óra (és lehetett volna akár három óra is, annyira gazdag az anyaga), a „története” – ha egyáltalán van ilyen – voltaképpen csak a másodperc tört része – a szó szoros értelmében „időn túl” folyik.

Mert a másodperc e töredéke alatt megszületik és beteljesedik egy emberi lélek, egy hiánytalan belső univerzum.

cos arcokat átszellemítő tekintetekben, az emberi jó-ság, mindent megértés tiszta pillantásaiban, a befelé révedés merengő elevenségében éppúgy, mint a fölcsillanó örömben, egy elröppenő madárraj láttán. Hol fecskék, másszor hollók – Huszárik ezt is tudja: a halál rettenetét s az elmúlást túlélő boldogságot egy-

szerre. Matróái: élni tanítanak. Illetve az élet akarását, parancsát zuhogtatják a nézőre roskatag mozdulataikkal. Borsópucolás: fele szem a szakajtó mellé hullik, de tenni kell. Tengerimorzsolás: két mankóval iparkodik a vékához a köszvényes öregasszony. Nem magáért, nem is a munkáért. Mutatni se kell a megcsappant jószágot – tán az egyetlen. Igen, annak, ha már ember nincs...

Tisztelet az öregasszonyoknak: ... jár azoknak, akik elhagyottan, a sír szélén, a temetés fejfaledőfő

pillanatában is, összeroppant gerinccel, golyvával, köszvényvel, s ki tudja hányféle testi és lelki nyavalyával, de tartják magukat! Ez a tartás – a művészé és „modelljeié” – viszi túl Huszárik rekviemjét az elmúláson a poézis öröklétébe. S aki kapott már halálos sebet, ha tán nem is a testére, jó hasznát veheti ennek az üzenetnek. Minél frissebb a seb, annál inkább. Igen, még a megsemmisülés is letromfolható!

(B. Nagy László, *Magyar Ifjúság*,
1989. márc. 10.)

Laudáció:

Hogy oly fájdalmas gyorsasággal költözött haza szülőfalujának, Domonynak temetőjébe, az talán a megmaradásért, filmes életének újrateremtéséért való küzdelmeivel is magyarázható. Emésztette fizikumát, s főképp szívét fárasztotta el. Kiméletlenül emésztette magát minden alkotásával. Mert neki a lovak pusztulását sirató Elégia, vagy a címében is mindent kifejező Tisztelet az öregasszonyoknak című kisfilmje semmivel sem jelentett kevesebb munkát és gyötrődést, mint Krúdy Gyula regényének képekbe álmódása, Sára Sándor operatőrnek köszönhetően is, a Szindbád. Huszárik Zoltán akár filmet forgatott, akár rajzolt, akár könyvet tervezett, művészként és emberként poéta volt. Poéta, aki szikvirágos hortobágyi létünkbe hervadó rózsákat álmódott.

(Nemzeti Színház, 1988. november 11.)

Csontváry

Szindbád – Latinovits Zoltán

IMRE ZOLTÁN

...örök élet és örök szenvedés...

... Az 1988-as évadban két új koreográfus érkezett a balettegyütteshez, név szerint Krámer György és Seregi László. Az ő munkálkodásuk s Imre Zoltán koreográfiai ötlete alapján készült el három mű, Imre Zoltán *Stabat Mater*; Krámer György: *Támad a szél*, Seregi László: *On the town*.

Imre Zoltán a Balett Intézet elvégzése után szólótáncos, majd Vaszy Viktor révén 1964-68-ig koreográfus volt a Szegedi Nemzeti Színháznál...

A Szegeden született koreográfiai egyik legegységesebb alkotása a Pergolesi zeneművére komponált *Stabat Mater*. Ebben a műben láthatók legegységesebben a koreográfus stílusjegyei, a zene és a tánckompozíció szoros összetartozása, a látvány erős képzőművészeti ihletettsége (a megvalósításban állandó segítőtársa Csík György), a kontrasztban való gondolkodás. A képi világ korai reneszánsz és expresszionista; a mű hangulata lírai és sokkoló, bibliai és XX. századi. Feltűnő a mozdulatok szépsége, áradó artisztikuma és zárt szikársága. A koreográfus ezt a művet édesanyjának ajánlotta. A bibliai történetet egyetemessé tágítva az örök anyasors előtt tisztelg. Ugyanakkor párhuzamot állít a keresztfára feszített Krisztus és a XX. században oly sokat szenvedett zsidóság szenvedéstörténete között. Az előjátékban fekete ruhás, menekülő, bőröndöket cipelő nők vonszolják magukat. A stilizált színpadkép századunk háború dúlta sivár kietlenségét sugározza.

Mozdulataikban félelem, kiszolgáltatottság, kétségbeesés. A figurák összetettségét a művész gyakran a szereplők megkettőzésével, megsokszorozásával fejezi ki. A korból kiválik az egyik Mária (Zarnóczai Gizella); hosszú, tragikus tánca a XX. századi anyasors. A következő kép: ágyékkötős, meztelen, egymáson heverő férfitestek látványa a krematóriumok borzalmait idézi. Az anyák leemelik fiaikat, lassan előre görgetik a „holttesteket”, akik a következő snittben háttal a nézőtérnek, mozdulatlanul állva, élő-holt ke-

resztként jelenítik meg a szenvedés stációit. A háttérből betölt ún. „színpadi kocsin” élőképet láthatunk: Ismeretlen mester Angyali üdvözlését. A kora reneszánsz „festmény” mozdulatlansága megtörik. Játékos ötlettel Mária és az Angyal kilépnek belőle, majd a harmadik személyként hozzájuk csatlakozó Józseffel közös táncukból a fogantatás, a születés csodáján, az isteni gyermek várásán érzett öröm csendül ki.

Eltűnik a háttér, a zene és a jelenet hangulata átalakul. A fiát sirató bibliai reneszánsz Mária (Prepeliczay Annamária) gyönyörű tánca következik. Lassú, elnyúlt tempókkal, tragikus gesztusokkal fonja körül sokáig mozdulatlan, a keresztet is jelképező élő-feszület fiát (Juronics Tamás).

Megsokszorozódik az élmény: több Máriát és Jézust látunk hasonló mozdulatsorral, majd újra feketebe öltözött Anyák emlékeztetnek a XX. századi kinszenvedettekre, s az örök anyasorsra.

A jelenet a reneszánsz szépségű második élőképen, a Pietában végződik. Az egységet lezáró élőkép váltás, és „vágás” is egyben, mert a most következő XX. századi siratás szinte ellenpontoszza az előbb láttakat, a reneszánsz bibliai megfogalmazást.

A harmadik élőkép Máriát (Tóth Zsuzsa) ábrázolja a gyermek Jézussal. A koreográfus megsokszorozva álmodta színpadra örömtáncát több bibliai Máriával és gyermekkel. Az idillre kontrasztként a fekete bőröndös anyákkal, az indító jelenettel szembesít a művész. A gázkamra-krematórium élmény még sokkolóbb. Ekkor vörös drapéria előtt a bibliai Madonna jelenik meg. Áldást osztó alakjában benne foglaltatik az örök élet és az örök szenvedés...,

(Részlet Csigér Marianna disszertációjából)

Próba

KONDOR BÉLA

Angyal a város felett

*Kondor Béla: A sírbéli költő urak úgy eladták bánatukat
megfürdetve kékbe, mézbe, csengő égbe,
szomorúság mély szemébe, pírba, hóba,
tengerszembe; fekete madarakat mutattak.
Borrá így lészen a vér; akta a magányból,
cinkos mosoly a halálból; emez a bér.
Igaz szerelemből mosogatás, áldásnak
egy ronda gyerek, kehelyből veder lesz most,
lázakból lesz kicsi haszon,
a pamlagon forradalom, bársonyos.
Eltárs, sorstárs, kéjtárs, bajtárs!
Emberek! Hol vétettük el? Egyszer?*

Magyarság (részlet)

4. És ott állok a szélen.
(Vízette redves fa, aggatva
a tilalom rongyaival.)
Micsoda évezredes nagymosás!
5. A nyomor képei felöltözötteen
lábálnak amott meg vissza;
lábuk vérelesen, csúnya
kezük, mint némely gyökér:
Lárma és merev fájdalom az agyuk.
6. De tépni kell a baromi
csönd karmaival
mindenek hűvösét soká –
soká mormolgatván,
mint a délceg csillagképek.

– Mesterré vált, pedig sosem tanított szervezett iskolában. Az ötvenes évek fináléjakor, a művészetek politikai leckefelmondó korszakában úgy robbant be a grafika, a festészet képzeletbeli színpadára, hogy még szerepet sem osztottak neki. Zavarba ejtette tanárait, mestereit is. Megkavarta a kritikát, amely nem tudott mit kezdeni e szuverén világgal. Kapott is kegyetlen, kímeletlen türelmetlenséget, majd megkésett hozsannát.

Petőfi juthat eszünkbe, aki a tejfölös tormamártásnál és a dilettáns költők firkálmányainál is jobban ruheltette az értetlen kritikusokat. De ne akarjuk pusztán a tollforgatókra húzni a vizes lepedőt. A politika, a művelődéspolitikai, a társadalmi tolerancia kóros hiánya teremtett katasztrofát.

(Antall István)

Sokan vágyakozunk az isteni-tehetségű Kondor Béla végre Fényárba-erősödő vitathatatlanságának megújító-erejére, az érintésre. Örökérvényű titkai őrzik jövőbe-világító alkotó-kincseinek fényét. Egyedülálló művészete zseniális erővel ötvözte sajátos mikro- és makrokozmoszát, öntörvényű művészetét klasszikus magaslatra vitte. A diktatórikus világ kérlelhetetlen és kegyetlen eszközökkel akadályozta az önálló útra találó művészt. A megrövidített életű Kondor Bélán nem tudtak erőt venni a hivatalos ármányságok. Művészete a kor szűkre méretezett világából elemi erővel tört ki.

Minderre igen szűkre szabott, négy évtizednyi idővel rendelkezett. Az Idő-börtön szorultságából a zseni gyakran kitörnek. Kivételes tehetségével sorsa, s még kegyetlenebb kora kitartó játékot űzött. Már pályakezdő éveit gyanússá tette önálló tehetsége, bukásra-itéltség övezte, mint bilincs. Főiskolai éveiben el akarták tanácsolni a festőszakról – mert nem bizonyult idomíthatónak. Mert túl jó volt valójában. De a jobb érzésű, és fiatal tehetségekre jobban figyelő grafikusok átmentették a maguk csendesebb szakára. Az Isten áldja meg ezért *Barcsay Jenőt* és *Koffán Károlyt*.

A bornírtság elszámította magát: Kondor tehetsége nem volt leradírozható. A tragikus-sorsú művész hiányzó szakmai hátszelét a barátok segítő szeretete próbálta pótolni inspiráló lehetőségekkel. A dicsérő elismerések mellett azonban otromba kritikai támadások nyílzáporába került. *Nagy T. Katalin* művészettörténész így jellemezte az akkori álságos állapotokat: „egy simogatás mellé egy pofont mindig kapott.” Kit nem lúgoz ki ez az áldatlan állapot? Különösen egy viharadár tengerhez szokott perspektíváit, ha egy lavór vízhez próbálják átképezni. Megjuhászodni képtelen volt. „*Szégyen és büszkeség*” című versciklusa: önarckép is.

Halála, 1972. december 12. óta nem ő áll kora mérlegén. Megnőtt nagysága jogán ő méri a korát.

A nekrológok „nemzeti klasszikusként, grafikánk és festészetünk mestereként gyászolták”. Szébb lett volna, ha az elismerést élőként kapta volna. Az ellen-érzésekre persze kiméletlen nyíltságával – ezt maga is

jól tudta – bőven rászolgált. Mint hűséges barátja, Németh Lajos művészettörténész 1990-ben megvallhatta: „Kondor 1956 festője volt.” Ezért is, mint annyi másért, bűnhődni kellett. Sokszor személyes életében is visszaütöttek, például a Dózsa-ciklusért.

Gross Arnold írta: „Kondor Béla, a század második felének legjelentősebb művésze, munkáiban e korszak bonyolult, ellentmondásos világát mutatta meg dantei nagysággal... Minden művében benne lüktet az igazmondás, az érzések teljes és maradéktalan kivetítése.”

Nagy László JÖNNEK A HARANGOK ÉRTEM című kötetének záró soraiban megvallja: „Elszállt mellőlem egy arkangyal, Kondor Béla”. S folytatja: „Szárnya szelével megütötte úgy a szívem, hogy ma is inog... Költő és festő: egy. Ez a megállapítás jóval több, mint a személy azonosítása. Mert Kondor működése kép- és költeményalkotásban valóban azonos ihletettségű, azonos erejű is. Régóta látom, hogy benne a festő és a költő nem kiegészíti, hanem föltételezi egymást.”

Koffán Károly: „Milyen volt ez a tiszta ember? Állhatatos és kitartó. Elhivatott volt, tudnia kellett ezt magának is, hiszen azért takarta oly szemérmesen. Senkinél nem akart többnek látszani, a láng sem akar, mely jobban világít a többinél. Mindig játszott: játékaiban azonban shakespeare-i játékok voltak. Drámák és vígjátékok egyszerre, de a szív már a nevetéskor elszorul, amikor színpadára behatolunk. Sohasem tudhatjuk egy üstökösről, honnan jött. Csak azt, mikor tűnt fel. Onnan követjük pályáját és bukásának ívét.”

Pilinszky János vallomása: „Rendkívüli szempár fürkészi önmagát, a világot és bennünket. Egyszerre könyörtelen a tekintete és gyengéd. A felebarát pillantása ez és az ANGYALÉ, ahogy angyal volt, aki a hátunk mögött valamikor a kaput bezárta.”

„Művészete túlmutat önmagán, lelkünkbe avatkozik, egyetemesen időszerű, amit elmondott, azt helyette senki sem mondta el. Önmagához hű úton járt, zsenije hatalmas erőket egyesített. Áldást osztott - modern szentként.”

(*Részlet Szokolay Sándor beszédéből a 2001. február 8-án megnyitott Kondor Béla emlékkiállításán*)

Kondor Béla

...

Vallomás

Hallgass meg hát; okok
poklában égőt, mert
fegyvetően eszes állatok
késett ivadéka vagyok

Vigasztalás

A költemény pedig
a testemből való
hiány.
Majd mint felhő
fényében felhő
felragyogok
néhány pillanatig

Erdő

Rövidnek tűnő az életem és kopott, öreg
krónikákban kerestem vigasztalást. De nem
találok csak olcsó kardpengecsöngést
mosolygó királyok véres ujjnyomát lelem.

Meg a régi bibliába beírva a születések
és halálok pontosan történt idejét.

Értekezés a színekről

A fehér gyász-szín
Könnyekkel sós vízben mosdatott
Feketeség.

Laudáció

Azok közé tartozott, akik határkövet jelentettek a magyar művészet történetében. Munkásságának minden mozdulata vihart kavart. Vitatott diák, vitatott pályakezdő, vitatott mint kiteljesedő alkotó, de vitathatatlan zseni a művek, az életmű rangja szerint.

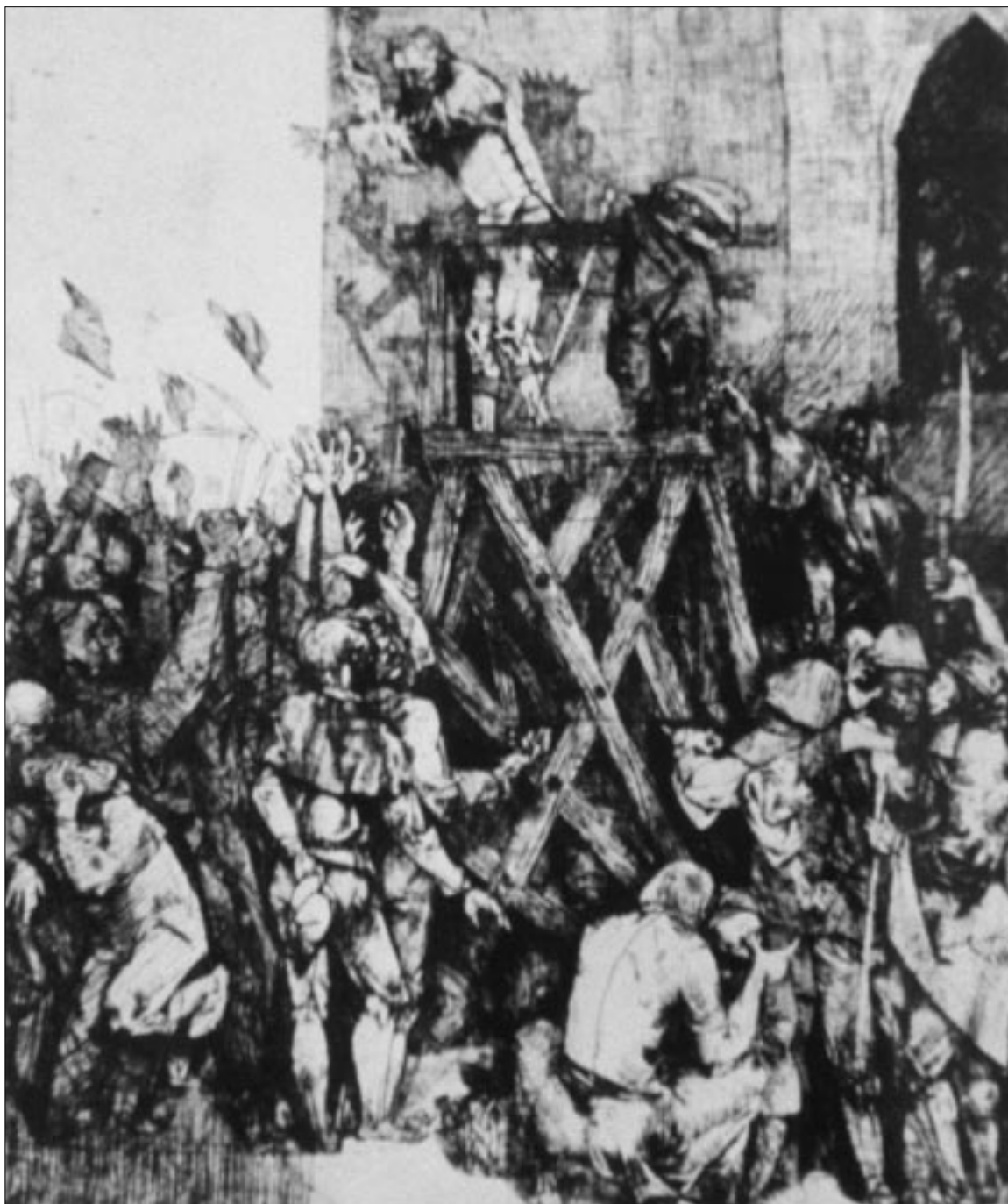
Méltatlan csend honolt körülötte. Pedig műveit nem csak Magyarország, de a világ is megcsodálhatta. Megújítója a grafikának, fölfrissítője a magyar festészetnek. Reneszánsza bizonyosan elkövetkezik, hiszen reneszánsz egyéniség volt maga is. Verset írt, muzsikált, rajzolt, festett, fényképezett. Keze nyomát ott hagyta az egyetemes képzőművészet egészén, gondolatai ott lüktetnek minden képben.

Dávid Katalin mondja: "Azt tudta, amit a legnagyobbak. Visszaadta a kor misztériumát, azokat a titkokat, amelyek az életet formálják."

(Nemzeti Színház, 1988. nov. 11.)

Dózsai sorozat: Így jár minden próféta

Dózsa sorozat: Dózsa ceglédi beszéde

LATINOVITS ZOLTÁN

...vagyok és leszek Neked

Évának, Amerikába, 1975 július

Balatonszemes I.

Merre csavaroghatsz drágám, és vajon gondolsz-e ránk, akik nagyon egyedül vagyunk, Bagóval egymásra utaltak, tehetetlen. Álmunk a géped maga után húzta, délutáni kék égen fehér csík.

Egyedül vagyok.

Akárhogy is történt és történik: Hozzád tartozom. Azt hiszem, ez el van végezve. Elvégeztetett.

Szemes a régi. Az emberek idegenek.

Nincs nyaralás. Az emlékek miatt, amik most befednek és ellepnek, a múlás miatt, amit percnyi pontossággal mérek fel és nyugtázok. Múlunk és nem mulatunk. Az idő múlója a kedvét rajtunk.

Nincs nyaralás Bagó miatt. Ebben a kis fekete testben egy ősi lélek lakhat, annyira követi az ember ritmusait, kedvét, mozdulatait. Nem vitorlázom nyugodtan, ha nem tudom, mi van vele. És tudom is: vár rám. Gondolataiban biztos megakad, merre lehetsz, de Te az utóbbi időben kevesebbet láttad őt. Engem szokott meg hétköznapi, Te voltál az ünnep.

Nyaralás nincs, alvás is csak alattóval, nincs nyugalom. Én is várok. Várlak, hogy elmondhassam: légy nyugodt, vagyok és leszek Neked. Elvégeztetett. Ne hajtson hallgatásom és szomorúságom zajos helyekre, ne hajtson el gyötrődésem, várakozásom, töprengésem. Minden értünk fog történni, mert akarom. Mert Isten is így akarhatja.

Kilazult karom a derekad körül, de a kezedet fogom. Ne siess, ne kapkodj, ne térj ki. Újraszüljük magunkat. Te is akard. Hogy együtt legyen jó. Ha talán nem is úgy, mint régen.

Meleget kell egymásra fűjnünk. Szeretetkötelekkel kell összekötnünk magunkat. Hideg a világ. Kihunynak a tüzek. Kell a tűz. Kell a fény. Kellünk egymáshoz. Hajtson egymáshoz a vihar. Kergessen egymáshoz a csend. Ne engedjük kihűlni magunk. Mert

egyedül, mert egyedül olyan iszonyatos. Olyan nehéz. Ha nem buggyan fel úgy, mint régen a vágy, élesztgessük. Nem lehet másolni a voltot, mert már mások vagyunk. Tizenöt év. Most vetköztük le másodszor a bőrünk. Levedlettük régi magunk kétszer. Most jó hét év következik. Ha akarjuk. Ha csináljuk.

Naponta húzom fel a múlt kútjából az emlékvödöröket. Vödörnyi szépet, csigát, kacskaringót, kéket, sárgát, hajnalt, alkonyt, a régi szelet és a régi színeket. A régi szíveink.

Régi szíveinket lemeszelték a kápolna falán. De belerajzolva, téglába vésve most már ott marad, tizenöt év dobogó szíve.

Úszom a vízben: a múlt fájdalmas simogatása. Kék könnyek tava. Benne a mi szerelmünk, a mi könnyeink is. Benne a régi szép sudár árbócok, a régi vitorlák tükörképe. Kagylók a nyakadról. A víz csillogása szíved csillogása. A szél hártója a vízen: kezéd nyoma. Lúdbőrzik a víz, mint a bőr. Mindenütt a mi tükörképünk. Mint a lidérc kóvályog a vízben, víz felett, a balatoni égen. A móló köveiben. Az utakon. A nádzizegésben. Szerelmünk itt jár, itt kísért, itt időz, igéz. Hordja ki a homokra a hullám szerelmünk szikrázó kavicsait. Nyomunk keresztalakban a homokban.

Ha a múltamra emlékszem, Te is öleled az életemet, betelefonódtál, rám szőtted életed hálóját, beleszóttad a hitbe a szerelem fonálát!

Merre vagy? Hiányzol. Rettenetesen hiányzol.

Már régóta hiányzunk egymásnak. És mégsem a szokás, a betegség éltetett tovább. A szenvedés újraszüli a szép lehetetlent. Kell, hogy kelljünk egymásnak. Hát kicsit kellessük magunkat egymásnak.

Töltsük meg a házat szeretettel. Rakjuk újra a kályhát, újra a tüzet. Éljük egymásnak a napokat. Költözzön vissza az ölelés, valamely későbbi józanabb, de maradóbb szerelem. Költözzünk vissza egymásba.

Fáj a hiányod.

Úgy hiszem, szárnyverdesve, topogva, ágaskodva szeretlek. Ha még vagy. Ha neked ez elég. Ha Te is úgy akarod.

Ha van még idő.

Zoltán

IV.

Mamival négy óra előtt megyünk ki. A szemesi móló előtt akkor megy el az első „sztár”. Mami izzad, kapkod, Öcsit keressük a mezőnyben. Mondtam, ha ezek az elsők, ő még Tihanynál van. Anyám ideges, napok óta figyelem.

Ahogy megyünk a hajók között, mintha visszafelé utaznánk az időben, a történelemben siklunk Földvár felé a régi színeiben pompázó vízen. A víz zöldeskék, mintha Keresztanyám ragasztgatta volna albumba a fehér tarajos hullámokat. Tihany kék, fátyolkék, a partok zöldülnek, a nád sárga...

Egy világ töltötte nászútjait ezeken a hajókon, és ez a világ a Balatonba hullott megadón, összetörve, szétroncsolva. Ha a víz kagylót, kecskekörmöt, kavicsokat, tört csecsebecsét hord a fövényre, ez a tört édes világ réved föl a kései napsugárban. Simogatom a visszajáró tudatlan lelkeket. Én is erre járok majd vissza. De ki tudja, tört szívem miket mesél az áldott régi partokon? Ki érti, akkor majd, a kavicsok lelkét? Ki érti a régi mesét, régi álmot, ki érti az elsüllyedt világ üzenetét? Én már szomorú vagyok, mint egy lakatlan kagyló, a kövek közt, a szemesi mólónál. Már átélem lakatlan, lelketlen életem. Hogy mondjam el? Hogy mentsem meg a szépet, amit hoztam, amit partjaimra kiteregettem, amit a vízből kihalásztam? Partjaimon szárad a vízből kimentett, a vízből lopott sok titok. Tudok-e még másokat melengetni a régi napok melegével? Tudok-e még képeket színezni a régi színekkel. Kell-e másoknak? Érdemesek-e erre

a melegre a kapzsi utókor kispolgári fukarjai? A fridzsiderek proletárjai?

Ez a régi világ nevelt engem, félszeg kakukkot.

Elkanyarodva, csetlőn-botlón, gondolataim bölcsőjében mindig ott kísért a régi mise, régi vasárnapi harangok konganak, zúgnak-zizegnek, bólogatnak. És én lógok a kötél végén, én húzom a régi vasárnapok harangjait. Még akkor is, ha a világ igazságtalan és rossz volt, még akkor is vele hajlik gyermeki szívem a régi hangokra.

Ez a kékszalag látomás, ez a régi, ütemet ül az agyamban. Kongat a lelkiismeretem kapuján. Túlérett szőlőszemek édessége borít el, mint aszúfellel, szívemben olyan súlyok függeszkednek, melyek meg-lódítják a régi szemesi órák mutatóit. Peregnek a percek, rohan az idő. Negyvennégy év Szemes. Negyvennégy év nyár. Negyvennégy év Balaton.

Gondolataim itt guggolnak mindig a somogyi parton a kis vízben, régi mosolyok kavicsait rakosgatom, mint színes azték mozaikot. A kép már soha nem áll egybe. Emlékezetem: balatoni múzeum, kísértetek: balatoni felnőttek, hajók: balatoni vitorlások – palettám színei. A Balaton emlékezete: játékom balatoni szél, imám a nádak suhogása, zamatom az őszibarack csorgó méze, illatom hínárvirágzás; lelkem a balatoni csapkodó időjárás.

Flamingó-színű gyerekkorom évei, ahogy öregszem, közelednek, nekem a halál születés; a születés az első halálom volt. „Van-e nagyobb árvaság, felnőttek között gyerek maradni?” De én öreg gyereknek születtem. Lelkem visszatér, visszakanyarodik Szemesre, Arácsra, Szigligetre.

Fölöttünk a Göncölszekér, mintha kapu előtt állna, bóbiskoló égi kocsissal a bakján. Szekerünk, mint a Göncöl az égbolton, örökké kifogva, az állandóságba ragadva, mint a sárba. Alattunk, felettünk mozdulatlan szekerek. Csak a Föld forog, hogy mi is mozogjunk, csak az idő kereke forog, hogy múlassa magát.

Múlasson minket.

De visszajárnak majd a régiek az égi szekéren, a Tejúton.

(Részletek Latinovits Zoltán: Emlékszem a röpkülés boldogságára című könyvéből, Magvető, 1985)

Bozzi úr

Az ügynök halála, Harkányi Jánossal és Cserhalmi Györggyel

Polonius meg a színészek

Nagy László a költői szabadság túlzásával Színészkirálynak szólította Latinovitsot versében. Ezt, a Shakespeare-ből merített megnevezést prózai lendülettel fölkapták a költőtől. Továbbszajkózták, holott Nagy László versének címe nem azt állítja, hogy király lett volna Latinovits a színészek reszpublikájában, hanem keserűen utal a Hamlet Színészkirályára, aki csupán szerepei szerint lehet király és csak halálában nyeri el megigazult királyságát.

Színészkirály lett volna?

Ha végképp romantikus klisékben nyomorítandó egy vonzó élet ahhoz, hogy közelebb kerítsük magunkhoz: a színészkirályi rangnál illőbb rá a trónkövetelő. Szelidebb szóval: trónörökösnek mondhatnók.

Színészi trónörököszt gyászolnak Latinovitsban eltökélt hívei. Halálát földérintetlen, komor felhők kerepezik. Öngyilkosságát gyilkosságnak teszik meg azok, akiknek tetszetős dolog fölhasználni egy halottat ez élő ellenében, akik ellenőrizhetetlen emlékeik mesterséges fátyolán át hasbeszélnek a megidézett szellem helyett...

Hervadékony a színészi dicsőség. Éltében mértékén túli, cserébe holtában sebesen elfonnyad.

Latinovitsnak halála után kivételes utóélet jutott.

Igaz: nem színészete élt tovább, hanem politikai jelentőséget kapott alakja.

Nem szerepei lettek fontosak, de társadalmi szerepei.

A botránykőből igyekeztek mérföldkövet faragni.

Legjobb szerepeinek legeredetibb megoldásai helyett mártíromságának stációit elemezték.

Krakélerségeiből Szent Kérlelhetetlenséget imádkoztak elő...

Emléke pöröly lett.

Nem érte harcolnak: vele csatároznak.

Kifényezett emlékét forgatják, súlyos ikonként emelve magasra, hogy fejbeverjék vele ellenfeleiket...

Amikor Bartók megtartotta búcsúkoncertjét és kivándorolt a tengerentúlra, az értelmiség vékonyka rétege gyászolta a nagy zeneszerző tiltakozó emigrálását. A tömeg észre sem vette távollétét. Zenéje befogadása évtizedekig váratott magára, nem egészen biztos, hogy minden rendben van ma Bartók és a tö-

megek, vagy akár Bartók és a ráhivatkozók kapcsolatában. Akik ellen Bartók tiltakozott – a hivatalos Magyarország, az áruló Magyarország, az átmeneti Magyarország, az éppen-Magyarország urai ellen –, azok föl sem vették, hogy rájuk csapta az ajtót. Hivatalosan kényelmetlen lehetett a tekintélyes muzsikushátat fordítása, de gyorsan kiheverték: Lehár éppen hazatelepedett. Ünnepezték helyette nemzeti nagyzenészként.

Az emigráció volt Bartók nagy tévedése. Azt hitte, tiltakozása változást von magával.

S ez volt Latinovits tévedése is. Sajgó tiltakozásai nem serkentették jobb belátásra a momentán-embe-
reket, a tisztességtelen tisztviselőket, akik borzadnak az önállóságtól, igazi véleményről, emberi szabadságtól és csakis a farkcsóváló, kezet-talpat-feneket fenő odaadást tekintik hűségnek.

Erkölcsei példák, tiltakozások később érnek be.

Latinovits tiltakozásaitól nem javult semmi. Egyetlen mihaszna tisztviselő sem tért jobb útra. Egyetlen mély tehetségtelen színházrendező sem váltott át villanszerelésre.

Az ötvenes években proskribált Bartók hamvait csak akkor hozatta haza a kormányzat, amikor politikai szükségét érezte a kényelmesebb igazgatás érdekében nevét ezerforintosra nyomtatni. Bartók hamvai időszerű politikai érdeknek készségesen eleget tesznek. Az élő Bartók ma is kellemetlen útítárs volna.

Latinovits nem Amerikába: a halálba emigrált...

Elsíratásából politika lett.

Politikának használják emlékezetét.

Fészekbeli asztaltársa, a humorista Királyhegyi Pál még életében fogalmazott kaján sírverse jövőbelátónak bizonyult:

„*Remeg a föld, reng a kavics,*

Itt sem nyugszik Latinovits.”

Nyughatatlan halott. Naponta visszajár kísérteni jóra-rosszra.

Emlékénél lángossütő boltot működtetnek sírján nőtt barátok.

(*Részletek Molnár Gál Péter: Latinovits című könyvéből, Szabad Tér, 1990*)

Nagy László: Gyászom a Színészkirályért

Megfojtom a heroldokat,
kik halálotól hízza gurulnak,
vért gurguláznak,
lerakom mind a gyalázatosat
küszöbére a gyalázat urának.

Mi történt megint, mi történt?
Kicsoda ment el megint
valami vérző eskü szerint
szétdúlva a köznapi törvényt?
Eb voltál, vagy nagyranőtt Krisztus?
Csak jó ripacs, vagy színészkirály?
Szépség, vagy hetven kilogram színhús? –
a színfalak mögött az irigység,
közöny és középser hezitál.

De színfalak mögött a vakotás,
rozsdasálas ócska lokomotívok
toborozódnak a szokás szerint,
párátlan prüszögnek és amíg sírok
torlasztják homlokuk egyként a gondnak
s mázukat is pattogtatva egyként bongnak:
ez a rebellis nem az enyém,
de halottam rend és szokás szerint,
sors írva volt a tenyerén,
onnan eredt meg az öngyilkos gesztus,
neki is jobb már nemet ha nem int.

Neked jobb már, de szemem vizével
elfolynak a csillagok – mégis látom:
a végállomási vakvágányon
korongon lassúdan megforgatva,
már tetőtől talpig megmosdatva
s mégis büntudattal s véred ízével:
magányosan reszket az ártatlan Diesel,
ő, ki a végső szerepből kiölt –
s lám nem dőlt össze a színház, az lett
megint ami volt, noha nincs már Hamlet,
de van ki egy életet pitizve kitölt
operett-kutyaként s bosszút nem áll.
Aranyos meg édes nyár van s béke,
minek ide tébolyult Színészkirály?

Szemüregem árván retten a kékben
s fázom – egy elfáradt szárazvillám
vérszégfű-csokorral mászik élémbe,
ráismerek, íme, az Elektro-sokk,
csokra: agyadról a sok kis vérfolt –
Látjátok-e vicsorgó vad krisztusok?

Ostor, ige-habzás immár elég volt,
béke van, nyár van, ti elléphettek,
vagy vázába kerültök csendéletnek
a tévé-azurral bélelt hazában.
–Én ártatlan – reszket Elektro-sokk
s elfoszlik hirtelen a nyári lázban.

Nyár van, illene hogy én se fázzam,
csak bűgjak fehéren, turbékoljak
e hét emelet vasbeton-galambházban.
Hát persze, hogy nem történt semmi,
sör habzik, folyik az ulti-parti,
kockázatnak elég is ennyi,
minek a sebeket fölvakarni,
minek akarni,
fényesen hasítani bizonytalanba!
Bizony, az élet nem hagyja abba,
a síron a bogarak összeragadva
sürgenek, apró piros vonatok,
pirosul a dinnye, mosolyt von a tök,
együtt vidulnak a vevők s kofák,
rogyásig telve az uborkafák.
De ki látja, hogy rohadttá ért a szégyen?
Hogy ekkora alázat már gyalázat?

Latinovits Zoltán, gyere el hozzám
nyári ruhádban, a gyöngyfehérben,
hozzám, vagy értem, hozzám, vagy értem,
te kísértetnek is örült Király!
Vicsorogd rám a reményt, miképpen
élve is, magadnak sereget csinálj,
mondd, jön a Vízöntő-korszak, s jóra
fordul még Mohács is, megfoghatnak
mind aki elhúllt – kerengj föl a porból,
szállj föl versmondó nagyharangnak!
Gyere el hozzám, vagy értem, mindegy,
pohár az asztalon, hűen várlak
akár útrakészen is, mint egy
mosoly, hogy rád, a csillagra szálljak.

Csönd vagy te, csönd vagy te, Színészkirály,
te jajtalan immár, de bennem baj van:
belémtestáltad Mohácsot, érzem,
te holtomiglan átvérzel rajtam.
Légy forgószele, örült Színészkirály,
az legalább, ki a nagyranőtt sírből
szél-Krisztusként ragyogva kiszáll –
bömbölj magadra, hogy vivát, vivát,
hahotázd meg a Gyászbaborúltat –
a mozdonykerék-nagy koszorúkat
gurigáld a versemen át!

MÁRAI SÁNDOR

„...a sárból az ég felé.”

A márciusi ifjú

Petőfi hetven-nyolcvan évig legenda volt. Egy nép mitológiájának csodálatos hőse; kissé félisten, kissé kötelező iskolai olvasmány. Három magyar nemzedék ifjúsága andalodott és lelkesedett a példán: a költőn, aki a szabadság mezején esik el, karddal kezében, beváltva mindazt, amit verseiben ígért. Külön helye volt a nemzedékek eszméletében, mint általában a világirodalomban. Feltűntek a magyar égen új csillagok; de mind körülötte keringtek. Petőfiben, a jelenségben, van valami emberfölötti. Ennek az embernek, aki huszonhat éves korában író volt, költő volt, politikai és irodalmi mozgalmak vezére, családapa, táblabíró, őrnagy, nemzeti hős, s mindennek tetejében különösen művelt, idegen nyelveken is olvasó és beszélő autodidakta, s végül és nem utolsósorban zseni volt, Petőfi volt és halott volt: nincs példája a világirodalomban. Mit sejtett meg ebből a tündöklésből, ez egyszeri, soha nem volt, soha nem ismétlődő csodából a világ? Valamit mégis. Petőfit nem eszmék, nem divatok nevelték nagygyá. Ő maga volt eszme. Mikor azt olvassuk, hogy Japánban Petőfi Társaság működik, nem lepődünk meg. Valószínűleg a lappok is „értik”; a nagy, az igazi költészetben van valamilyen rejtélyes hatóerő, amely a nyelvi határokon túlömlik, s nem igaz, hogy „nem lehet lefordítani”. Pus-
kint magyarul olvastam, mégis „értettem”. A csuvas paraszt, aki tökéletlen fordításból betüzi Petőfi költészetét, s ismerkedik a távoli rokon szellemével, a darabos közlésből is „érti”. Csak a félirodalom, csak az ál-irodalom lesz suta és dadogó, ha kivetkőzik hazai kontéséből. A zseni, álruhában is, ismerős az idegennek.

A metszet, melyet március tizenötödikén a magyar könyvkereskedések kirakataiba raknak, a nemzetiszín szalaggal átfont, sárgult metszet, ezt a legendás Petőfit mutatja. Nyúlánk fiatalembert, nemzeti viseletben, lobogó hajzattal, amint két ujjal, szoborszerűen, az ég

felé mutat, s ajkán a *Nemzeti dal* forró igéi sisteregnek.

A tespedő nemzetet rázza fel, s az elnyomók, a zsarnokok ellen szónokol. Ezt a sistergő, szónokló Petőfit, mint távoli és közeli példák bizonyítják, az elmúlt hetven-nyolcvan évben nem engedték mindig s minden mondandójával szóhoz jutni. A legenda megkövetelte, hogy egy mindegyre eszményibb Petőfit állítsunk a világ elé, a zsenit, aki éppen „forrásban van”, ítélete néha még szertelen, s végzete nem engedi lehiggadni; nos, amit a végzet elmulasztott, óvatosan pótolta az utókor. Petőfi, a politikus, e hetven évben mind szerényebben vonult meg Petőfi, a hazafias és szerelmi líra költője mögött. Életében megbirkózott cenzoraival; feljegyezték, hogy az egyik saját zsebéből kínált pénzt a nélkülöző költőnek – pénzt, melyet Petőfi nem fogadott el –, ha elhagy kötetéből néhány vad poémát. De a legenda Petőfijének művét finom szűrőkön szűrte át az idő. Néha már-már egészen szobor volt; csak szobor és csak olvasmány.

Most kezd élni.

... ami most történik, csodaszerű: mintha egy költő újjászületne, mintha egy költő kikelne a legendából, hogy szelleme valóságával hasson és biztasson egy nemzedéket. Márciusban, a pesti utcákon, ma nem lehet másra gondolni, mint Petőfire.

Ez a márciusi ifjú, aki sötét tűzű szemével kutatja a magyar láthatárt, lobogó hajzattal jár a pesti utcán, zsebében a magyar nép emberi és politikai programjával s annak a csodálatos feszültségű versnek a kéziratával, melynek a lendületét nyolcvan esztendő hivatalos ünnepei sem lankasztották, ez az ember, homlokán a halál csillagával, összeszorított öklében

az indulattal, amelyet egy halálos görcsben megfeszült nemzet érez s a költő fejez ki először, ez a költő, amint megáll a márciusi szélben az esernyős utcai tömeg fölött, s világgá kiáltja egy nép minden kétségbeesését és tiltakozását: ez a márciusi Petőfi kezdi elhagyni a legendát, s megint él, alkot, szerkeszt és sugalmaz, mintha minden fiatal író-szellemnek példaképe és mestere lenne. Az egyik megírja legendának, mi történt volna, ha Petőfi – mint tervezte – csakugyan kimegy Párizsba a szabadságharc előtt, meglátogatja eszményét, Béranger-t, s ott kallódik a párizsi forradalom barikádjain; a másik megrajzolta arcát egy tanulmányban, melyről a kora hatalmaival farkasszemet néző Petőfi, a „kiforrott” Petőfi emelkedik ki – nem a szelídített, hanem a könyörtelen, nem a vajúdó, hanem az engesztelhetetlen, a költő, aki népe eszmei és materiális sorsával életre-halálra eljegyezte magát, aki kora szociális nyomorát éppen úgy látta, mint népe történelmi tragédiáját. A harmadik honvágyszerű hangon cikket ír róla, a negyedik rajta keresztül iparkodik megérteni az új – és örök – magyar népiesség tartalmát... Mindenütt ez a másik, a márciusi, az örök Petőfi. Csodálatos pillanat, mikor egy nép fiatal szellemei megtérnek ahhoz, akit sem az idő, sem a divat nem tudtak közömbösíteni; csodálatos pillanat, mikor egy költő szelleme kikel az irodalmi tömegsírból, amely mélyebb, mint a segesvári csatatér tömegsírja, s a sor elé áll. Petőfit soha nem vesztettük el. De mintha most megtaláltuk volna.

Idézzük a csodát: a kiskőrösi parasztházban megszüli Hruz Mária Petőfi Sándort; a porból, a szegénységből, az ismeretlenségből felrepül egy lélek, olyan szárnyacsapással, amelyet a világ keveset látott, kibontja szárnyait és lehull... Tünet is egy volt csak ilyen a világon. S marad műve, melynek minden sora ugyanabból az anyagból van; s ez az anyag elemezhetetlen, nemes és tiszta, s nem olvad az időben. S marad a jelenség, amint fel-felbukkan egy nép eszméletében, évtizedeken át, mint titokzatos garabonciás, népi hős, legendás vándor, akit látni véltek Párizsban, Konstantinápolyban és Szibériában, akiről magyar

parasztházakban, fonókban és szüreteken mesélnek este, s akinek nevében és jelmezében még néhány hónapja is hódíthatott és párttagokat verbuválhatott egy kalandos lelkű vándor-politikus a magyar vidéken... „Petőfi visszajött!” – mondták a somogyi falvakban; s valahogy senki sem csodálkozott. S a tünetéből, a műből, a szellemi fenoménből, a jelenségből ez erjedő időben egyre élesebben bontakozik ki egy másik Petőfi, akinek nincs már sok köze az olvasókönyvekhez, aki mintha számon kérné egy nemzedéken azt, amit az előzőek szociális munkában, politikai felelősségben, társadalmi szervezkedésben elmulasztottak. Ez a Petőfi áll a márciusi magyar láthatáron, ez a Petőfi bukkan fel a magyar szellem frontjain. Csodálatos élmény a kortársak számára: egy költő kilép művéből, s engesztelhetetlen szellemével ocsúdni készíti egy nemzedék legjobbjait. Nyolcvan évig csak szerettük és tiszteltük Petőfit. Most kezdünk eszmélni reá; sokan most kezdenek félni tőle.

Ez a Petőfi, kinek szobrát minden évben meghintik koszorúkkal, a szabadságot akarta. Nem az óvatos, nem az ilyen vagy olyan szabadságot. Petőfi, félreértelmezhetetlenül, azt a szabadságot akarta, amely egyértelmű az értelemmel, egyértelmű az étellel: a gondolat szabadságát és a munka szabadságát, a nemzet szabadságát és a nyelv szabadságát, a méltányos életfeltételek, az igazságos birtokelosztás, az írott és kimondott szó és a nép politikai akaratának szabadságát. Hol is hallottuk utoljára ezt a programot? Tegnap vagy nyolcvan év előtt? Ilyen csodálatos erő rejtezik a költők szavában; mágikus erő, síron és időn túlkiáltó erő. Ez a „márciusi ifjú” nem nyugszik bele, hogy politikai végrendeletéről megfélemedkezzenek. S e zavaros és suttogással teli időben oly erővel harsan meg hangja, mintha ma is ott állana a Múzeum előtt, a talapzaton, egy tömeg fölött, amelyhez minden hitével tartozott, s amely a sárban topogva bámulta, mint mutat egy ember a sárból az ég felé.

(1937)

(Márai Sándor: *Ihlet és nemzedék, Akadémiai Kiadó és Helikon Kiadó, 1992*)

Márai Sándor levele Újváry Sándornak

Igen tisztelt Újváry Úr,

... feladtam címére a *Szindbád* magyar kiadásának egyik példányát. Ez a példány az egyetlen, amely birtokomban van, ezért kérem, ha megmutatta a német kiadónak, legyen szíves azt ajánlva címemre visszaküldeni, mert nem látok módot arra, hogy még egyszer ilyen példányt szerezzek.

Amit arról ír, hogy a Révai-cég „jogutódját” (ez a megjelölés ebben az esetben kissé ezoterikus) perelni lehetne ott raktáron maradt és a kommunisták által kéz alatt kiadásított könyveim honoráriumai fejében, számomra nem járható út, mert én a kommunista rendszertől semmiféle címen semmiféle pénzbeli juttatást nem fogadok el, úgynevezett „kártérítést” sem. Nem fogadok el azért, mert nem állok oda, kalappal a kezemben, és az amerikai állampolgársági okmánnyal a zsebemben, *egyéni kártérítést* követelni akkor, amikor az otthoniak, tehát tízmilliónál több ember, *semmiféle kártérítést nem tudnak követelni* ettől a rendszertől: a birtokos a birtokért, a vállalkozó a vállalkozásáért, s minden magyar nem követelhet

Salerno, 1977. augusztus 4.

kártérítést azért, mert ez a rendszer megfosztotta őket a szabad véleménynyilvánítás jogától. Egyéni követelés, a privilegizált amerikai állampolgárságot szerzett magyar származású polgár részéről, hálátlanság lenne az otthoniak teljességével szemben. Ilyesmit nem teszek. Természetesen fenntartom a kártérítés – pontosabban, az igazságtételezés – jogát, de nem előbb, csak ha a magyar nép él a nemzeti önrendelkezés jogával és demokratikus, szabad és tiszta választásokon kinyilvánítja, mi a véleménye a kommunista rendszerről. Ha előbb bármiféle tárgyalást kezdenék a kommunistákkal, ez azt a téves látszatot kelthetné, mintha elismerném őket vis-a-vis-nek, tehát de jure jóváhagynám én, a privilegizált magyar származású, azt a rendszert, amelyet a magyar nép soha nem hagyott jóvá. Tudom, vannak, akik ezt megteszik. A kommunistákkal barátkozó külföldieket Lenin így nevezte: „Ezek hasznos hülyék.” Akik haszonleső céllal bratyznak a kommunistákkal, azok a haszontalan hülyék...

Tisztelő híve

Márai Sándor

Karinthy Ferenc levele Újváry Sándornak

Kedves Sándor Bátyám,

sajnálom, hogy Münchenben nem sikerült meglátogatni, kedves meghívásodnak eleget tenni, de hát olyan kurtára szabott az időnk, ezúttal nem fért bele. Remélem, legközelebb több szerencsénk lesz. Most egy kéréssel, illetve kérdéssel fordulok Hozzád. Először is légy szíves add meg nekem, ha lehet, postafordultával, Márai Sándor jelenlegi címét. Nem is tudom, hol van, Amerikában, Olaszországban, és csak a műveit olvasom. Azt is megmondom, miért kérem. Egyik jelentős itthoni színházunk irodalmi tanácsadónak kért föl, és az első gondolatom az volt: milyen szép lenne Márai egyik darabját felújítani, bemutatni. Tudom, hogy ő milyen intranzigens, és eddig minden hasonló kérést elutasított, úgy hallom – nem tudom, igaz-e vagy sem –, még a régi könyvei kiadásához sem járult hozzá. Én persze az újabbakat is ismerem,

Budapest, 1986. február 12.

legutóbb Naplójának legfrissebb kötetét szereztem meg, olvastam hallatlan érdeklődéssel. De hát tempora mutantur, és talán ebben az esetben az ő szigora is megenyhül. Talán az én személyem se lesz számára idegen, hiszen egyike volt azoknak, akiknek biztatására mégiscsak az írói pályát választottam. Amióta elment, nem láttam, s úgy hallottam, nemigen kíváncsi az itthoniakra. Nekem azonban üzent, hogy szeretettel fogadja neki küldött és dedikált könyveimet. Talán Te is segíthetnél ebben. Mind az ő rábeszélésében, mind pedig, ha ez sikerül, a darab kiválasztásában. A Kaland? A Kassai polgárok? Vagy olyan, amelyet még nem játszottak, pl. a Casanova-darab? Akárhogy is: nagy dolog lenne. Nem hinném, hogy akár hivatalosan itt akadályokba ütköznék, ellenkezőleg, arról nem is beszélve, hogy a közönség milyen szeretettel fogadná.

Ide tolakszik egy emlék. Amerikában járva Makkai Ádám barátunk meghívott az általa vezetett chicagói Kodály-körbe. A közönség enyhén szólva konzervatív volt, de még vitézi jelvényeket is láttam a gomblyukakban. Közös fellépés volt, kinti magyar írók és ideáról én. Egy kérdésre válaszolva olyasmit kockáztattam meg, hogy nagy magyar írók élnek külföldön is, de azért a magyar irodalom idehaza van. Talán soha ekkora tapsot nem kaptam. Ismétlem, ebben a korántsem „baloldali” vagy akár szimpati-

zans környezetben. Most se tudok mást mondani, a nagy magyar írókat az itthoni magyar olvasóknak, nézőknek kell ismerni. Ebben mindig hittem, és most is erősen hiszek.

Várom tehát Sándor bátyánk címét, de ha akarod, továbbítsd neki ezt a levelet is, vagy ha jobbnak látod, magam írok neki, ha tudom, hová...

Karinthy Cini

(Horányi Károly: *Márai Sándor levelei Újváry Sándorhoz*, Kortárs 2001/8.)

MARTIN GYÖRGY

Azt üzente vissza Visszajő tavaszra

Vargyas Lajos: Semmi különös nem volt az ő sorában, csak egy: élt-halt a táncért. Diákkorától híres volt arról, hogy szinte minden figurát el tudott járni, a legcifrább díszítéseket is megcsinálta az előtáncolók – később az adatközlők – után.

Előbb Magyarország tájegységeit barangolta be, gyűjtött minden fontos területen. Ilyen céllal eleinte nem lehetett Romániába utazni, de később mégis csak kijutott Erdélybe, s az ott élő tánc hagyományok egyik leggazdagabb forrásvidékét találta meg. *Andrásfalvy Bertalannal* meg *Kallós Zoltánnal* eljutott Moldvába is, még később pedig a román, a szlovák, az ukrán nyelvterület táncosait ismerte meg, s rendszeresen gyűjtött cigánytáncokat is. Aligha találni még egy olyan néptánc tudóst, aki annyi régió mozgáskultúrájával tisztában lenne, méghozzá első kézből, tehát saját gyűjtésének alapján. Tudását állandóan gyarapította történeti munkák olvasásával, összehasonlító elemzésekkel, tipologizálással, rendszerezéssel.

Kodály Zoltán szerzett neki először hangosfilmet rögzítő kamerát, az UNESCO-tól. Ekkor újra végigjárta korábbi gyűjtései helyszíneit – néhány útjára én is elkísértem –; szívfájdító volt tapasztalni, hogy egykori cigány adatközlőinek csak néhány százalékát találta életben, pedig tőlük olyan régi magyar tánclemezeket gyűjthetett, amilyeneket senki mástól.

Látomásnak félelmetes, álomnak szörnyű volt az élmény: karnyújtásnyi távolságban éles árnyék vetül a földre, fölismerhető tánc, tisztán látszanak a harmonikus mozdulatok, ám ahogy közelebb lép az ember – nincs sehol a táncos. Martin György átérezte a tűnékeny látvány síríg elkötelező felelősségét, annyira, hogy egész életművét a megőrzés szolgálatába tudja állítani.

Kallós Zoltán: Semmit se adott magára, csak a célt nézte, hogy minél többet és többet összegyűjtsön,

megörökítsen ebből a pusztuló kultúrából. Amikor kint volt Erdélyben, nem adott ki sem ruhára, sem kosztra-étkezésre semmit, a napidíját is mind filmre költötte, abból egy banit nem vitt haza.

Elmesélem, Ördögösfüzesen hogyan tudtuk táncra bírni azt a három idős adatközlőt, akik miatt végül is ott maradtunk. A falu végén volt a juhistálló, a három öreg ott hordta ki a ganyét a mezőre. Vittünk egy liter szilvapálinkát is, de csak mondogatták, ők bizony nem táncolnak, nem bolondok, hogy kikacagják őket, amiért vénember létükre táncolnak, dologidőbe', miesnap. Így csak megkínáltuk őket a pálinkából s beszélgettünk, Gyurka kérdezősködött a táncokról, aztán egyszer csak bekapcsolta a magnót. Mikor azok hárman meghallották az öreg primás fölvételét, elhajtották a villát, neki!, táncoltak a ganyédomb tetején. Ott helybe lefilmeztük őket.

Széll Jenő: Egy amerikai diáklány azért tanult meg magyarul, s azért jött hazánkba a 70-es évek tájkán, mert úgy vélte, ha valaki komolyan akar foglalkozni a tánc tudománnyal, annak feltétlenül meg kell ismernie Martin publikációit, s elengedhetetlenül tanulmányoznia kell azoknak a falvaknak a táncait, amelyek példaként bukkannak fel közléseiben.

Martin György elemzési módszere a kelet-közép-európai táncok mellett alkalmazható – például – Fekete-Afrika törzseinek táncvizsgálatához. Hailé Szelasszié etiópiai császár ezért hívatta meg: végezen néprajzi gyűjtéseket. Munkásságának itthoni jelentősége azzal érzékelhető leginkább, hogy a tánc tudományt fölzárkóztatta a Bartók és Kodály nevével fémjelezhető világszínvonalra, míg a külföld számára

– Suzan Youngermann táncantropológus szavaival – „a magyar eredmények megalapozhatják egy nemzetközi tánc kutatás terveit és hosszú távú céljait”.

Borbély Jolán: Csodálatos mozgásmemóriája volt, s nem csak tökéletesen emlékezett a figurákra, de bár mikor reprodukálni is tudta ezeket.

Hosszú éveken át a maga vásárolta eszközökkel gyűjtött, hisz hivatalosan semmiféle berendezést nem kapott. Az országba került első nyugati gyártmányú magnót Rábai Miklóstól vette meg tíz-egynéhányezer forintért, miközben egyhavi fizetése hétszáz forint körül volt. A kölcsön miatt egész télen fagyos almát, körtét evett kenyérrrel.

Rengeteget járt Kalotaszegre, s az egyes falvak táncainak egybevetésekor kezdte foglalkoztatni a gondolat, hogy a Nádas menti Inaktelke legényesei némileg eltérnek a környékbeli hagyományoktól. Így talált mindig újabb és újabb kutatónivalót. A legkivá-

lóbb táncosokhoz vissza-visszajárt; a Mátyás Istvánról készített filmanyag közel negyven évet ölel át. Az első snitteket még *Molnár István* vette föl. Martin György pedig azzal a szándékkal folytatta a munkát, hogy személyi monográfiát ír majd „Mundruc”-ról – így nemcsak egy helység táncdivat-változásai követhetőek, hanem az egyéni stílus alakulása-fejlődése is.

Mostoha munkaföltételei mellett az emberi gyarlóság is akadályozta vállalt áldozataiban. A Népművészeti – majd később Népművelési – Intézetben őrzött filmanyag megóvása érdekében fél fizetésért is kitarzott őrhelyén. Valósággal szétszórták a Néprajzi Osztály kutatóit, egyszerűen kitétek minket az utcára, s a végén hárman maradtak ott: Muharay Elemér, akinek a halálához nagymértékben hozzájárult ez a minősíthetetlen eljárás; Lányi Gusztáv és a férjem; gubbasztottak az elsötétített, parányi szobában, mint a verebek.

(Bankó András, Magyar Ifjúság, 1989. márc. 24.)

Tegnap a Gyimesben jártam

„Erdély, főként pedig a Mezőség és Gyimes szeretete fűzte szorosra a barátság szálait a budapesti tánc történetész Martin György és a Kolozsváron élő Kallós Zoltán között, aki egy gyimesi keserves szavaival búcsúztatta korán elhunyt barátját:

*Olyan házat csináltak,
Ablakot rá nem vágatok.
Sem ajtaja, sem ablaka,
Sem aki bekopogtatna.
Elmegyek a földbe lakni,
Hogy ne taszigáljon senki.”*

Martin György: „Nagyon jó, hogy ma már a fiatal zenészek nem várnak évekig a népzenei anyag publikálására, hanem közvetlen kapcsolatot alakítottak ki a tudományos kutatóintézetekkel, és a gyűjtések eredményeit frissen, egyenesen közvetítik a népzenei mozgalomnak. Ez a tánc házak jelentősége.

A táncrepertoár hasonló gazdagságával, sokrétűségével és a tánc kultúra ilyen éles rétegződésével másutt ritkán találkozhatunk. A gyimesi csángóság települései ugyanis két jelentős és egymástól nagy-

mértékben elütő európai tánc dialektus mezsgyéjén fekszenek, mégpedig a közép-európai-kárpát-medencei és a délkelet-európai-balkáni tánc dialektus érintkezési vonalán, átmeneti területén... A gyimesi csángóság peremhelyzete révén mindkét dialektus tánc kultúráját archaikus formában őrizte meg.”

Kósa László: „Jobbára már csak Csíkban és elsősorban Gyimesben énekelnek keserveseket. Keservese minden gyimesi csángónak van. Még az is választ magának, akinek nincs zenei hallása. A szöveget egyénien alakítják, ki-ki a maga sorsához, bajához, bánatához igazítja. A dallamok adottak, azokból a legkedvesebben hangzót választják ki. Így lesz a keserves mindenkinek sajátja. Apró eltérések dacára is számon tartják az őt ismerők, hogy az övé. Nem illik tehát másnak rajta kívül énekelnie. A keservest éppúgy nem lehet közömbös lélekkel énekelni, mint a siratót. Éneklésének megvannak a maga alkalmai. Igen gyakran magányosan kerítenek rá sort, kint a szálásokon, az állatokat őrizve vagy úton a kaszálók és a völgy között. A lakodalomban hajnal felé szokták a férfiak énekelni. Önéletrajzi jellege miatt koronként

változhat is a tartalma. Egy leány, akit a szállásról nem engedtek el haza a szülei legényezni, hanem elküldték estefelé a teheneket behajtani, így vallott bánatáról: „Amind mentem az erdőben, úgy énekeltem, hogy még a levelek es sirtak, de még én es. Édesapámék hallgatóztak. Mikor én a marhákat behajtottam, csak látom, hogy mind a ketten sirnak. Csak azt mondja édesapám: Leány, haladj bátran s menj haza. Nekem se kellett egyéb. Ugy repültem, mint a madár, hogy mire a vizitások indulnak, bent legyek a faluba. Ha bé nem mentem volna, megharagudott volna a szeretőm.” Az idősebbeknél a szerelmi viszontagságokat sokféle testi-lelki nyomorúság válthatja föl: „Ez ujan nóta, hogy evel lehet sirni. Annyi árva élet írt ingemet. Csak nyóc éves vótam, mikor árván elma-

rattam s akkor el es mentem szógálni. Tizenhat éves koromba férjhez mentem s csak alig hét évet éltem uramval. Ne féjjen, met nyomorúságba vótam eleget. És mikor keservest éneklek, ezek mind eszembe jutnak.” Mi lehet az oka, hogy a gyimesiek annyira ragaszkodnak ehhez a páratlanul szép műfajhoz? Valószínűleg a kemény élet, az életmóddal járó gyakori magányosság, de bizonyosan az is, hogy archaikus kulturális fokon és környezetben a keserves legjobban megfelel a vallomásszerű lélektani igényeknek: „Mikor kiénekeltem magam, úgy éreztem, mint-ha valakinek megpanaszkodtam lenne...”

(Kallós Zoltán és Martin György gyűjtése:

*Tegnap a Gyimesben jártam,
Európa Könyvkiadó, 1989)*

MENSÁROS LÁSZLÓ

Félszeg mosolya...

Hajlott háta, lógó karjai, kissé merev lépései, jobb vállára billentett fejtartása, a kevésbé festett arc, a hang színtelensége, a dikció bizonyos egyhangúsága az „emelkedett” stílusú színjátszással szemben köznapiságot visz a színpadra. Mensáros nem naturalista színész, hiszen úgynevezett „eszköztelen” eszközei többnyire nem a köznapi természetességet mímelik. De szemben egy klasszicizáló, romantikus színjátszással, ahol a hang, a moduláció, a gesztusok és a mozgás, a ruhák és a festői és szobrászi pózok ünnepelesen szépek, végérvényesen kifaragottak, mulhatatlanságot sugároznak a színpadról – micsoda paradoxon ez: örökkévalóság egy háromórás műben!? –, Mensáros a köznapiságával hat, a felismerhető hétköznapot nyújtja a színpadon, az utcai megjelenést, a lehető legcsekélyebb stilizálással.

Az egyéniség leggyakorlatiasabb színházi egyszerűsítése az, amikor azt mondják egy színészre: be tud jönni a színpadra. Ebben az esetben a néző egy szempillantás alatt megérzi, hogy valaki lépett be a színre. Valaki, akinek súlya van. Ellentéte akkor is figyelmet ébresztő, ha még meg sem lódult a cselekmény, ha még nem is tesz ő maga semmit, csak neki-támaszkodik a színpadkeretnek és kibámul valahová a távolba. Még meg sem szólal: valaki más beszél a színpadon – hangosan beszél és érdekeset mond –, annál van a cselekmény fonala, és nekünk mégis ezt, a néma csendben meghúzódó embert kell figyelnünk, akinek titka van, mely átsugárzik hallgatásán is.

Egy szovjet bohózatban tűnt fel 1953-ban. Egy franciásan ügyes szovjet bohózatban, Nem magánügy volt a címe, és a Debreceni Csokonai Színház mutatta be Pesten, egy színházi fesztiválon. Mensáros egy működvelő énekesnő zongorakísérőjét játszotta. Közöny itatta át Mensáros zongoristájának minden mozdulatát. Nemcsak a csapnivalóan dilettáns énekes-sivalkodás, hamis tanulatlanság tette közönyössé, ha-

nem egy tapórségben elnyűtt élet teljes fásultsága is. Ez a zongorista valamikor rubinsteini lázzal futtatta ujjait a billentyűkön, majd a tehetség hiánya vagy az olcsó pénzkereset, a dilettánsok utat rekesztő áradata szorította őt zenei kíséretre. Mostanra már rezignált unalommal kalapálta a zongorát: nem érdekelt már semmi, csak a munkaidő és a munkabér.

A fiatal színész már ekkor, pályája elején ellátta a figurát a maga gondolat- és érzésvilága védjeggyével. Matt rezignáció vont a zongorakísérőt, fájdalom és elmélkedés. Ugyanazok a sebzetten szemlélődő és kívülrekedő figurák közül származott, mint Hamletje, Tuzenbachja a Három nővérben, Jágere egy Jókai-bohózatban, vagy mint önálló estjének önrezonőrje, és most Wilder: A mi kis városunk Rendezője. Sebzett ember volt ez a Kísérő, ugyanúgy sérült és margóra csúsztatott, mint az Aranysárkány vidéki tanár-embere: talán csak nagyobb képességek fulladtak bele, szélesebb ambíciók. Már akkor felülről nézte a többi embert...

A múlt héten az előadóestje a 100. ismétlését érte el. A százas széria még színdarab esetében is jelentős siker. Önálló esten pedig egyenesen páratlan. Lényegében mi történt? Mensáros szerkesztett magának versekből és regényrészletekből, naplójegyzetekből és újsághírekből, üzleti levelekből és apróhirdetésekből egy szerepet, és ez a szerep hangosan rezonált a közönség igényeire. Mensáros önálló estje a commedia dell'arte típusaival dolgozó színház igényeiből született.

(Molnár Gál Péter: A XX. század – Mensáros László, megjelent az Egyedül a pódiumon című kötetben, Népművelési Propaganda Iroda, 1974)

Idézet a Mensáros-műsorból:

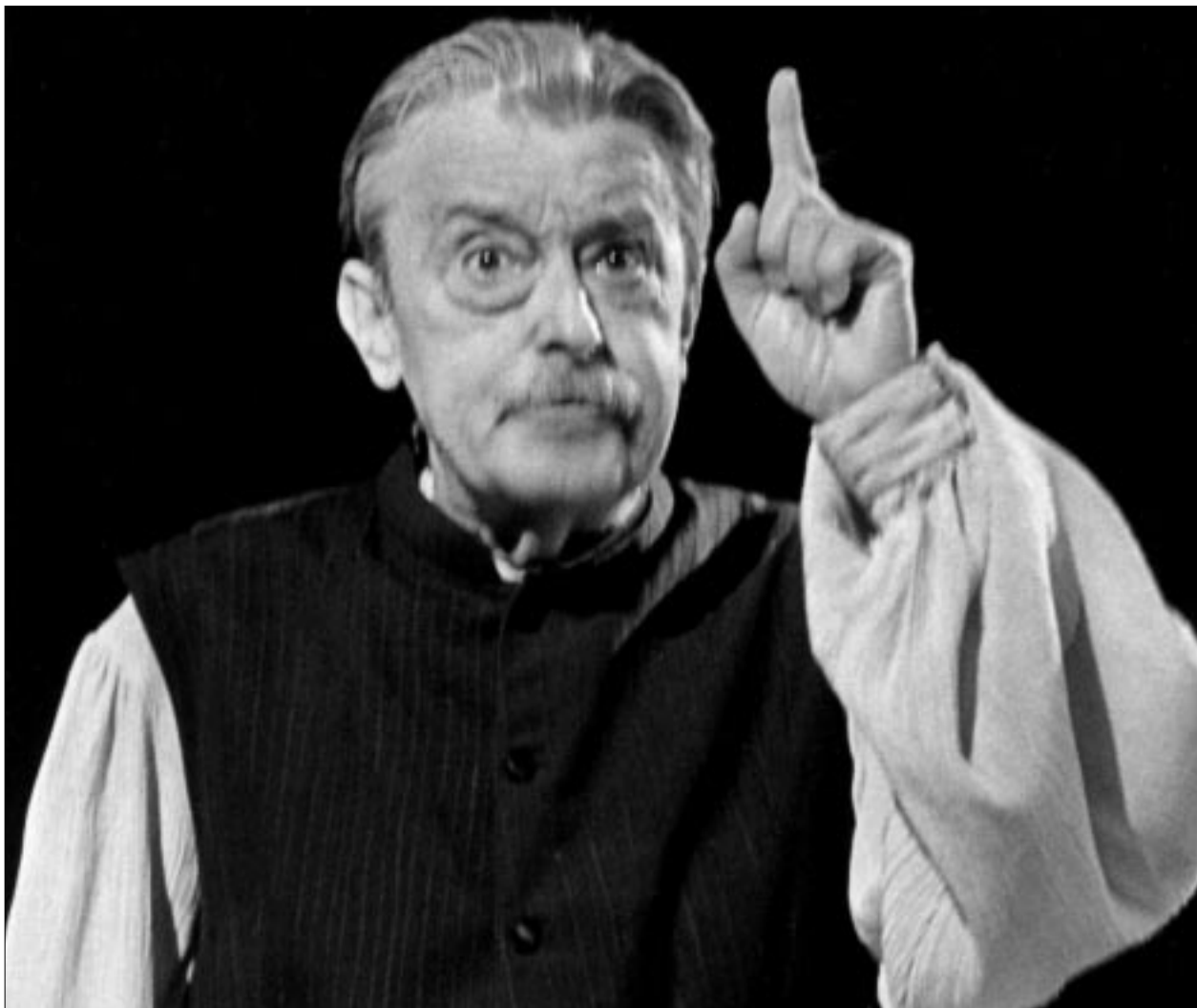
*Levél
az SS és a Rendőrség Közigazgatási Központjának*

Szóbeli tárgyalásainkra hivatkozva, melyek a hamvasztó térség egyszerűsítését érintették, ezúton ajánljuk Önöknek legújabb gyártmányunkat, a széntüzelésű Reform-hamvasztókemencét, mely eddig üzemeltetése során kitűnően bevált. A kemencék hamvasztótérsége mindössze 600 mm széles és 450 mm magas, tekintettel arra, hogy Önök koporsók használatát úgysem tervezik. Tervezett építkezéseikkel kapcsolatban ebből az új típusból javasoljuk kettő darab megrendelését, de egyben kérjük viszontválaszukat, vajon a várható szükségletet ez a két darab kemence kielégíti-e?

A hulláknak a kemencébe való bevezetéséhez ajánlanám Önöknek két kereken futó egyszerű csővillánkat. A megőrzőhelyről a kemencéig való hullaszállításához ugyancsak kereken futó, transzport alváz használatát javasoljuk, melynek hozzávetőleges méreteit és árajánlatát megküldjük.

További értesítéseiket várva ismételten jóindulatunkba ajánljuk magunkat.

*Heil Hitler!
I. A. Topf és Fiai
Erfurt*

Mensáros-est

MÉSZÁROS ÁGI

A drámai hősnő

„Tudod, hány színészt, művészt igazoltak ötvenhat után? – kiáltott a nő. – Hányat csuktak börtönbe? Hány volt kénytelen a börtön elől disszidálni? A férjem is azért ment ki, mert becsukták volna. Talán föl is akasztják, mint azt a szerencsétlen vidéki színházrendezőt! Emlékszel Körösmezey Zsuzsannára? Látad játszani? Nagy színész volt, nagy tragika, de mikor a *III. Richárdot* játszották, elhitte, hogy Shakespeare ott ül a nézőtéren. Hát a politikához is körülbelül ennyit értett. Ötvenhat októberében az írók, színészek, filmesek főhadiszállása ott tanyázott Nagy Imre előszobájában a Parlamentben, és egyszer valaki becipelte Zsuzsannát is. A Rádió stúdiója is oda volt kapcsolva, mert a miniszterelnök éppen beszédet mondott. A beszéd után Zsuzsanna kezébe nyomták a mikrofont, s ő bement a rádióba, amit előzőleg a szájába rágtak: Addig nem lépek színpadra, amíg az orosz csapatok el nem hagyják az országot! Magyar színészek, kövessétek a példamat!... Szaván fogták: azóta se lépett színpadra!”

Galgóczi Erzsébet irodalommal emelte az ismert Mészáros Ági-történetet a Törvényen kívül és belül című regényében. Nyilván az agyonhallgatás, a mesterségesen előidézett amnézia miatt kering hihetetlenül sok legenda Mészáros Ági 1956-os szereplésével kapcsolatban. Ezek mára felértékelődtek. Ez éppoly aránytalan folyamat, mint a sunyi hallgatás. De mi az igazság Mészáros Ági esetében? Valóban kettétörte-e pályáját az ominózus mondat? Meggyőződésből cselekedett vagy belerángatták? Kik és miért?...

Hallgassuk őt magát az 1956-os napokról: „Hont Ferenc hívott, hogy menjek el vele a Parlamentbe, berendeztek ott egy ideiglenes rádióstúdiót, beszéljek az ország népéhez, szavaljak, vagy mondjak valamit, amit akarok. Engem szeretnek, hallgatnak rám. Hát elmentem. Óriási felfordulás volt, szaladgálás, a szomszéd helyiségben tanácskoztak a politikusok. A

stúdióban néhány soha nem látott arc fogadott, egyedül Máriássy Juditot ismertem fel közülük. Rám is átragadt a többiek izgalma, és akkor azt mondtam a mikrofonba, hogy addig nem lépek színpadra, míg a szovjet csapatok itt vannak nálunk..”

Gergely Ágnes: „Az 1956-os sokat vitatott nyilatkozatával kapcsolatban nem abban látom a bátorságát, hogy ezt elmondta. Nyilvánvaló, hogy valakik a kezébe adták, és ő felolvasta. Ilyen mondatok mindig is voltak, ezt önmagában nem tartom bátorságnak. Ami valóban az volt, hogy Ági soha nem tagadta meg ezt a nyilatkozatot. Nem volt arra képessége, hogy átlakkozza a múltját, mint oly sokan megtették ezen a pályán. Volt a hátán egy hátizsák, és ezt ő vitte haláláig. Mikor megkérdeztem tőle, miért játszott sematikus szerepeket, vállat vont: Ez volt a dolgom. – Miért olvasta fel azt a nyilatkozatot? – Kezembe adták, ez volt a dolgom. Egyébként pedig ez volt a véleményem is...

Major sohasem bocsátotta meg Mészáros Ági nyilatkozatát. És kedvenc színésznőjéből kegyvesztett lett. Az pedig, hogy Major hogyan tud gyűlölni, legendás volt színházi berkekben. Az ötvenes években hírhedt átoknak számított a „Szeressen téged a Major!” Köztudott volt, hogy azt a színészt, akinek művészetéért egyik nap lelkesedett, másnap biztosan mellőzte. Nádasdy Kálmán azt mondta róla: „Tamásnál ez szellemi donjuanizmus.” Mészáros Ági addig sem felhőtlen kapcsolata Majorral 1956 után végképp megromlott. Major már nem őbenne gondolkodott, nem neki keresett szerepet. (Sőt a Warrenné 1957-es felújításában másra osztja Vivie szerepét!) És ez a fo-

lyamat Gellért Endre halálával végzetessé vált a színésznő számára... kényszerszerepeket kapott... érthető tehát, hogy Mészáros Ági haragudott Majorra, ahogy Majorné Beck Judit is emlékezik: „Egyszer felhívtam, hogy boldog újévet kívánjak, és átadtam Tamásnak a kagylót, de Ági nem akart vele beszélni. Az utolsó években már nem is beszéltek egymással.”

Gergely Ágnes: „Mészáros Ági meg tudott volna öregedni színpadon, ha hagyják, példa rá *Mary Tyrone*-ja. Major azt mondta, Ági nem tudott volna szerepkört, életkort váltani. De ez csak ürügy volt. Ürügy a mellőzésre, aminek csak egyik oka volt a hősi, de buta mondat 56-ból. A másik ok: a hatvanas-hetvenes évek „dühös fiataljai” irodalomban és színházban egyaránt „lapátra tettek” egy egész nemzedéket. Az öregek kiebrudalása általános értelmiségi tünet volt, és számos nagy színész esett ennek áldozatul, például Bulla Elma, Sulyok Mária, Makay Margit, Ladomerszky Margit, Mezei Mária, Lázár Mária – és Mészáros Ági is. Ezzel vádoló a magyar színházat.”

Törőcsik Mari így emlékszik: „Én híres vagyok arról, hogy előadás után rögtön kész vagyok és vágatok. De Ágit behozni se lehetett. Úgy eltűnt, mintha puskából lőtték volna ki. Viszont munka közben sohasem volt zárkózott, mindig olyan jó hangulatot árasztott, hogy öröm volt vele dolgozni. Együtt voltunk Galambos Lajos *Későn* című darabjában és Albee drámájában, a *Mindent a kertbe*. Nem játszott nagy szerepet, de annyira elbűvölő volt, hogy mindenki szerette. Ilyen emberektől mint ő, tanultam meg, hogy az egyéni bajt le kell tenni a színház kapu-

jában, mert az nem tartozik a társulatra. Mint minden igazi színész, ő is tudta, hogy kemény munkát csak örömmel és derűvel lehet csinálni. Különben görcsök halmaza.”

Lukács Margit: „Nagyon impulzív ember volt. Nem tudott letagadni semmit, mert a szeme, az arca, a mozdulatai elárulták. Akármilyen szépet és jót írsz róla, az mind kevés ahhoz képest, amilyen volt. Úgy ment az utcára, hogy soha nem festette magát. Mindig volt egy kis pirosság az arcán, és azok a gyönyörű csillogó szemei. Nem fekete szemei voltak, hanem valami melegbarna, ami barnának hatott, de majdnem fekete volt. Egészen különleges, akárcsak a hangja. A hajának is különleges árnyalata volt, nem vörös, de a barnának valami szokatlan, meleg színárnyalata.”

... Őt, akit mindenki annyira szeretett, élete utolsó évtizedében mindenki magára hagyta. Szinte sorsszerű, ahogy Mészáros Ági árvasága beteljesedett. A lelencsorsból felívelő pálya végső akkordja a magány. Elfogyott a fény, a népszerűség, és elfogytak a jó barátok is...

A televízióból tudtam meg, hogy meghalt – mondja Gergely Ágnes. – Másnap kellett volna találkoznom vele. Aznap Ipper Pál volt az ügyeletes, és kevés csúnyább halottbúcsúztatót hallottam az övéénél. Vállveregetően beszélt arról, hogy Ági 1956-ban valamit mondott. Ezt nem szabad se misztifikálni, se leminősíteni, de hát mi mindig is a végletek országa voltunk. Mészáros Ági rossz helyre és rossz korban született. Ingrid Bergman lehetett volna más táján a világnak.”

(*Részletek Ézsiás Erzsébet: Mészáros Ági című könyvéből, Múzsák, 1990*)

Laudáció

Főhőse volt az új magyar filmgyártás első nagy sikerének, a Talpalatnyi földnek 1948-ban – gyönyörű-ízes beszédével, a legapróbb részletekre is kiterjedő drámai hatású jellemábrázolásával; hogy rögtön utána a Mágnes Miska harsány kedvű szolgálólány-karikatúrájával mutassa be sokoldalú tehetségét. 1949-ben az Úri muriban Rozika megismételte azt a ragyogó produkciót, amelyet a színpadon már korábban bravúros sikerre vitt. Szinte minden évben főszereplője volt valamelyik új magyar filmnek. Emlékezetes a Húsz óra, az Iszony. A Nemzeti Színházban Shaw és Shakespeare darabjaiban szerzett nagy elismerést.

Pygmalion

MÉSZÖLY MIKLÓS

Az egyenesség radikalizmusával

Sose volt szenvedélyem, hogy homályos históriákat megfésüljek, csupán azért, hogy megnyugtatóbban hassanak....

Engem egyelőre azt tölt el ellenérzéssel, hogy a porondon olyan emberek vannak, akik nem is olyan régen még egészen mást hirdettek nagyon nagy szájjal. Így pedig nincs hitele a szavuknak. A vak is látja, hogy az új dolgokat is ugyanazok szavalják el még mindig hatalmi pozícióban lévén, akik eddig mindennek az ellenkezőjét mondogatták. Nagyon halkan mondom, hogy mindent a jelen leleplezésével kell kezdeni. Miért nem látják be, hogy ... helyet kell már adni a fiataloknak, akik becsületesebben el tudnák mondani az újat. Nem a régiek mimikrijére, új maszkjára kíváncsi a magyar társadalom...

Még arra is volt előírás, hogy mi lehet, és mi nem lehet szellemi és irodalmi érték. És mindezt úgy tették, mintha a politikának mindenben döntési joga lenne. Pedig hát – különösen az irodalomban – még jártassági igazolványa sincsen. Azt hiszem, még a leg-hithűbb magyar kommunista is meghökkenne azon, ha feltenném a kérdést, mit szólna ahhoz, ha az angol királynő vagy tudja az isten kicsoda azt mondaná Graham Greene-nek, hogy kedves írókám, húzza ki a regényéből ezt meg azt. Vagy pedig ahhoz, mi lett volna, ha De Gaulle betiltja Malraux-t, mert nem tesz neki valamelyik könyve. Nálunk viszont ezt valami elmebajosság teljesen természetesnek vette. Beleolvasnak az ember kéziratába, és nyomban intézkednek. Itt az író egyszerűen nem a saját szellemi rangja szerint élt és dolgozott. Fel sem merült bennük, hogy például Weöres Sándorból csak egy van, párttitkárból és miniszterből annyi, mint a borsó...

Gödörhelyzetben vagyunk. Nagyon okosan kell most mindent csinálni. És nem szabad akkora vehemenciával fitogtatni a hatalom fölényérzetét. Inkább az egyenesség radikalizmusával kell munkához látni... Kétoldalú okosságra van szükség. Nyílt és na-

gyon becsületes dialógusra a két parton állók között. Különösen most, amikor a magára maradt magyarság szorított helyzetében nagyon nehezen tud valamit is kezdeni önmagával. Két eszköz maradt csak számára: kinyújtott keze és a nyitottság politikája. Ezzel a két eszközzel tehetjük magunkat támadhatatlanná. Nem biztos ugyan, hogy rögtön a kezünk után nyúlnak, de nem lehetünk türelmetlenek. Eddig elhárítottunk mindenkit, és nehéz visszaszerezni a bizalmat... Tudomásul kell venni, hogy a szomszédaink nem szeretnek túlságosan bennünket. Egyedül vagyunk, mint a nyúl a körvadászaton a kör közepén. Egyezkedni kell valamelyik vadással, vagy az összessel. A mi nyitottságunkat a Bartók-modell alapján kell megvalósítani. Spontánul és tudatosan egyszerre...

Reménykedésem abból fakad, hogy bár egyelőre csak önlevében forgolódik, de mozdul ez az ország. Most még az ébredés vagy az újbóli öneszmélés állapotában van. Olyan a tudata, mint a mély és bódult alvásból ébredő emberé. Tele van rossz álmokkal és rossz reflexekkel. De fel kell ébrednie! És rá kell ébrednie arra, hogy újra van. Az ébredés pedig mindig a cselekvés kezdete is. Ezért bizakodom... jön mögöttünk, mellettünk egy fiatal generáció is, amely számára – szerencsére – históriává vált mindaz, ami nekünk olyan hosszú ideig jelen volt. Ennek az új nemzedéknek még nincsenek hátsó gondolatai, csak egyenes szándékai...

Az író őrhelye az erkölcsiség és a napi valóság háttérzónájában van felállítva. Asztalán pedig készül a mű, amely tartós érvényű hozzászólás a valósághoz...

(Részletek Brassai-Sipos András interjújából a Magyar Ifjúság 1988/50. számában)

– És ötvenhatban mi ösztönzött maradásra?

– Ötvenhat előkészítésében nem vehettem részt, mert Lilik történetével voltam elfoglalva, de október 23-án már otthon voltam, s nyilván az ezt követő aktivitásomnak is köszönhető, hogy az oroszok bejövetele után többen is fölkerestek. Határ Győző no-szogatótt, mondván, hogy Magyarországon egy ideig semmi remény, Zelk Zoli is feljött, hogy elmehet-nénk, de mindegyik ilyen célzatú megkeresés esetén fél nap tűnődés után azt mondtam: nem. Harmincöt múltam, s talán az is motoszkálhatott bennem, hogy ilyen fejjel már nincsen értelme. Akkoriban porszem-nyi súlyom nem volt... Még a barátaim is legfeljebb úgy vettek írószámba, mint egy felbontatlan csoma-got. Joggal. Ugyanis én nem úgy léptem be a pesti irodalomba, mint aki hozott magával egyfajta irodal-mi renomét. Én egy vidéki kis figura voltam, aki azt gondoltam magamban, majd írok, s író leszek, de nem úgy készülődtem erre, mint például Mándy vagy jó néhányan mások. Ezért is nem nagyon tudtak ve-lem mit kezdeni. Kisvárosi lévén nem voltak sem ur-bánus, sem népies elkötelezettségeim. Nekem bará-taim és kapcsolataim a pálya mindkét felén mozog-tak. S mert nem rekeszelgettem a dolgokat, a pesti irodalmi mentalitás nehezen kezelhető attitűdként tar-tott nyilván. Ez a közeg ugyanis, hogy okosnak és in-

...

Még nehezebb elképzelnünk Budát 1698. október huszonhatodikán este kilenc óra felé (tizenkét évvel azután, hogy a törököt végre sikerült kivenni az or-szág fővárosából) – de azért bizonyos részletek elég jól rögzíthetők. Gondoljunk Kumria rác apácára. Ez a se szép, se csúnya teremtes egy szétdúlt jégverem mellé kuporodik le bedagadt szemmel, nem messze Szolimán császár kedvenc pihenőhelyétől, a meleg vizű Velibey-fürdőtől, és görcsös erőlködéssel nyög, az öklét egyre mélyebben dugja a szájába. A jég-verem környéke cserbenhagyott csatatér. Indokolat-lan földtúrák, árkok, parázsló szemét, trágyába ta-posott dzsámi imaszőnyeg, egy mésszel leöntött, megcsonkított dzsidás (itt rekedt lombardiai szöke-vény, a várost fölszabadító Lotharingiai Károly zsol-

formáltak látsszék, mindig is szerette a beskatu-lyázást, és bizonyos mértékig árulás számba ment mindkét oldalon a magaviseletem. Hát hogy lehets-te jóban azzal az izével, amikor ő oda tartozik? Mindkét oldalról volt valami kizárólagosságot igény-lő bizalom irányomban. Ugyanakkor gyanakvás is. Az Újholdasok szemében abszolút megbízhatatlan voltam kisvárosiságom és a népi oldal iránti érdeklő-désem miatt, a népiek pedig urbánus reflexeimet és vonzódásaimat voltak képtelenek megbocsátani. Úgyhogy én állandóan a két kispad közti levegőtér-ben lebegtem. Ennek jó példája volt egyik kizáratá-som története, melynek Rónay Gyurka volt a fősze-replője. Ez emberileg is megrontotta köztünk a viszonyt. Ha jól emlékszem, ötvenhetet írtunk, s Ró-nay György, Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs meg a többi Újholdas nagy tervezetések közepette készült lapindításhoz. Én is örülhettem volna a dolog-nak, de a Nemes Nagy Ágneséknél tartott első szer-kesztőbizottsági megbeszélésen Rónay nagyon élesen nyilvánvalóvá tette, hogy persona non grata vagyok. Méghogy Mészöly a szerkesztőbizottságban?! Mé-szöly nem, szólt az egybehangzó, a jelenlevők közül senki által meg nem vétózott vélemény...

(Részlet Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérlet című könyvéből, Kalligram, Pozsony, 1999*)

dosai közül). S valami nem szűnő rágcválás, nyüsszö-gés. Patkányok. A nádtörmeléken jégverembe gőzöl-gő víz csurog, a Velibey-fürdő kénes gyógyvize. Min-dez a szokottnál élesebb most, pedig sötét van, senki nem látja. Bocatius kassai polgármester szerint (aki a rózsakeresztes mozgalommal is tartja a kapcsolatot) egy látvány adott esetben annyira erős tud lenni, hogy többé nem is mozdítható el. Gondoljunk Kumria rác apácára. Látnunk kell a kékesfekete darócból készült bő szoknya-köpenyt, ami majdnem bokáig ér; a dzsi-daszigonyból kikalapált vaskeresztet a mellén; a szur-kozott ladikkötelet a dereka körül; lábán a kenderkóc-ba csavart ormóttan fapapucsot. Máshonnan tudjuk, hogy pontosan ilyen fapapucsot hordanak azok a lel-kes hadikurvák is, akik néhány évvel előbb még a

törökbarát Thököly rongyos kurucai közé sodródnak, s a felkelés zászlaja alatt végzik a munkájukat, eltökélt gyűlölettel a császáriak iránt. Mikor a felkelés leverése után a kurucok többsége a császáriakhoz pártol, és ott harcol vitézül, lelkesen oda is követik őket, hogy változatlanul az igaz ügyért tehessék szét a lábukát; csak most a törökgyűlölet a döntő. Kumria azok közé tartozik, akik nem értik pontosan, hogy az ilyesmi természetes. Sőt nem is tudja követni az érveket, ha azokhoz rögtön egy másik tapad. Jobban szeretné, ha mindegyik gondolat megállna, akár napokra is, és egyedül világítana, mint egy csillag. De ez nagyon ritka. Így a fapapucsak sincs különösebb jelentősége, egyszerű véletlen segítette hozzá gyerekkorában. A lábbeli eredeti tulajdonosa Hayvas Anna Mária örmény gyermekelemészto. A városbíró Neander János Beatus két éjszakát tölt kettesben a fiatal leányanyával, hogy megpróbálja rávenni, térjen át a katolikus hitre. De nem jut eredményre. Hayvas olyan németséggel beszél, amit esetleg egy görög-zsidó mészáros ért meg, aki kunsági pásztorokkal alkuzik örményül, akik viszont török szavakat kevernek a magyarba, hogy Constanzt, a cseh vásárbíró legényét megtévesszék: nem elhajtott marhákról van szó. A rábeszélés során még az sem derül ki világosan, hogy Hayvas vajon nem katolikus-e, aki csak azért szidalmazza a pápát, mert nem segített neki, hogy a déli városkapun még időben megszökjön. Először hegedűvel fenyítik meg: nyakát és két csuklóját fogják össze vassal, mintha tényleg hegedülne. Erre három napot szánnak a piactéren, ott láncolják hozzá egy köoszlophoz, melyen még olvasható a török felírás. A harmadik nap két tanú jelentkezik a városbírónál, hogy az elmúlt éjszaka megszólalt a hegedű Hayvas Annán, és gúnyosan egy szenténeket nyiszogtatott. A bírác erre úgy változtatják meg az ítéletet, hogy akasztás után, a bitófával együtt, el is kell égetni Hayvast. Kumria teljesen tudatlanul téved aznap a piacra. A délelőtti a vár egyik szétlött kápolnájában tölti, és a kötörmelék alól színes üvegdarabokat gyűjt kupacba. Amikor a térre ér, Hayvas éppen arra vár, hogy fahasábokkal is körberakják a bitófát. Amennyire lehet,

megpróbál a közelébe férközni. Előbb négykézlábra ereszkedik, aztán hasra, majd az arcát csapkodja a földhöz, amíg vérezni nem kezd. Hayvas akkor vágja a fejéhez a fapapucsát, és eszelős dühvel köpköd: „Kis török szar! Rác fattyú! Menj, nyald ki a kurucok! Hurenwachter Hundsfott! Enyém kislány kaptam Szent Sebestyén! Ő vitte magával!”... Kumria szeretne valami imádságot kitalálni, de úgy érzi, hogy se rácul, se magyarul nem jutnak eszébe a szavak. S mintha az öklét se tudná kihúzni a szájából, annyira beleszorult. Arra gondol, hogy biztos ez a némaság lesz a büntetése a boldogságért, amit bűnnel szerzett; s a másik kezét rászorítja domborodó hasára. Közben tovább is verejtékezve nyög, és meredten figyel egy patkányt, amelyik a parázsló szemét mellett melegszik. A degeszre hízott állat annyira közönyös, hogy még akkor se mozdul meg, amikor a húsát pörzsöli a parázs. Kumria kötelességének érzi, hogy figyelmeztesse, de csak annyi ereje van, hogy egy követ oda dobjon. A patkány lomhán továbbcammog, és úgy néz vissza, mintha ok nélkül tartaná ostobának. Meg se nyalja az oldalán cakkosra égett sebet. Tíz óra felé kicsit fölerősödik a szél, s csak elmosódva hallatszik idáig, hogy a Velibey-fürdő réz kupoláján néhány varjú veri a csőrével a csillagok fénypontjait... Gondoljunk Kumria rác apácára...

...

Anno... akár egy repedezett szélű albumkép. Hátlapján a következő írás olvasható: Egy vadász sokáig kergetett egy madarat, a vadak megölték, esztendő múlva a madár a koponyájára szállván innya, megborította. Mondják, a vadász az egyetlen szót kergette, mely mindig kisiklik. Végül ez az egyetlen szó kezdte őt kergetni – madár képiben.

De mit mondjunk mi, a vadász helyett is?

Az igazság az, hogy a svédek nem ismerik a három gerendafából készült bitófát, sem a kettőből ácsolt keresztet, náluk egyetlen gerendán kell az embernek hosszú I-betűvé nyúlania. Másutt a koporsódeszkából nem csinálnak gondot. Amilyen kéznél van, az a jó, csak az a fontos, hogy a sírt egy körtefa alatt ássák meg, mely lehetőleg egymagában áll a széles, nyílt

mezőn. Akinek deszka sem jut, azt csupasz gödörben helyezik el, s a lábához, fejéhez zöld gallyakat szórnak. A lelkipásztor maga is ásót ragad, három rögtön dob a halottra, és a Genesisből idézi a törvényt: „Por vagy te, és ismét porrá leszel.” Itt már nem segít a ravaszkodás, hogy lábunkat visszahagyjuk cserébe, mint a rák, mi magunk meg, sutty, igyekszünk tovább-bicegni. Nem igyekezhetünk. Az ordító tél elől is hiába rejtőzött számos hajdani barátunk a leölt állatok meleg bendőjébe, a csatatérpecérek ott is rájuk akadtak. Vagy egyszerűen a körmükön keresztül lopakodott szívükig a halált hozó fagy. Vagy a férfiúi szervük lett jeges csappá a nyeregvas érintésétől.

Mindezek igaz prédikációra csábító történések, noha azért van ellenvélemény. Az orosz ortodoxia, például, határozottan elhárítja a prédikációt (csak karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor engedélyezi),

mondván, hogy Isten ígéjének pusztá felolvasása is elegendő, másfelől, ha nincs gyakorta prédikáció, az eretnokségek és elhajlások is biztosabban elkerülhetők. Ha nem így volna, a királyi parancssal bitófára ítélt szökevény esetén is szóba lehetne hozni, aki lefizette a hóhért, és sikerrel járt ki magának puskagolyót – jóllehet ez sem a hóhér érdeme, hanem Istené, aki megindította a szívét. Így aztán omni momento memento. Maga Luther is írja később: Élek, és nem tudom, meddig, meghalok, s nem tudom, mikor, utazom, s csak a jó Isten tudja, hova, csodálom, hogy szomorú vagyok.

Mindenesetre nagy ajándék, hogy a megreformált hitűeknek nem kell hinniük azokban a dolgokban, amelyek meghaladják a józan észet.

(Mészöly Miklós: Hamisregény, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995)

MOCSÁR GÁBOR

A pusztaság kellős közepén

A maradandóság városa?

Ezt a jelzőt Ady tette Debrecen neve mellé, s máig tart a vita, vajon hogyan kell ezt értelmezni.

Némelyek szerint pozitív jelzőnek kell minősíteni, mert az a jelentése, hogy ez a város az értékek megőrzője. A maradandóság városa abban az értelemben is, hogy annyi vész és vihar között megállott, megmaradt olyan korokban is, mikor környékbeli falvak füstté váltak, lakói világgá futottak. Igaza van az 1705-ből származó jegyzőkönyvi emlékeztetésnek: „Ez a város sok száz esztendőktől fogva tüzek, vizek, török, tatár s több ellenségek közt főhajtással s maga alkalmaztatásával, mindenfelé való adommal megmaradt.” Ilyen értelemben nevezte volna tehát Debrecent Ady a maradandóság városának?

Tudja az ördög.

Én – másokkal együtt – arra a nézetre hajlok, amely szerint Ady Debrecen maradiságát, konzervativizmusát ítélte el, amikor ezt a bélyeget a város homlokára sütötte. Megerősítheti ezt a vélekedésemet, ha Ady többi, Debrecent ostromozó versegyüttesét egyvégtében elolvasom. Micsoda ítéletek, vélemények az „értékörző” városról! De hogy jobban megvilágosodjanak szavaim, lépünk vissza abba a korba, amelyben Ady az alcímben idézett – megkérdőjelezett – szentenciáját megfogalmazta. Próbáljuk kifejteni a fogalom igazi tartalmát az idők kódéből.

A kiegyezés utáni évtizedekben vagyunk, a huszadik századforduló éveiben. Alkalmas időben, jó helyen járunk. Ami a Kollégiumból kiűzött Csokonainál első, de annál drámaibb példa volt, az most már szabállyá merevedett. Debrecen voltaképpen a kiegyezés után, a millennium gőzében, a kapitalizmus „felvirágzása”, Budapest fő- és nagyvárossá növekedése idején vált olyan várossá, ahonnan a szellem, ha tehette, menekült. Szokták emlegetni Kölcseyt meg Adyt is,

akik alighogy kihúzták a lábukat a Kollégiumból, mentek máshová, de az ő példájuk nem arra példa, amire szokták emlegetni. Kölcsey – Kazinczyval egyetértésben – később haragudott meg végleg Debrecenre, habár 13 évi diákoskodása alatt sem tudta megszeretni. Azonban az ő távozása nem menekülés, hanem a végzett diák hazatérése az ősi fészekbe. Meg kell mondani: Petőfit is némelyek a „menekülők” közé sorolják, de hát ez igazságtalan vélekedés Debrecenről.

Igaz, hogy később iszonyodva gondolt arra a bizonyos debreceni telére, de aligha törekedett tárgyilagossá, „szociografikus” hűségre, magyarán mondva, egészen egyszerűen igazságtalan volt, amikor egy nevezetes úti levelében ilyesmiket írt: „Mennyi szalonna, hízott disznó van itt! A szellem mégis oly sovány, hogy csak úgy csörög a bordája, mint az idevaló híres talyigáslovaknak. Itt, ha vesznek is könyvet, tán csak azért, hogy bele szalonnát csomagoljanak...” Ez így sohasem volt igaz Debrecenben. Még a szellem csorbulásának, rangvesztésének aszályos éveiben sem. Petőfi nem élte át a város akkori szellemi életét – erre nem is volt ideje. A kénytelen itt-tartózkodás után eleve megtervezett módon, Csokonai útvonalát követve – más nem is volt – felment Pestre, költői hírt szerezni. Tarisznyájában 26 verset rejtegetve indult neki a vad Hortobágnak. A váltóláz és a dicsőség között átutazóban volt Debrecenben anélkül, hogy a város szellemiségébe belebocsátkozott volna, a várossal tüzetesebben megismerkedett volna.

Aztán eltelik néhány évtized: jönnek már és mennek már az igazi menekülők, hangzanak, íródnak már

a tudatos vallomások: azok vallomásai, akik felmérték és itthagyták Debrecent. A híres mondást aktualizálva: Jöttem, láttam, menekültem.

Ne a már agyonidézett Adyt emlegessük, akinek épp elég gondot okozott Debrecen, hanem vonjunk röpke párhuzamot egy másik nagy vidéki város, Szeged és Debrecen között. A városok akkori állapota között. Valami megmagyarázhatatlan különbséget találunk. A Pesten elszegényedett, lebetegedett, kilátástalanul tengődő Mikszáthot az mentette meg az irodalom számára, hogy a hívásnak örömmel engedve, elment Szegedre újságírónak. Móra is csak Szegeden válhatott igazán Mórává, ez áll Tömörkényre, a harmadik nagy szegedire is. S Debrecen mit tud e példák mellé állítani? Adyról már volt szó. De itt van Krúdy, Rudnyánszky, Gáspár Imre, keveset emlegetjük őket s épp Debrecenhez fűződő viszonyukat. Íme, Krúdy: „azon három hónap alatt – írja egy emlékezésében –, amelyet a Debreceni Ellenőr szerkesztőségében töltöttem, egyetlen könyvet sem olvastam... Manapság is hideg fut végig a hátamon, ha eszembe jut, hogy Debrecenben maradhattam volna.”

Elment Krúdy azon az úton s oda, ahova Ady is elmenekült, a sokkal polgárosultabb, szabadabb szellemű Nagyváradra, újságírónak. Ady számára jó nevelő és erőnövelő szellemi közegnek bizonyult Nagyvárad, s Krúdy sem olyan okok miatt ment el onnan egy év múlva, mint Debrecenből: nem a hidegrázós idegenkedés kergette el, hanem egy kis táncosnő bokája csalta maga után Pestre. Mikszáth meggyógyult, íróvá lett Szegeden, Gáspár Imre, Rudnyánszky beteggé vált Pest után Debrecenben.

Móricz Zsigmond, az egykori kollégiumi diák nagyon szerette Debrecent. Íme egy érett kori vallomása Debrecenről: „Debrecenben, ahol én mindig minden bajomat elfelejtem, úgy érzem, itt az egészség is ragályos. Nagyon szeretem Debrecent. Nincs itt senkim, semmim, és mégis az enyém az egész város. Kisdiák voltam itt; itt eszméltem az élet legnagyobb csodáira, és ezt sohasem felejttem el... Mondhatom azt, hogy utálni fogom Debrecent, mert ez egy közönyös, lomha város, ahol én szörnyűségesen éhen halnék, ahol

elképzelhetetlen, hogy egyetlen fillért is megkeressek, amely azonban a legdrágább város Európában. Debrecent szeretem, és Budapestet nem szeretem. És kész. És Debrecen előtt megállok, és mosolyogva nézem az arcát, és jó magyaros teremttével becézgetem. Budapesttől félve fordulok el, és minden idegem remeg a félelemtől, ha arra gondolok, hogy vissza kell menni...”

Kiss Tamás Tolsztoj futásához hasonlítja Móricz gyakori debreceni „futásait”, csak hogy – szerinte – ennek sokkal keservesebb és bonyolultabb a háttere. Már-már elviselhetetlen házassága rabságából is menekült, egy újabb szerelmi szenvedélybe. S ebben a lélekállapotban írta meg, ahogyan ő fogalmazta, „egy szerelem ébredését és minden akadályon való győzelmét.” Így született a *Pillangó* a Sestakertben élő két fiatal szerelméről, méghozzá épp a helyszínen, a Sestakertben, egy kis szobában megbújva, hogy a felesége rá ne találhasson, három hét alatt.

S neki is mennyi vívódást, tépelődést hozott és okozott Debrecen. A város lelke, jelleme érdekelte: „A debreceni lélek valami egészen más, mint aminek az irodalomban beállítani szokták: az írók nem akarnak egyebet tudni Debrecenből, csak azt, hogy nagy a por, sok a disznó, és zárkózott a cívis. Zárkózott az idegenekkel szemben, mert azoktól sok szenvednivalója volt világéletében.” A jellemet kutatva pedig megérzi: „Modorában annak az ötszáz esztendőnek az erejét, önérzetét, becsületes fölényességét, amelyet ez a város, nagy bírák vezetése alatt, mint egy egészen önálló ország élt keresztül... S ez mind itt jut az ember eszébe, éppen a szegények piacán, az ócska rongyok között.”

Helyben vagyunk, a szegények piaca, a híres zsi-bogóban. Szegények között. Akik Móricznak Debrecen iránti vonzalmát, szerelmét csak úgy általában, mindent, ami debreceni, egybemosva képzelik el, ugyan hajoljanak közelebb, nézzék meg tüzetesebben, kik s mik azok a debreceni figurák, akikre rokonszenvének aranyos sugarait bocsátja. A *Pillangó* két koldusszegény szerelmese: a fűsűt vevő, háborúba induló szegényparaszt; a kőműves, aki a „zaranbikát”

építette meg a hortobágyi kőhidat, a debreceni csordás, szóval a legegyszerűbb nép. S ha a hivatalos Debrecenről véleményt mond, azt a Rokonok-ban fogalmazza meg, s ha egy mondatban mond ítéletet a debreceni magasabb körök debreceniségéről, azt élete nagy művében, a *Légy jó mindhalálig*-ban zokogtatja el Nyilas Misivel: „Én nem akarok debreceni diák lenni.”

Visszatérve a menekülőkhöz, folytassuk-e névsorunkat Tóth Árpáddal, Szabó Lőrinnel, akik elmen-

tek, s bizonyítsuk-e Oláh Gáborral, Gulyás Pállal, akik itt maradtak? Az előbbi kettő előtt európai lát-
határok nyíltak, szellemük kibontakozott, az utóbbiak torzók maradtak, vagy legalábbis egzaltált-sértődötten süppedtek Debrecen homokjába, az Alföld csendjébe, száz év múlva is érvényesítve a Kazinczy kimondta ítéletet: „Kár, hogy Debrecenben a zsenit elnyomni gyönyörködnek.”

(*Megjelent Mocsár Gábor: Délibábjaim városa*
című művében, Magvető, 1981)

NAGY LÁSZLÓ

Égi s földi virágzás tükre...

Himnusz minden időben

Te szivárvány-szemöldökű,
Napvilág lánya, lángölű,
Dárdának gyémánt-köszörű,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Te fülemülék pásztora,
Sugarak déli lantosa,
Legelső márvány-palota,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Siralomvölgyi datolya,
Festmények rejtett mosolya,
Templomon arany-kupola,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Díjra korbácsolt versenyló,
Lázadásokban lobogó,
Csillag, dutyiba pillantó,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Harctéri sebek doktora,
Hazátlanok otthona,
Mézes bor, édes babona,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Piaci csarnok álmosa,
Nyomorúságnak táncosa,
Szilveszter-éj harsona,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Béta-sugárban reszkető,
Sok-fejű kölyket elvető,
Tengerek habján csörtető,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Minden időben ismerős,
Mindig reménnyel viselős,
Bájokkal isteni erős,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Öröktől belémkaroló,
Vánkosra velem hajoló,
Varjakat döggé daloló,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Iszonyattól ha szédülök,
Ha a pimaszság rámdönög,
Önmagammal ha küzködök,,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Jog hogyha van: az én jogom,
Enyém itt minden hatalom,
Fölveszem kardom, sisakom!
Gyönyörűm, te segíts engem!

Felragyog az én udvarom,
Megdicsőül a vér s korom,
Galambok búgnak vállamon,
Gyönyörűm, ha segítsz engem!

Nagy Lászlót a népe küldte, a maga követeként, kísérte védelmező szeretettel az útján, s a népével összeforrt költő álomi beszéddel, „bajokat döggé bűvölő” igékkel ajándékozta meg nemzetét. Egyszer, kisfiúcska korában – megírta Nagy László *A karácsonyfás emberben* – babérlevéltalpakkal elindult a hóba, mezítláb, egy szál ingben. A kovácshoz. Megviselt katonaköpeny jött vele szembe a világháborúból. Ráismert a kis „Zászlóra”. Magához vette, köpenyébe gombolta, „átlótt sorvadásos tüdeje felé; a kisbaltához, mert az volt a belső zsebében”.

Visszatekintve úgy vélte Nagy László, akkor született igazán, mert akkor lépett „először pajzs nélkül a télbe”. Jelképesnek foghatjuk fel mi is a történetet, mint erre Kósa Ferenc is emlékeztetett: író és népe találkozásaként. Nagy László a maga közösségeért mindig kész volt pajzs nélkül kilépni a télbe, s akik csak találkoztak vele, mindjárt felismerték benne, mint valamikor Petőfiben, a szívüknek kedves költőt. Aki mindig azonos volt a lírai hősével: „*Se bölcs, se büszke / égi s földi virágzás tükre*”.

Csodálatos történetei voltak a diákéveiből: mikor falujából, Iszkázból a pápai kollégiumba került, azon tűnődött leginkább, hogy tudnak felmenni a lovak a

lépcsőn. Az Iparművészeti Főiskolára csak addig járt, kilenc hónapig, míg ki nem zöldültek a fák a Vilma királyné úton. Aztán már nem ment be, hiába izengetett neki a kedves Borsos Miklós. Ősszel beíratkozott a Képzőművészetre, ott is csak addig maradt, míg nem jött a tavasz, pedig tanára, Kmetty mester még a húszforintos tandíjat is kifizette helyette. Hát becsületből még járt vagy két hónapig. Da akkor már a vers volt a nagyobb szerelme. Hova kell egy költőnek járni? A bölcsészkarra. Arra is volt egy novellája: Waldapfel professzor úr éppen Csokonairól beszélt, nekibuzdulva, lelkesen, de ő szép csöndesen elszunyókált. A padszomszédja felköltötte, mire ő elkezdte mondani: *Az ember, a poézis első tárgya...* Tudta már akkor a fél Csokonait. Jó, dörögte erre mackó-kedvességgel Waldapfel professzor, aludjon csak tovább...

Egyszer Nyíregyházáról Debrecenbe visszafelé menet megálltunk Újfehértón, a Koppantó Csárdában. Öreg parasztok üldögéltek benne a bánatukkal, hallgatva a cimbalomszót, s egy arra baktató tehén nézett be az alacsony ablakon. Vers született ebből a pillanatból, igazi Nagy László-vers, az *Irtsátok ki a délibábot*. A „kárhozattól sugaras” népség, amely

homlokán bárd nyomával, piros rózsával betért a napkeleti betoncsárdába, nem a mitológiából került a versbe. Élők voltak a menetben: költők, írók, barátok.

... Nagy László egész költészete, léte azt sugallja: az ember ne adja meg sohase magát. Vigye csak, akár

egyedül is, akár térdig hóban, szívéig fagyban is a szívárványt, a hegy magasába.

(*Részletek Czine Mihály írásából, az Égi s földi virágzás tükre című gyűjteményes kötetből, Veszprém, 1984*)

Irtsátok ki a délibábot

Menyasszonyunk hófűvás, behoztuk a kocsmaján,
lakkcipős ördögi násznép mi vagyunk, mi vagyunk,
fejünk búbján tarajosak, kárhozattól sugarasak –
szemetekbe így sütünk be, igaz-e, igaz-e?
Ránk ferdén ne nézzetek, mi csak tiltott mirtuszt eszünk,
arcunk azért ilyen éhes, lehetne csillag is.
Bácsi, maga idevaló, de a süvege mesebeli,
ha a rónára kiteszi: igazi hegyorom.
Bácsi, maga ezeréves, csöpp mint apám, csupa sisak,
egészségre a kupicát hajtsa föl, hajtsa föl.
Keresztünket nem hoztuk be, künn a falhoz támasztottuk,
röpködtünk vele az égen, csoda hogy itt vagyunk.
Ím az alkony kékre mérgül, kigyulladt egy alkoholgyár,
halastó a mennybe szökik, szikrázva párosul,
irtsák ki a délibábot, izzik billió halikra,
bálna nem kell, szál narancsfa játéknak megteszi.
Ablakunkba bika bámul, kérődzik a szája halált,
homlokában piros rózsá, bárd nyoma, szakadék.
Tata, húzza be a függönyt, ragyogjatok hű cigányok,
cimbalomverőn a pólyát, ím a vér átüti.
Szemünk tava a te tükröd, napkeleti betoncsárda,
tüzes kályhád Koca Juli, cimbalom, hegedű!

A költő szívet hasogató Gondja

...Az Egésznek szántad minden kötőszavadat, szárnyas álmaidat az álmatlanságokban, az Egésznek terhe pedig – nevezzük bár boldog munkálkodásnak, mindenképpen egy darabka végzet. A halálhoz elegendő, mert költősors. Amelyben a népsors kémleli a jövőnek horizontjait. Sorsod a legnagyobbaké volt, László, a teherviselésben szívüket felemésztőké. Azoké, akik a Duna-táji kérdő kiáltásra: *mikor mondunk már egy nagyot?* – Ady előtt, Adyval és őutána olyan életművel válaszoltak, amilyen a tied is...

Elmentél, hogy a mi gyarlóságaink elé dobbanj konokságedzőnek, biztatásnak, eszméltetőnek, kötésnek, oldásnak, nyelvünk fölött virrasztó dajkának és emberségnek minden lehetséges embertelenségben. Itt voltál és azt írtad a könyved homlokára: *arccal a tengernek*. Hadd tegyem hozzá: és a tengerszemnek, amelyről székelyp népmesék regélik, hogy titkos mélységeiben tengerekkel társalog. Erről Teveled már nem beszélhetünk többet. Ki kell szárítanunk szemünkből a könnyet, hogy igaz ragyogásban fogja föl ragaszkó-

dásunk a Csodát, amit ránk hagyatkoztál. A Csodát, amelyről azt mondtad: *művelni kell, nem magyarázni...*

Nemrégem mondtuk el újra Adyról: *ha késik az álmod, azért te ne búsulj: késik a halálod is.* Korán, a küzdelem ágyútüzes szakaszában szakadt meg a szíved, László, miközben már lovas századaid fölött is szemlét tartottál; iszonyatos a veszteség, ha elgondoljuk: micsoda rohamok orkán-ereje feszült a szándékaidban, hűséggedben, megalkuvásra képtelen szándékaidban, forradalmas konokságodban. Ami a hosszú élet lehetősége volt benned, ami már némaság marad, annak üres helyét is betöltik örök szolgálatra képes műveid, a lehetetlenbe kapaszkodók a jövőnek sziklafalain. A meg nem írt sorok, a vérbe-fült mondanók helyét betöltik, fogunk között is tört szorítva – a megíratlanok, s a kimondatlanok. Élő közelségben tán föl se fogja sejtelmünk a Te valóságos nagyságodat, a magosságot, ahol homlokod ráncaiban a Gondot viseled. De most már tanúi leszünk a halálot követő vulkanikus kéregmozgás látványának: egy sírgödörnyi szakadék körül eddig ismeretlen hegyvonu-

lat támad, árnyékot vetve minden törpeségre, minden alacsonyyságra. Ha vigasz nincs is: szívünket erősíti ez a Te némaságos figyelmeztetésed.

Féljenek Tőled ezután is a költői szó kufárai és mindenfajta pénzváltói. Mert kegyetlenül igazságos és tisztító erejűvé szigorodik mindnyájunk számára a Te szelídséged, amellyel – mint elmondott Rólad – *„tonnányi tételekhez a margaréták szirmait is odadobtad”*.

Be közeli és fájdalmas emlék a Te kolozsvári gyászod az ugyancsak fiatalon eltávozott költőtársunk koporsójára ejtett szavaiddal. Azt mondtad: *„Ne legyen Néked nehéz a föld.”* Nincs jelzőm, drága László, hogy minden igaz barátod, magyar íróársad nevében is kifejezhetném a fájdalmat, amelybe kolozsvári szavaidat begöngyöltem, hogy elhozzam, visszahozzam: nyelvben bújdoso a versben bújdosónak; több nem lehetek most, csak visszhangod, László!

„Ne legyen Néked nehéz a föld!”

Nyugodj békében.

(Sütő András gyászbeszéde Nagy László temetésén)

Utassy József

*Csillagvirágváza
Nagy Lászlónak*

Pokoljáró Arkangyalod
köszöbömre tetted.
kicsinosítottad nagyon,
hogy beleszeressek.
Szemöldöke patkó,
szeme beszakadt tó,
tekintete rúgás rajtam,
lüktető holdsarló.

Cimpáin a függő
repedt csikócsengő,
melltartója szétvált földgömb,
csillagra derengő.

Hogy zúg az út! Bátyám,
minden fán harang van.
Félreverik a világot!
Ágyamban az Arkangyal!

Szája, mint a dögkút...
Fél a Hitehitvány!
Mellén borzong a papíros.
Én írok, Ő diktál.

Ökörnyárson forog a Föld!
Hét nap és hét éjjel
ropja már a fergetegest
szikra a pernyével.

Ég a bálnazsíros tenger,
zöld óceán zubog;
micsoda halászlé készül!
betonút butyborog,

pityereg a pingvines part,
tolong a hegy, a domb,
megkergül a „bárányos ég”,
tüzes tehénkolomp

hull a pacsirtatojásra:
rántotta lesz a dal!
a pilóta égrekozmál,
propeller-láng hadar,

s megered a kék levegő,
zuhog, zuhog, zuhog:
piros kardvirágba dőlnek
a virágárusok,

s izzik az isten sisakja!
dómkupola duhog,
indul a korom-körmenet,
s forog a Föld, forog!

tornyok törnek: ó, csillagász,
szemed párkányára
négy égtájról csörömpöl a
CSILLAGVIRÁGVÁZA.

Szturnusz-jegygyűrűm
ujjamon megolvad:
SZERELEM SZERELEM
jaj, szerelem, hol vagy,

hol vagy, te bimbó-erejű?!
Szétfeslik az ököl,
S fejem fölött, mint kihamvadt
csontcsillag tündököl.

Ki viszi át a Szerelmet

Létem ha végleg lemerült
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki feszül föl a szivárványra?
Lágy hantú mezővé a szikla-
csípőket ki öleli sírva?
Ki becéz falban megeredt
hajakat, verőereket?
S dúlt hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrálist?
Létem ha végleg lemerült,
ki retten a keselyűt?
S ki viszi át a fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!

Versben bujdosó

Versben bujdosó haramia vagy,
fohászból, gondból, rádszabott sorsból
hirhedett erdőt meg iszalagos
bozótot teremtesz magad köré,
vele fekete éjt, hol fehér
inged is rebegő selyemlidérc,
alkohol szélverte lángja csak,
versben bujdosó haramia vagy,
szemed, a szemed is tünedező,
levelek rése ahogy tágul,
ahogy szűkül, de mindig másutt,
szüntelen célzó, de célozhatatlan,

kintről ordasi tűz s fegyelem,
belül piros őzike-csillag –
belül véredtől, véred vasától
hártyáid azúr ablakai közt
káprázatos világ a vemhed
s vétked, mert ott ragyog igazi nap,
versben bujdosó haramia vagy,
megáldott szakállas anyaság,
partizán-anyaság, lombkoronás,
hogy az éterben cirkáló öklök
ünnepén eleven dob ne lehess,
hogy léted értelmét el ne vetéld
a halál dögönyöző bábáitól
és csipesz-kezek nehogy kiszedjék
érzékeid tündéri villámait
s kötözzék csokorba tükör elé,
megfagyna minden, ha lélegező
ingedbe kő-cölöp öltözne föl,
koszorúzd lombbal s tartsd meg magad,
versben bujdosó haramia vagy,
az vagy: mert égi és földi körök
lángolnak s hamuként lehull a madár,
mert gyászban megtébolyodva forog
aki a kereket hozza világra
és sír a propelleres juharfa-mag,
mi lett a róla-vett ős-ideálból,
s mert nem éden az ég, ahol ejtőernyők
nyílnak: a halál margarétái
s bezárul a lét – mert az áldás is zagyva
ha manna és puskaapor keveredik,
mert fénykaszáknak fordítva hátat
megréműlt kisdéd az anyai kaput
üti ökölrel, s döbbenetükben
futnának a fehérje-láncolatok
óriás hegygerinc-csordái vissza
elbújni a bátor, pici ős-sejtbe,
vissza a fölgyújtott holdak alatt –
versben bujdosó haramia vagy,
moha-csizma rajtad és hangya-telep
és izzasz a nyugtalanság mérgeitől
és ítélsz a hűség tövisei közt
és holtig a hűségtől nem menekülsz
versben bujdosó haramia vagy,
kesztyűdet: ötujjú liliomodat
kidobod a szimatoló ebek elé,
vallatják, szivárogoz belőle a vér.

VERSEIM VERSE

KIVÁNCISISÁG VAGYOK ÉN AKARAT
EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL JÁRJON
SZÁLEGYENEST ÁLLJON DE A VIRÁGNAK
LETÉRDEPELJEN A TÖRVÉNY VAGYOK
ANYA-ODÚJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK
TÜZÉHEZ IDÉZEM CSILLAGOK KÖRÉ
TÜZEIT ZÁSZLAIT FÚVOM VALA
ÉN HADASÍTOM A FÉNY VAGYOK ÉN
A FEGYVEREIN IS MÉGSE RAGYOG
HIÁNY VAGYOK ÉN MERT ÚJRA MEG ÚJRA
FÉNYT HALMOZOK CSILLAGOT ÚJ SZERSZÁMOT
HALMOZVA HALMOZOK HALMAZOKAT
HALMOZÁS VAGYOK Ő MÉGSE RAGYOG
TÉVEDÉS VAGYOK? NAGY KÉRDÉS VAGYOK?
VÉTEK VAGYOK ÉN ÉS MINDEN MAGOM
VÉTEK HA MEGÖLTÖK ÜNNEP LESZ AZ
MERT NEM RAGYOG SOHASE RAGYOG

Utassy József:

I	
T	
T	
NYUGSZIK	
N	
A	
G	
Y	
	kikeleti zöldözönben
L	vigyázlak világba öltözötten
Á	orcámra permeteg bánat nem kell
S	fájdalom vizének ott a tenger
Z	ZENG HANT ALÓL IS ZENG
L	A SZAVAD ZENG
Ó	NINCS SEMMI ÚJ A FÖLD ALATT SEM

ŐZE LAJOS

A Színjátékos

A négyszáz élet

Kállai Ferenc:

Lajosnak a természetéhez tartozott, hogy segítsen. Nagy nőpártiság, lovagiasság, az elesettek fölkarolása jellemezte; „ha férfi vagy, légy férfi!” magatartás.

Sinkovits Imre:

Talán anakronisztikusan hangzik, de volt benne valami lovagi erény. Láttam őt udvariasan szépet tenni: megadta a módját. Soha nem azt mondta a hozzá tartozó hölgyre, hogy a feleségem, a szerelmem, hanem azt a szót: az asszonyom. Emögött én valami ősit látok. Nem kérkedett vidéki származásával, hanem olyasmit mentett át abból, ami a betonra szorult városi emberek tömegéből hiányzik.

Valachi Anna:

Humánumban nem ismert határokat. Televíziós portréműsorában egy vallási hovatartozását nyíltan firtató kérdésre („Zsidó vagy?”) a következő választ adta: „Ha az emberséget úgy hívják, hogy zsidó, akkor igen. Ha úgy hívják az emberséget, hogy katolikus, akkor katolikus. Ha úgy hívják, hogy evangélikus, református, őskeresztény – akkor minden vagyok.”

Bessenyei Ferenc:

Csodákat lehetett róla mesélni, mert csodálatos lény volt. Rendkívüli terheltséggel, rendkívüli idegrendszerrel, aggyal, borzasztó nagy fantáziával megáldott-megvert ember volt. Szörnyűséges, kénköves ötletei voltak. Állandóan égett az agya. Egyszerre három-négy életet élt. Ezeket az életeteket bámulatosan tudta forgatni, ötvözni, cserélgetni magában. Ritka nagy képességű ember és egy kedves, drága pajtás volt.

Bacsó Péter:

A tanú című filmemben egy fontos és bonyolult szerepet, az egyik főfigurát kellett megformálnia, aki feláldozza életét egy téveszméért; a cél érdekében minden eszközt felhasznál, ugyanakkor szentimen-

tális: saját áldozatával majdnem atyai viszonyban, egyfajta paternalista-kreatúra kapcsolatban van. A próbafelvételen olyanfajta magatartást keresgélünk közösen, hogy a kondenzált funkcionárius figurája ne egyértelműen paródia legyen, hanem eltorzult szubjektív hite tegye őt nevetségessé.

Lajos már a próbafelvételen eltalálta ezt a sajátos magatartást, gesztusrendszert, hanghordozást. S rengeteg ötlete volt a forgatás során. Ő találta ki például azt a mozdulatot, hogy a prűd Virág Árpád leplet dob a szobájában levő női akt szoborra, mert nem tűri a meztelenségét környezetében, s kurtának találja a szobalányi beosztást teljesítő elvtársnő, a volt partizán szoknyáját is... a Magyar Filmkalauzban olvashatjuk Kőháti Zsolt visszamenőleges érvényű méltatását: „Őze Lajos rezignált Virág elvtársa a magyar filmszínészet egyik csúcsteljesítménye; politikatörténeti tanulmányok sorával ér föl megvilágító erejű alakítása.”

Törőcsik Mari:

Lajosnak százszorosán érdeme, hogy szakmai maximalizmusához borulékony idegrendszere időleges zavarai ellenére is ragaszkodott. Ő soha nem randalírozott, a bár gyakran ivott, nem volt alkoholista. Azok közé tartozott, akiknek rövid távú a tűrőképességük: egy darabig bírják önuralommal, de egy ponton túl alkoholra van szükségük, hogy levezessék felgyülemlett feszültségeiket. Lajosnak sok ilyen pillanata volt, próbán is, előadáson is. Ilyenkor lelassult, de soha nem borította fel a produkciót. Emiatt persze sok konfliktusa, fegyelmi ügye volt... nála sokkal mélyebb volt a probléma. Hosszan cipelt magával egy betegséget, hadakozott a világgal, a

belső béke állapotát nemigen ismerte. Akkor nyúlt az alkoholhoz, amikor megszűnt a teherbírása.

Kállai Ferenc:

Kevés olyan kollégával találkoztam kívüle, aki szinte lélegzetet is csak azért vett, hogy valamely szerepét ezáltal jobban oldja meg. Nála reggeltől estig minden-minden ezért történt. Az a fajta önégetés, amit művelt, azonban egy idő után olyan méreteket öltött, hogy semmilyen fegyelmező eszköz nem volt hatásos vele szemben. Annak ellenére, hogy „nagybetűvel” emlékszem vissza a barátságunkra, mindvégig volt köztünk egy megfeythetetlen titok: mi menthette volna meg? Hiszen olyasmit is megengedett magának az alkohol hatására, amit mástól nem tűrt volna el. Például ha egy szerepéről a szöveg alapján kiderült, hogy a figura – akárcsak fiatalkorában – megivott egy stampedli rumot vagy konyakot, bizonyosra vehettük, hogy Lajos a szerepet alkoholosan játssza el. Csak a végszóra várt...

Kálmán György:

Latinovitsból legenda lett, Őze Lajosból nem, pedig semmivel sem volt rosszabb színész, csak neki nem volt pártoló baráti köre. Tüskét hagyott mindenki? Hát persze: utolsó három évében, különösen attól kezdve, hogy másodpercre tudta, mikor fog meghalni tüdőrákban, szégyentelenül lejátszott a színpadról mindenkit. Ha hagyják, belőle is lehetett volna legenda. Ez a pálya alkalmas arra, hogy valaki legendává váljék, de akkor nem szabad csöndben maradni, nem szabad szürkének lenni, nem szabad eltűnni a többiek háta mögött.

„Tersánszky Józsi Jenő bácsinak egyszer azt mondták egy riport kapcsán: Jenő bácsi, magának KÉT ÉNJE van. Mire az öreg azt mondta: Akkor valami baj lehet velem, akkor elpusztultam. Mert nekem kilencéves koromban már HAT volt; akkor hova lett a másik négy...? Hát ha neki hat volt, akkor nekem NÉGYSZÁZ van...” – *Őze Lajos*

„Öntörvényű volt. Titokzatos. Befelé forduló. Csak a szerepeiben tárulkozott föl. Ha nem játszott, nem viselkedett színészként. Rejtély, mikor tanult szerepet, mikor szerezte meglepően sokoldalú műveltségét,

Cserhalmi György:

A bizalomhiány – mindig a produkció érdekében – különösen az utóbbi időben kezdett látványosan megmutatkozni, amikor a testi fájdalmait nemcsak gyógyszerekkel, hanem narkotikumokkal is tompította. Erre azt mondták, hogy alkoholista, holott halálos beteg volt.

Ő számomra azt a példát mutatja, hogy egy darabban nem feltétlenül a címszereplő a főszereplő. Ha Hamlet vagy III. Richárd alakítója nem azon a hőfokon játssza a szerepét, ahogy a szerző megírta, akkor egy kisebb szerepet magávalragadóan játszó színész eléri, hogy róla kezd szólni a darab, és mondjuk Buckingham lesz a főszereplő a *III. Richárd*-ban. Őze az a fajta színész volt, aki szétrobbantja a dramaturgiai kereteket, és elmegy a végsőig, mint ahogy Corbaccio-ként megette a legyet, és mindenki elhitte, hogy azt meg kell enni.

Szacsvay László:

Őze, akárcsak Latinovits, nem erre a világra való ember volt. Ők valahogy idecsöppentek, és a környezetüket vagy lenyűgözték, vagy idegenkedést váltottak ki. S hány olyan művész van a világban, akivel a saját kora nem tud mit kezdeni! Lajos is közülük való, de ő nagyon sokaknak tudott emléket hagyni magából, az agyokban, a lelkekben.

Rettenetesen kínlódott, mint Krisztus a kereszten. Nem tudom, miért jött erre a világra. Istenverte módon fájdalmas volt az élete. Legnagyobb ellensége önmaga volt.

naprakész tájékozottságát. Senki sem tudta, honnan meríti lenyűgözően életteli megfigyeléseit az emberek, szerepénjei kimeríthetetlen nyersanyagáról. Nem adta ki magát senkinek. Úgy ment el, ahogyan jött: némán, jelentőségteljesen, ismeretlenül...

...egy egész nemzedék tagjai kerültek a „fényes szellők” hajtőerejétől felröptetve a reflektorfényes pályára, ahol egy új világot véltek meghódítani – ám a mesterségesen fölgyorsított történelmi kiválasztódás előidézte lelki roncsolódást egy életen át nem tudták kiheverni.” – *Valachi Anna*

Újra Corbaccio

A darab fordítója és átigazítója, Illyés Gyula figyelemztet, hogy Corbaccio beszédes, benne a varjú neve rejlik. Őze mindjárt az első jelenetében megnöveszti a figurát. Ahogy a vasmankónak és a széknak használt alkalmatosságra támaszkodik, olykor elengedve, kiterjesztett kezével a haldokló felől érdeklődik, az már a dögkeselyű jelleme. Hozzá: ahogyan arcát gyurmázza, nyelvét nyújtja és nyáladzik, szürsöl, szörpög, szipog! Aztán: bicegve odahintáztatja magát Volpone ágyához és egy, a gyakorlottságában fásult nővér mozdulatával az ágy alá nyúl tálért, majd tartalmát szaglássza és analizálja, ebben a reszkető izgatótságban már a pillanatot várja, mikor következik be a vég, Volpone halála. Corbacciót roskatagságában már koporsóban látjuk, de a felfokozott sóvárgás az örökség után nemcsak a figura biológiai erejét, hanem a jellemét is démonikussá fokozza.

Vastaps kísérte, amikor Őze kikacsázott Volpone szobájából.

S ez utóbb említett mozdulatáról külön is; a kacsázásról. Őze csak a jobb lábára támaszkodik, bal lábát vonszolja maga után, bokából kacsának látjuk, az orvosi látlelet talán izomsorvadást konstatálna. De a csökött láb balettje harmonizál az egész figura mozgásával. Egy néma jelenet nagyon példázza ezt. Nagy

vita hullámszik, s Őze a szín bal oldalán vasjárgányában nyújtott lábbal ül, szavát se hallatja, a figurát mégis éli. Amikor számára nyugtalanító a vita, a deformáltan félrecsúszott bal lábát bokán rúgva jobbájával helyére passzolja, labdarúgó kifejezéssel élve. Olyan finoman teszi, hogy sokak élénk disputájában külön kell figyelni rá, hogy észrevegyük...

Őze közösségi játékos. Semmit se tesz előtte és utána; mereven idegrendszerében követi a viszályt. Lábfordító manővere önkéntelen gesztus, s nem színészi produkció.

Ezért is kiváló Őze Lajos Corbacciója. Mert jelenléte nem különvaló mutatványosi attrakció, hanem az önző, csak a birtokolni akaró jellem külső és belső koreográfiáját adja. Az ember-dögkeselyűét, amely a képzelt halott, de főképpen a remélt aranyak fölött köröz.

Az előadás végén hosszan zúgott a vastaps, nagyban Őze Lajost is éltetve, de egyetlen gesztusa se mutatott arra, hogy külön kérne ebből a sikerből. Megfigyelhettük, hogy amikor egymás mellett állt a játszó társaság, két oldalról kollégái kezét ő tartotta előbbre, s mintha egy fél lépéssel hátrébb is állt volna.

(Ablonczy László: Újra Corbaccio, Film, Színház, Muzsika, 1983. VII. 9.)

(Halála után fél évvel, ötvenedik születésnapja alkalmából fényképkiallítás nyílt meg a Vörös Csillag moziban. Kende Tamás fotóriporter mutatta be Egy színjátékos órai címmel az Őze Lajos filmjeiből összeválogatott és kinagyított portrékat. A születésnapi emlékkiállítást a régi „deszkapárti” jóbarát, Kállai Ferenc nyitotta meg.):

1985. április 27., délután 3 óra volt.

Ötven évvel ezelőtt ilyenkor Lajos, Őze Lajos már százhusz perce élt. Lélegzett. Sírt. Száját szélesre tátva kiabált a világba: megjöttem! S alig hat hónapja: elnémult. Utolsó napjaiban hivatása narkotikumába menekülve, kemény, fájdalmat tűrő zárt szájjal – emlékké vált.

Szentesről indult, gátlástól remegő gyomorral és világot kutató, nagy, kék szemekkel, s mire Budapestre ért, mindent tudott az emberről, annak örömről, fájdalmáról.

Valódi, igaz emberábrázoló volt. Itt látható sok-sok alakban. Nem csalás, nem ámitás, ez mind ő. S megtestesül, mozdulni kezd, ha nézed e képeket. Mert igazak, emberiek, hazugság nélküliek, megéltek.

S ha jól megnézitek, látható, hogy e Színjátékos miként égette el önmagát, míg végül elégett.

Tisztelet, köszönet neked, Lajos. Nézzétek!

Számtalanszor elképzelte temetését; belépett abba a világba, „hol nincsen fájdalom”.

Hangszalagra mondta-dudorászta – már sípoló tüdővel, zihálva – régóta tervezett (soha meg nem valósult) önálló estjének elképzelt műsorát. Szabálytalan önvallomássá kerekedett az egyszerre érzelmes és ironikus dalokkal fűszerezett monológ. Halála után a rádió is műrorára tűzte Őze Lajos „temetésének” helyszíni közvetítését – az elhunyt tolmácsolásában.

(Ritmikus kopogás zaja.) Latinovits hangja: „Mi kopog?” Őze hangja: Ja, pardon... Hát én halott vagyok! Most zárják az ajtót. De tudom, hogy (énekelve) van egy világ, hol nincsen fájdalom...

De végig kell hallgatnom a búcsúbeszédet.

Kezdjük az elsővel., Major Tamás sóhajtozó hangján, nagy szünetekkel: „Kedves gyászoló közönség! Soha nem hittem volna, hogy ezt a temetést én búcsúztatom, mert amikor... eljött hozzám ez a... aki most itt... (sírás) azt mondtam neki: Egyet kérek, Lajcsi! Maga írja a... (zihálás) nekrológomat!... S erre mi történik? Ez történik. Kedves ünneplő... kedves gyászoló... közönség! (Zihálás) Köszönöm! (Gyors ütemre vált) József Attila: A Dunánál. (Torz hangon) Ezt már nem mondom el!”

(A fenti idézetek részletek voltak Valachi Anna: A Színjátékos életei – A főszerepben: Őze Lajos Hunga-Print, 1993)

II. Richard

II. Richard
104

PÁLL ANTAL

Az írókázás nagymestere

Régen a szegény korondi fazekasok alkották a falu legszegényebb rétegét, erre utal gúnynevük, a „kurta harisnyások” is. „A sok agyagtaposástól örökké bevizeződött bokán féjjel a harisnya száro s elrojtosodott, lerohadt.” Ezért nevezték így őket. A kurta harisnyás fazekasoknak nem volt földjük, a falutól csak házhelynek való telket kaptak. A korondi fazekasok elődei olyan szabad székelyek voltak, akik elvesztették földjeiket és sem a jobbágyorsot, sem a kivándorlást nem tartották magukhoz méltónak...

Az 50-es évek végén és a 60-as évek elején egy népnevelő iparművész Korondot járta és tehetséges, vállalkozó kedvű fazekasokat keresett. Arra agitálta őket, hogy a valóban eredeti, régi székely formákat, díszítést és színezést tanulják meg és kövessék. A legnagyobb eredményt az akkor már idős, de tehetséges fazekasnál, id. Páll Lajosnál érte el, aki megértette Bandi Dezső szándékát és minden erejével azon volt, hogy elsajátítsa azt a művészetet, ami abban az időben élő mestertől már nem volt megtanulható. Bandi Dezső a Székelyföld és Erdély formái és motívumkincsének legjavát adta át, irányította és tanította Páll Lajos gyermekeit, akik közül előbb Antal – majd az utóbbi években Ágoston is – fazekas lett, Magdolna, Ilona és Katalin az írókával való díszítés tudományát sajátította el.

Később Páll Antal mesteri fazekassá fejlődött és felesége, Róza asszony is anyanyelvi szinten elsajátította az ősi székely motívumkincset. Ma már nagyon sok mai használatra szánt edényt készítenek a hagyományos formák, díszítőelemek és színek felhasználásával. E színek a barna, a sárga, a zöld, a kék és a kontúrozáshoz használt „fekete”, ami sötétbarna...

Páll Antal mondja a díszítőelemek elhelyezéséről, színezéséről és jelentőségéről:

1. A bokály mindig leány alakot formáz, s mikor díszítem, öltöztetem.

2. A kossó asszont vagy leányt formáz.

3. A füves minta barna és zöld színei évszakot jelentenek.

4. A zöld sáv a zöld rétet, legelőt, mezőt jelenti.

5. A hullámvonal a vizet jelenti, ennek megfelelően magas edényeken alulra kerül két zöld mező közé. Ha függőlegesen helyezkedik el, akkor hívják „ökörhúgnak”.

6. Nincsen olyan edény, amelyen legalább egy fő motívum értelmét ne üsmernénk.

7. Egy edényen legfeljebb két fajta fő motívum lehet. A madárhoz két életfa jár, vagy az életfához két madár. Ha a madár két oldalán kétkoronájú életfák vannak, akkor a madár a Napon áll. Madár szarvassal nem szerepel, szarvas kétkoronájú életfával nem párosítható. Emberhez sem járulhat kétkoronájú fa.

8. A centrális díszítésű tányérok, a geometrikus mintákat és a virágbokrokat kivéve mindenütt a szimmetrikus hármas beosztás érvényesül.

9. Először a virágokat kell „megírni”. A virág tövéhez mindig pontot kell tenni, mert ahhoz kell igazodni. Madarasnál a madarat, szarvasosnál a szarvast kell először megírni.

10. Gyopár a tányéron csak négy lehet és csak háromszínű mezőben: egymással szemben két zöld és egy-egy barna és kék. A gyopár mindig fehér. Bokályn mindig három gyopár – „gyapár” – van. Ezek vonatkoznak a margarétára és a krizantémra is.

11. A gyopár a tisztaság, a nehezen megszerezhetőség jelképe.

12. A székely kerámián a tulipán „háromágú” – három szirmú – és zárt felépítésű. Kezdő virágozónak

szokták mondani, „a két szirma a tulipánnak simuljon a közepihez, mert nem pillangó az, hogy elrepüljön”. A tulipán mindig kék-sárga.

13. A tulipán az élet és a szerelem jele, ezért általában felfelé áll. A lefelé hajló tulipán rosszat jelent: halál, betegség, elhagyott szerető.

14. Akkor a legszebb a madár, ha a csőre hegyétől a farka végéig meg tudod adni a formáját egyetlen vonallal. Ez a nyak-has-farok vonalra értendő. Szintén a kezdő virágzóknak szokták mondani, hogy ezt az ívet a lábak kedvéért sem szabad megtörni. A lábakat tehát külön kell „odaírni”.

15. A madár a szabadságot, hírhozást és lelket jelenti.

16. A virágbokrokra érvényesül a páratlan számok törvénye, a 3, 5, 7.

17. A szarvas a csodaszarvas, gyakran szerepel vele együtt a Nap vagy a Hold.

18. A torockói bokályról a pávaszem a pávafarokról való.

19. Tányérnál a cserelapi mindig fehér, körülötte zöld. A rajtuk kívül elhelyezkedő sávok sárgák. Magas edénynél ez úgy változik, hogy a cserelapi sárga-kék is lehet. A cserelaphoz mindig rács jár.

20. A lapik – a csavartakat kivéve – mindig hegyesek. A középen álló tulipán két oldalára hármassal jár. A csavarodó lapik hátához simuló apró vonalak mindig a lapitól elfelé hajlanak.

21. Törekedni kell az íves vonalakra, mert azt a forgástest maga is megköveteli.

22. Ha a tányéron „félnapból induló háromágú tulipánfa” van, akkor a szélmintá is félnapos, csak egyszer ökörhúgyos a motívum a két félnap között, más-szor „lapibokor” vagy a folyamatos félnap.

23. A „félnap” a felkelő vagy a nyugvó Nap.

24. Az ékkel szegett tányér az maga a Nap. Ez a legrégebbi díszítések egyike.

A bokályoknak borivó funkciója is van. Jeles alkalmakkor ittak belőle. Az egyik ilyen alkalom az volt, amikor a lányos házhoz ment a legény. Ekkor a lány apja bokályból kínálta a legényt borral. Fi-

gyelemre méltó szokása ez a székely embereknek, különösen ha tudjuk, hogy a bokály leányt formáz. Erre utal a következő mondat is Páll Katalintól: „Mikor a bokályt virágozom, felöltöztetem.”

Az írókázás után következik a kontúrok közötti mezők kék, barna és zöld színekkel való kitöltése...

De mitől szép egy székely bokály vagy tányér díszítése?

Az írókázás (szaruzás, virágozás) lényege az, hogy egy kis tartályból egy csövön át valamilyen fémoxid massa folyik. Hogy szét ne terüljön és értelmes vonalat képezzen, az írókával gyorsan kell bánni. Tehát az írókának legmegfelelőbb a lendületes, határozott vonalvezetés. Egy bokálynál vagy tányérnál felületre épp akkora foltok illenek, amekkorák az íróka lendületes vezetésével körülírhatók. Ugyanez a helyzet a színekkel is. A székely motívumkincs praktikus formában az eredeti színekkel és a már említett technológiával érvényesül a legjobban. Erdély az ősi színrendszert szépen megőrizte, és megtartotta az írókával „virágozott” értelmes jelrendszert is...

A szekér, mellyel a korondiak cserepeiket hordták, az ún. „févágású” szekér volt. A hagyományos parasztszekérnél sokkal rövidebb... keresztülmentek a falvakon és meg-megállva kínálták portékájukat. „Amilyen vót a szekéren, azt kiáltotta, azokat a fajta edényeket. Ha nem vették, ment tovább. Mikor estét értünk, nyári napokon, a lovakat kifogtuk vót, a hámot levettük. A szekér mellé feküdtünk, ha esett, a szekér alá. Ha jó bélaktunk tőrös pulickával, há jó aludtunk.”

Télen sokkal nehezebb volt a fazekasok dolga. Szállást kellett keresniük. Az inas járta végig a házakat egész addig, amíg valahol azt nem mondták, hogy befogadják. Magyar s román vidékeken könnyebb volt. A szász vidékeken azonban a legtöbb gazda azt mondta, hogy „a szomszéd jobb zember”. Vagyis, hogy a szomszédban jobb szívű ember lakik, mint ő, ott próbálkozzanak. Leggyakrabban így is csak az istállóban kaptak helyet.

„Eladtunk vagy 6-7 edényt, aznap Szakács Ákos-sal voltunk. Lefeküdtünk a nagy szász istállóba, mert

bé nem engedtek. A lakásba nem. Éjjel a szalmán (alvás közben) lecsúsztuk a bihalak (bivalyok) segge mellé. Azok a kabátunkat és a lópokrócot lefosták, és úgy összafagyott, hogy reggel együtt keltünk a lópokróccal s a szalmával s ami alattunk vót, minden. S a kapcák aztán fönn megmaradtak megfagyva a szalmába. Reggel megszáraztottuk, megmelegítettük valamennyire, hogy engedjen meg.”

Reggel korán keltek, s készülődtek a továbbinduláshoz. A lovaknak is enni kellett adni. „Reggel a lovak fejét ki kellett tódani (abrakos tarisznyával), addig nem lehetett indulni.”

(Részletek Kocsi Márta-Csomor Lajos: Korondi székely fazekasság című könyvéből, Népművelési Propaganda Iroda)

PÁSKÁNDI GÉZA

Történelmi oltárképek

Erdélyi triptichon

3. KÉP

...

Doby: Apáczai Cseri János! Szóljál! Tudom, hogy itt vagy. Mondta a harangozóm... Már mindenki tudja... Itt kell lenned. *(Csend.)* Professzor Apáczai, kérlek, szóljál. *(Csend.)* Miért jöttél az én templomomba? Miért akarsz az én szégyenemet? *(Csend.)* Az Isten is arra kér, menj ki a templomomból!

(Apró szünet)

Apáczai: Ez nem a te templomod, Doby tiszteletes úr, hanem az Istené.

Doby: Akkor az Isten templomából menj ki!

Apáczai (előlép a harang mögül): Ő pedig nem küldhet ki innét engem. *(Kis szünet után csendesesen.)* Őneki jól vagyok így is, leköpvé és megcsúfolva. Ő házába fogad bármikor. *(Más hangon.)* Tiszteletes úr, hogy a híveket ki akarják dobni a templomból? A toronyból hagyom magam, de a templomból soha!

Doby: János, ne beszélj így velem! Különben is a környék tele van katonákkal.

Apáczai: Félti a temploma hírét, ugye? Mert bejött a templomába egy elítélt? Egy megbélyegzett... Ne, ide csak ne jöjjenek holmi elítéltek. Ide csak olyanok jöhetnek csöstül és bizalommal, akiket majd az Isten fog elítélni. Ezek bezzeg ülhetnek ott zsoltárosan a padokban, bűnbánó, busa fejükkel, de akit a világ s a fejedelem ítél el, az csak maradjon kinn, s nyüszítsen a maga bajával ott kívül a templomkerítésen.

Doby: Magad is tudod, hogy nem így igaz. Tudod jól, miért mondod hát! Ne tedd magad, professzor úr!

Apáczai: Hát nem! Nem nyüszíték én nagy bajomban a templomkerítésen kívül. Bejöttem én ide. Vagy tán a nép, valahányszor az ellenség üzte, nem tette jól, hogy betódult a templomokba? Nem azt énekeltük-e

Luther szavaival, hogy „Erős várunk nékünk az Isten”? Ha ő erős vár – miért ne legyen az ő temploma is az? Fogadja csak be a menekülőt! Azért a mi Istenünk, hogy segítsen. Azért van temploma, hogy a bajban hajlékunk legyen. *(Más hangon.)* Attól fél a tiszteletes úr, hogy a fejedelem előtt kompromittálom a templomát, és a halálommal szégyent hozok fejére! Fél, hogy hírhedt lesz a tornya, mi?

Doby:... De te itt nem élni, te itt meghalni akarsz, János!

(Csend.) ... hogy juthattál ide?

Apáczai: Mert sárral kentek be, úgy. Bekenték az agyamat sárral az ostobák. Befeketítették, bevádolták, és elég egy halk szó, egy suttozás a fejedelem fülenek, s máris ide jut az ember. Mert nem nekem hisz, hanem az irigyeimnek, akik, mert nem érték fel az eszemet, hát elhintik körülöttem a bizalmatlanság szellemét. Akik, mert kevesebbet tudnak, mint én, hátmögötti szókkal, vénasszonypletykával pótolják a tudást... Még félelmemet is legyőzi az igazság, a ki-mondás kényszere. S ez baj, nagy baj! Ha az érveim alázkodnának meg, akkor lehetnék akár gögös, még pökhendi is, nem törödnének vele, elnéznék. Mert nekik nem az a szerény, aki alázatos, aki szelíd, hanem az, aki hagyja magát meggyőzni, aki könnyen eláll az elveitől... De maga mitől fél? Az is lehet, hogy nem ezt a tornyot jelölik ki számomra, hanem valamelyik vár tornyát... én ezt még nem tudhatom, én csak magamtól idejöttem... és itt is maradok, innen nem megyek el, ragaszodom a választott tornyomhoz, ragaszodom! Érti?

Doby: Azt nem teszed te meg! Ha kell, úgy,

amennyire szeretlek, de kiverlek innen, mint Krisztus...

Apáczai (szelíden közbevág): Tiszteletes úr, azok kufárok voltak...

... Nem vette észre még, hogy az ítéletekben mindig csúfolkodás van? Hogy bennük a halál csúfolkodik az étellel? A halál neme egyezően ráfelel életünk vitelére. Itt volt ez a Dózsa, aki fellázította a parasztokat, tüzes trónra ültették, megcsúfolásul: parasztkirály akartál lenni, hát itt a trónod meg a korona, csak éppen lángnyelvekkel! És Krisztusunknak, hiszen Dávid királytól származónak mondta magát, töviskoronát adtak... Dózsa mellé kiéhezettett alvezéreket tettek, hogy rágják a húsát, hiszen ő maga az éhesek vezérének mondta magát... Krisztus mellé két latrot tettek: no, ha Megváltónak hitted magad, ezeket váltsd meg, ha tudod! És leköpdösték. Valaki fizette ezeket a köpködőket, napszámban köpködtek Jézust. S aztán maga az is, hogy keresztjét vele cipeltették a hegyre föl. Igen. Nemcsak halált akartak, hanem gúnyos halált. Nagyon szeretik az ítélezők a gúnyos halált. Nem vette még észre, tiszteletes úr, hogy a parasztokat és a polgárokat felkötni szokták, mintegy csúfolódva: úgyis fel akartatok kapaszkodni! A jobbágyokat karóba húztatják, kerekbe törlik, mintegy mondván: nem maradtatok a munkátok, a szerszámaidok mellett, hát most ők jöttek utánatok, utolérték és már sose hagynak el benneteket! És a királyoknak, hiszen ők az ország feje, még a taláron is a fejük van – a királyoknak a fejét szokták venni, úgy gurul el a fejük, mint ahogy a pénz is elgurul. Igen, kevés a halál maga az ítélezőknek. Az ítélező már nem tudja, hogyan is tobzódjék a leleményben. Válogat, mint az ingyenc haspók a rogyásig telt asztal mellett. Már csak a gúnyos halál elégíti ki őket. *(Kis szünet.)* És most itt van ez a torony... Azt akarja-e jelenteni, hogy túl magas dolgokra adtam a fejem, s így magasról is kell megadnom az árát?

... Megvádoltak, hogy idegen könyvekből vettem az

Enciklopédiámat. De hiszen a szellemet, ha jó, ha igaz, nem ölünkbe kell ültetni, bármilyen messziről jött is! Ölbe kapni és behozni, a házunkba, szállást adni néki. Azt mondták, hogy Descartes-tól, a franciáktól, az angoloktól vettem könyvem minden részét, hogy a szellem óriásaira támaszkodtam. Hát szégyen ez? Vajon egy óriás vállán ülő gyermek nem messzebbre lát az óriásnál? Ha már nem tudtam népemnek, nemzetemnek aranyat-ezüstöt nyújtani, adtam e könyvben hasznos tudást: arany helyett lent, kendert, gyapjút, pamutot, amit magára vehet, hogy ne fázzék, ami oltalmazza a nyomorúságban. *(Kinéz.)* Jönnék. *(Vissza.)* Azt szerettem volna, hogy a népem ne legyen buta, mint a barom, hogy ne legyen igaza Neuhausennak, ennek a pápai csatlósnak, aki azt mondta: ha Luther nem jön, ők annyira ki tudták volna használni a nyomorult nép állatias tudatlanságát, hogy egyetlen szavukra akár füvet is legelt volna, mint a kérődző tehenek és borjak. Hát nem! Ezt az egyet nem! De hiszen mi is fáj nekem?! Mit kapok érte, milyen hálát? Egy tornyot. Igaz, én választottam. Innen még messzebbre lehet látni. Hiszen, ha az óriás vállán ülő gyermek ráadásul még toronyban is van... akkor aztán igazán messzire láthat... Nem, soha senki hálát ne várjon... legfőntebb idejében szemelje ki a tornyát.

... élni akartam... még egy kicsit. Azt hittem: van még egy-két fontos munkám... De tudom, hogy most csataidő van és lesz sokáig. A gyimesi szorosba a szél már befűzte a cérnát, s átvarrogatja vele a condráinkat. A Mármárosba is dudát fogtak a hegyek, és már maguktól fűjják. A bánási pusztán is ott süvít a szél, repíti a havas bogáncsot. Egyre hidegebb lesz. Hát a mindenki melegével kell most törődni – nem az enyémmel, felség.

(Páskándi Géza: Erdélyi triptichon című művéből, a Majd Sziták perce jó el – Apáczai Cseri János című darabból, Magvető, 1984)

RATKÓ JÓZSEF

„haj regü rejtem...”

Betlehem

Énekük, mint a nyál csorog
Báméskodnak a pásztorok.

Hogysisne! jön három király
Szolgájuk krajcárt hajigál

Csődül, kapkod a fűrge nép.
Porban keresi örömét.

Isten se garasoskodik,
aprópénzről gondoskodik,

szór néhány fénnel futtatott
elvékonyodott csillagot.

Jézuska lyukas jászolban
sírdogál, mintha gyászolna.

Segítsd a királyt! (Történelmi dráma, három felvonásban)

1. jelenet

(A kápolnából keresztény gyászszerzés hangjai szűrődnek ki. Az előtérben az Öreg, teljes táltosi öltözetben, táltosdobbal.)

ÖREG

Király temet királyt, apa fiút.
Öt napja mától Imre herceget,
István fiát, a kisebbik királyt
vadászat közben egy vadkan megölte.
Segíts meg, ének! Léleknek segíts!

Világ ügyelője
föld-szülő Férfiú
ügyelj a szavamra
haj regü rejtem
István király szomorú
volt neki egy arany fia
elveszett zöld erdőben
rakják vala kő közé
haj regü rejtem
kő közibe rakva is
föld kenyere lehessen
kő közibe fogva is
víz kenyere lehessen
haj regü rejtem
add meg uram isten
föld-szülő Férfiú
Világ ügyelője
tartsd a szemed rajta
el ne vesszen
kardot adj mellé
lovat is adj mellé
szabaduljon kő közül
szabaduljon kő közül
haj regü rejtem

Hogy zúg a lélek szerte! Véletek,
hogy méhe zümmög, dongó dörmölög,
szellő zihál? Nem ám – mert lélek az,
mind szellem az, óbéli holtaké,
kiket velünk szülötte-vér köt össze.
Eleinknek nagycsaládja összegyűlt,
hogy új-halottja lelkét kétfelől
karolva, mert még szédeleg nagyon,
virág-szülő Atyánkhoz elragadják.
Őerte jöttek mindmegannyian,

a levegőég szárnyuktól suhog.
Ha érzitek-e? Itt virrasztanak,
amíg a föld fölötte nyitva áll.
S csend lesz, hatalmas csend, ha elsuhognak! –
Urunk gyakor sírással küszködik,
mert nincsen immár egy magzatja sem.
Megcsúfolódott. Minden ivadékát
elveszítette bűnének miatta.
Úr-atyját, Gézát én temettem el;
ő honn maradván nem kísérte ki,
nem kérte meg az alsó kék eget,
hogy a világ-vigyázó Férfihoz
engedje át nemzője szellemét,
és nem mondott a földnek éneket,
hogy fogadná be atyja csontjait.
Nagy bűn az! Isten minket is nyom érte,
beásta minden gyalogútainkat,
ösvényeinket elforgatta tőlünk.
Segíts meg, ének! *(dobolni, regölni kezd)*

Hétig hóttig rejtezek
égi titkot kitudni
új királyunk ki légyen
jó királyunk ki légyen
haj regü rejtem
Világ ügyelője
Hadd halljam a szavadat
új királyunk ki légyen
föld-szülő Atyácska
Világ ügyelője
haj regü rejtem
mondd ki mondd ki *(csak dobol, majd:)*

haj regü rejtem
réjteken régi törvény
új hód új király
adjál nekünk
jó heteket
jó hetekbe
jó napokat
jó napokba
jó órákat
jó órákba
jó szöröncsét
szegény magyaroknak. *(elájul)*

7. jelenet

ISTVÁN

... Te, aki látást követelsz a vaktól,
s a lába-vesztett embertől, hogy járjon,
s imára fogja kezét a kezetlen.
Uram, ne kérd azt, ami lehetetlen!
Aki most tanul, tanúnak ne hívd!
A hit, ha vak, akkor csak bajt okoz!
Rosszul mérted fel, Uram, az én erőmet!
Málhádat tovább nem tudom cipelni.
Nincsenek immár csak halottaim! –
Lenni nem kezdett s véghetetlen Úr, ki
markoddal megmérsz minden vizeket,
s araszoddal az egeket beéred,
ki haragodnak egy leheletével
világot fűjsz el, csillagot kioltasz,
s föld megindul, hegyek hanyatlanak
egy intésedre – Uram – égig érő
s hatalmaskodó népeket elejtesz,
míg virágoznak választottaid –
vigyázz reánk, hogy álljunk meg a hitben;
segíteni ne vesztegelj nekünk,
s hogy el ne esnénk; óvjad lábainkat!
Tanítsd meg, akik ellened uszulnak,
és földeinket elcsipegetik,
és sóvárognak falvaink iránt,
és kiirtanák szülötte-szavunkat,
hahogy dicsérni Tégedet ne tudjunk,
és minden módon ártani akarnak,
tanítsd meg őket, Uram, haragodra!
S intsd meg, akik a szent munkát segítik,
s hitre hajtott népedet pásztorolják –
örök hálát hogy tőled várjanak –, mert
igen gőgösek immár, mintha ők
adták volna e földet is alánk!
Juttasd eszükbe, ki vagy Te, Uram,
s kicsodák ők! És tedd, hogy ne legyünk
gyalázatja a szomszéd nemzeteknek,
ne legyünk csúfja és játékai,
a messzire való maradékaink
rút járom alá ne vettessenek! Ámen.

SAMU GÉZA

A szegénységből fakadt...

– Pályám legelején azonnal szembe találtam magam néhány alapvető filozófiai gonddal. A szakmában volt és van is bevett elvárásrendszer, s az én konfliktusaim ezekből a bevett sémákból származnak. Mit tudok egyrészt megőrizni a néprajzi indíttatásomból fakadó értékekből, úgy, hogy ugyanakkor el tudjak határolódni azoktól a beskatulyázásoktól, amelyek egyfajta népművészeti ügynek tekintették a munkásságomat. Ez utóbbi besorolás ellen folyamatosan tiltakoztam. Elméleti kísérletem abból indult ki, hogy van egy adott tárgykultúra, amelynek megvan a maga esztétikája, mitológiája, s mindezek szerves egységet alkotnak. Éppen ezért azok a tárgyak, amelyek körülvették vagy körülveszik az embert, közvetítik ennek a kultúrának az egészét, tehát azt, amely létrehozta őket. A tartalom, a forma, a funkció ökonomikus kapcsolata már abból a tényből kiviláglik, hogy ezeket a tárgyakat használták, továbbá, hogy a használatuk alakította a formájukat is. A dolog másik része, hogy az anyagnak van egy belső szerkezete, amelyet folyamatosan tudomásul kell venni. Ez az anyag tudása. És a kész tárgynak is van egy mögöttes tartalma, amely a használat során halmozódik fel.

... mikor ezeket a dolgokat az ember menet közben elhajintja, ezáltal önnön teremtési funkcióját is elveszíti, teremtés helyett a tárgyakat megveszi, stb. Ez egyfajta elszakadást jelent a világ egészétől, avagy attól a gondolkodástól, amely a világra mint egésze tekint.

– *Azt vallja, hogy a tárgyakban az ember folyton önmagát akarja megteremteni. Erre a teremtésre mi-féle hiány készíti?*

– Egy finn, svéd vagy olasz világ örökölt egy, akár speciálisan etnikai vagy más kultúrát, ami meglátszik a tárgyaikon is. Nálunk sajnos nincs így, mert a történelmünk folyamán ez valahogy elsikkadt, hiszen többször is kizökkentünk a természetes folyamatos-

ságból. A magyar ember egyik pillanatról a másikra egy másik világban találta magát, ráadásul az új és a régi közötti óriási különbségekkel. Úgy érzem, hogy a kettő között valami hiány, valami űr van.

... A mi szemléleti hagyományaink a müncheni és a bécsi iskolához fűződnek, ezekhez társult a római akadémiai stílus; oktatóink ezeket a szempontokat, sémákat hozták magukkal, s ez kiegészült a – zsdanovi – szovjet képlettel, amely a 40-es évek végétől ránehezült a művésztsadalomra. A ránk erőszakolt ötvözet a lehető legrosszabb volt... Magyarországon nem volt tradicionális polgárság, amely hozhatta és kitermelhette volna a maga tartós és folyamatos értékeit, ami volt, az ismert körülmények miatt hamar elpusztult. Másfelől a téesisítések és hasonlók révén eltűnt a hagyományos paraszti kultúra. A kontinuitás hiánya miatt különböző lyukak keletkeztek a kultúrán...

Csak a 80-as évek elejétől tapasztalhattam, hogy a szakmának az a fele is elfogad, amelyik ugyan egészen mást csinál, de az elutasításuk megszűnt. Az 1983-as műcsarnoki kiállításomat már nem tekintették meg nem történetnek, ha tetszett, ha nem, tényként kellett tudomásul venni. Persze amikor még osztogatták a megrendeléseket különböző munkákra, velem nem álltak szóba.

–*Miből tudott megélni?*

– Megpróbáltam megoldani, hogy ne legyenek költségeim, anyagot guberáltam, tárgyakat, fadarabokat kerestem, és találtam. Ebből a szegénységből fakadt, hogy nem öntöttem bronzot, mert egyszerűen nem volt rá pénzem. Ilyenkor csak a hite és az elszá-

nása tartja az embert az alkotás közelében. A 80-as évek elején jutott eszembe, vajon hányan maradnának a pályán, ha néhány évig nem kapnának rendelést. Talán egyből kiderülne, kinek belső kényszer az alkotás, és ki az, aki csak iparosként űzi.

Iszonyúan sok pénzre van szükség. Nem ahhoz,

hogy a hatezer művészt az ország valamiféle szociális megfontolásból eltartsa, hanem hogy azt a tízet-huszat menedzselni tudja, akik aztán vinnék, húznák magukkal a többit. Ez az ország szinte el van árasztva rendkívül tehetséges emberekkel.

(P. Szabó Ernő, Magyar Ifjúság, 1989. márc. 17.)

SÍK FERENC

A kis nemzeteknek kötelességük megmaradni

„– Az első világháborút követő szerződések lefejezték az országot. Megbénították a nemzeti tudat működését. Az én nemzedékemnek – a „fényes szelek” generációjához tartozom – két alapvetően meghatározó történelmi, politikai élménye volt: 1945 és 1956. A háború utáni első mámorban azt hittük, hogy végre felépül egy teljesen új és igaz világ. Azt reméltük szent naivitással, hogy talán még a pénz hatalmát is megdönthetjük.

Mostanra aztán bebizonyosodott, hogy a világon még mindig egyetlen hatalom uralkodik: a pénz hatalma. Mert pénzzel minden megvásárolható. Talán csak a szellem nem, bizonyos határon túl. És a büszke szegénység sem. Mi a büszke szegénységünket elveszítettük, és nagyon olcsó gazdagságunk folytán megvehetőkké váltunk. A szellemi javakból viszont valamit talán sikerült megőrizni.

Szerintem és nemzedéktársaim szerint is elkerülhetetlenné vált a békeszerződések erkölcsi revíziója, és nem késhet 1956 hivatalos értékelésének revideálása sem. Amíg ez nem történik meg, a nemzet nem tud a saját szemébe nézni. És nem fog tudni újabb álmokat szöni sem... És a hitek nem raknak új fészket bennünk. Álmok és hitek nélkül pedig nincs mit kezdeni a konvencionális forradalmakkal, a kilátástalanak tűnő demokráciákkal... a színháznak kell most a

politikát stabil, humanista eszmékre, értékekre figyelmeztetnie.

– Szent meggyőződése, hogy a kis nemzeteknek kötelességük megmaradni. A kis nemzeteknek, s így nekünk sincs hatalmunk, de az emberiséget képviseljük. Az emberiség megmaradásának hite a mi zászlónkra van írva. A nemzet legyen a színház főszereplője, vágyaival, örömeivel, bánataival és bukásaival. Bevallom, még mindig nem tudjuk igazán eljátszani sem Németh László, sem Illyés Gyula, sem Weöres Sándor darabjait. Pedig biztos vagyok abban, hogy főleg a magyar dráma pártolásával őrizhetjük meg szellemi szuverenitásunkat...

– Az én számomra az élet célja az élet. Egyre többen hirdetik azt, hogy az élet tele van rondasággal, emberi hitványsággal, és így élni sem érdemes. Pedig minden mocskosság ellenére nagyon érdemes élni. És nagyon jó is élni. Egy bölcs franciát kell plagizálnom: az élet semmit sem ér, de semmi sem ér többet, mint az élet.”

(Brassai-Sipos András, *Magyar Ifjúság*.
1989. január 6.)

Laudáció

Rendezői munkásságában mindig is ügyének tekintette az új magyar drámák színpadra segítségét. Pécsi éveiben különösen jelentős volt a kötődése Illyés Gyulához. Olykor hiábavalónak mutatkozott küzdelme, de a negyedszázados gyulai Várszínház vezetőjeként – Bartók Béla, Kodály Zoltán műveinek színpadra vitelével is – példaszerű következetességgel mutatta fel kelet-közép-európai népeink történelmi-szellemi összetartozását. A Nemzeti Színházban Sütő András *Advent a Hargitán* című művének színpadra viteléért vívott harcát, Az álomkommandó, majd 1988 nyarán Csurka István *Megmaradni* című drámájának bemutatóját nem csak rendezői teljesítménynek, hanem példaadó közéleti cselekvésnek is tekinthetjük.

(Nemzeti Színház, 1988. november 11.)

Advent a Hargitán – Kubik Anna, Bubik István

Sinkovits Imre levele „Regős Sík Ferencnek
Nép-nemzet-művész-embernek, 60. születésnapjára
Cím: Magyar Hon, Európa, Humán Körzet”

Hej! regő rejtem, regős Sík Ferencem!
Hej! regő rejtem, könnyem hová ejtsem?!
Hej! regő rejtem, „Hatfan már a lelkem”?
Haj! regő rajta, Hányszor lett megnyúzva?
Haj! regő rajta, indult vándor útra!
Haj! regő! RAJTA – NEMZET-SZÍN TARISZNYA
Hej! Hová rejtsem: Gyulán-Budapesten?
Hej! Hová rejtsem: hogy Soká Élhessen?!?!
Hej! Hová rejtsem NEMZETI SZÍNEKBEN?!?!
Hej! Hogyan mondjam: csak maradj nyugodtan!
Hej! Hogy hogy' is mondjam: szívünk Veled dobban!!!
Hej! Így is mondom = Tied az én-gondom!
Áldott Boldog Asszony!
Soha el ne asszon!!!!!! (1991)

Sütő András levele „Sík Ferencnek, aki az Adventnek is rendezője.

1992. augusztus 19.

Kedves Feri!

Téged célozlak meg a szavaimmal, meg azzal a kéréssel, hogy igazságos elosztás végett vennéd át tőlem az elismerésnek, hálának és jókívánságnak ama virágcsokrait, amelyek a 225. előadás után, új sorozat elején megilletik az Advent aranycsapatának tagjait. A főszereplőket éppúgy, mint a bethlehemes pásztorokat, avagy a kántáló lányokat.

A legelső kézfogást pedig feléd nyújtom. Mert valószínűleg te vagy mindennek az okozója. Ebben a mai rendezőcentrikus világban, amikor egy Shakespeare is elmehet borítékos sorsjegyet árulni, ha nem akad rendező, aki fölpártolja; manapság, amikor a magyar színjátszásban minden produkciónak nagy becsülete van – kivéve a magyart, bizony figyelemre méltó a rendező, aki azt mondja az ő felfogását korszerű cinizmussal tagadó köröknek: uraim, a legrosszabbat is vállalom. A darab sikerét, s annak minden következményét (manipulált, olcsó siker, populizmus, népi-

nemzeti elmaradottság, sorsproblémás kollektív nyavalygás, stb.). Vállalom.

Köszönöm tehát, Feri, hogy művésztársaiddal együtt vállaltad az egyetemes emberi szenvedésnek azt a részecskéjét, amelyet hordozói révén erdélyinek is nevezünk. Kiderült közben, hogy ez nem divat, nem nacionalista székelkedés, hanem igen-igen tartós, egyetemesen tapasztalható emberi bánat, örök sajnó az emberi szívben és elmében.

Most, hogy vállalkozásunk igazát 225 telt ház is megerősítette, változatlanul vallom, hogy a színpadi siker kettős építkezés eredménye. Húzhatod még a világ színpad harangjait, ha azok a függönyhúzás pillanatával kezdődőleg nem szólalnak meg a nézők seregének tudatában is; ha a színpadi torony mása nem épül meg a kollektivitás lelkében is. Tenéked és társaidnak sikerült e kettős építkezés. Ha Isten éltet, megpróbáljuk ezt egy következő drámával is. Nekem nehogy megöregedjete!”

Sütő András

SINKOVITS IMRE

Tudatosan európai magyar akarnék lenni

... a történelmi viharokról...

– Az események sodortak október 23-án a Petőfi-szobor talapzatára. A Nemzeti Színház akkori párttitkár-nőjével jöttem ki a Salemi boszorkányok próbájáról, és épp akkor jött piros-fehér-zöld zászlóval egy menet a Nyugati pályaudvar felől. Vonultak a Petőfi-szoborhoz. A közhangulat emelt a talapzatra, ahol két Batsányi-vers, A látó és A franciaországi változásokra után elmondtam a Nemzeti dalt... Mentünk végig a Kiskörúton és a Margit hídon át a Bem-szoborhoz. Ott Bessenyei Ferinek kellett szavalnia, aki este Németh László Galileijét játszotta, s odaszólt nekem, hogy váltsam föl. De én már nem jutottam szóhoz, mert... Szavalatokra már nem volt szükség. Vagy kétezer fős volt a tömeg. Be akarták törni a Országház I-es kapuját. Úgy álltam, hogy beláthattam a kapu résén, és láttam, hogy készülődnek a tűzoltók, mögöttük pedig a géppuskás parlamenti örök. Könnyörögtem a tömegnek: – Barátaim, ne! Csak alkotmányos módon! Szétlőnek bennünket!... Erdei Ferenc felesége érkezett, és az ő árnyékában kerültem be az épületbe, abba a szobába, amelynek erkélye a térre nézett, ahol a tömeg már Nagy Imrét követelte. Rám annyit bíztak, hogy ötpercenként hívjam Nagy Imre lakását. A felesége azt mondta: már elindult, de mit akarnak tőle, ő egy egyszerű Orsó utcai lakos.

A tömeget valahogy le kellett csillapítani. Két íróasztali lámpával megvilágítottak engem az erkélyen, és kezdtem újra mondani a Fölszállott a pávát és a többiekét. De a tömeg kifütyült, mert Nagy Imrét akarta hallani. De mit tudott mondani? Nyugodjanak meg, barátaim, menjenek haza...

Utána besodródtam egy belső terembe, ahol Mekis, Hidas és Erdei ült. Szegény Erdei. Akkor már mellettem volt Veres Péter bácsi, ott volt Devecseri Gábor, és voltak még sokan a közélet és az Írószövetség

ség emberei közül. Valamelyik politikus azt mondta: – A maguk csürhéje, maguk hívták ide, maguk is vigyék el. – Erre Péter bácsi a földhöz vágta a kalapját és fölüvöltött: – A betyár úristenit! Most csürhe?! Bezzeg amikor a voksuk kell, akkor magyar dolgozó nép! – Ekkor felszakadt a terem ajtaja, és bejött egy reszkető, könnyes szemű fiatalember, markában nyolc-tíz üres töltényhüvellyel. „Önök itt vitatkoznak, a Múzeum kertben pedig lelőtték az évfolyamtársamat.”

... (néhány nappal később) a feleségemmel és jó néhány társammal együtt mentünk a Parlamentbe tárgyalni az új vezetőkkel. A nevezetes I-es kapunál szovjet katonák álltak géppisztollyal, sorfal könnyítette a bejutást. Illyés Gyula éppen jött kifelé az Írószövetség küldöttségével... átölelt, és azt mondta halkán: – Nézd ezeket a fegyvereseket, nem tudják, hogy egy történelmi pillanat részesei. – Majd megfogta a két vállamat, és a szemembe nézve azt mondta: – Nincsen elveszve az a nemzet, amelynek ilyen ifjúsága van.

Máig őrzöm ezt a mondatot. Majd eljött ötvenhét telének vége, tavaszának eleje, csatakos, szürke, ködös, párás, elszomorító idő. A belváros utcáin bók-lásztam. Az Erzsébet híd a Dunába lógatta íveit; ott, a hídfőnél találkoztam újra össze Illyés Gyulával. Nincs ölelés, nincs köszönés, csak a szemsugarak találkoznak. – Gyula bátyám, mit kell tenni? – Nézett rám hosszasan, majd megszólalt: – A becsület részleges megóvása mellett, elvtársam, életben kell maradni.

*(Pálffy G. István, Magyar Ifjúság,
1988. szeptember 16.)*

„Halálos csend lett...”

– A színház akkori igazgatója – meséli az interjúbán Kő Pál –, *Ablonczy László* a 90-es évek elején elki-sérte Imrét hozzám a műterembe. Ő meg volt hatód-va, mondván, hogy nagyon régen látott utoljára szob-rászt alkotni, megszagolta az anyagot, a polcokat, szerettük és ittuk a konyakot, és elmeséltem neki egy 1964-66. közötti élménysoromat: eleven izgalmamat a színházi világról. Első feleségem, *Leelősi Évi* a *Nemzetiben* a stúdió színésze volt, s rendszeresen ját-szott Imrével együtt. A *Mózes* és *Az ember tragédiá-ja* ment akkortájt, *Marton Endre* rendezésében, s Évára várva esténként megnéztem minden előadást. Fantasztikus tanulsággal járt ez, amit nem élvezheti, aki a darabot megnézi egyszer, s ha nagyon bevadul, talán kétszer. Én azonban tudtam, hogy *Kálmán Gyuri* most nincs jó formában, hogy *Majorról* sugár-zik a rosszkedv, mert nyilván dühös valakire – s ekkor megértettem Imre jelentőségét... ő mindig nagy volt. Az alázattól a mestersége iránt.

Egy délelőtti matiné előadáson a *Mózes*t játszották, ő volt a fiatal fáraó, teljes a pompa, az emelkedettségtől mindig magasban szálltam én is. Hatodikos-nyolcadikos gyerekek röhögtek, csörögtek cukroszacskókkal, rec-segett a nézőtér. Zsibvásár a *Nemzetiben*. És ekkor a fáraó kilép a méltóságából, odaáll a színpad végére, s nyugodt, civil hangon azt mondja, hogy „Kedves fiatal barátaim! Mi akkor is eljátszuk ezt az előadást, ha ninc-senek itt, vagy ha éppen csendben maradnak, vagy akár most rögtön hazamennek. De ha zörögni akarnak, ha nem érdekli önöket, csakugyan – inkább haza kellene menniük. Mi az üres székeknek is tudunk játszani. De most önök zavarnak bennünket. Igen.”

Halálos csend lett. Én vétlen voltam, de ott ültő he-lyemben úgy összeszartam magam, itt halok meg, éreztem. A tanárok felemelt kézzel fenyegetni kezd-ték a gyerekeket – de már nem kellett, mert az egész nézőtér le volt öntve jéghideg fáraói vízzel. Minden-ki megpróbált elsülyedni.

Amikor a műteremben ezt elmeséltem Imrének, nem emlékezett rá. Azt mondta, hát öregem, biztos

így volt, de hát annyiszor volt még így... Néha szó-lok. Ők ordibálni akarnak a grundon, focizni, s nem biztos, hogy el kell hozni őket ilyen komoly darabra.

Meséltem neki az alternatív színházakról, a *Toldi* moziban ment éjjelente a *Vámpírok éjszakája*, egészen fiatal előadókkal, de hihetetlen elevenséggel. Nekem ez lett a színház akkor. Hasonlót éltem át egyszer az *Enst Múzeumban*. Egy *Josef Sajna* nevű lengyel mű-vész a kiállításán a német haláltáborokra asszociálva egy csomó cipőt állított ki, ruhákat, haját, ragozta őket az örületig, a múzeum falai tele voltak ilyen rekvizi-tumokkal. A nagyterem közepén pedig volt egy hatal-mas szemétdomb. Körbeálltuk ezt a „színházi elő-adást”: káprázatos volt az eseménytelenségből kirob-banó hatás, a nagy szemétdomb egyszercsak elkezdett megmozdulni, másztak ki belőle az emberek (rovarok), és a végén látszott, hogy ezek a pusztulásra ítélt embe-rek meg fognak halni – s aztán harcosok jöttek, csöve-ket tartva meredtek a levegőbe és így masíroztak oda-vissza. S egyszercsak a figurák kezdtek lehanyatlani erre az óriási szemétdombra. És ekkor egy pasas elő-vett egy almát, megtörölgette és előttünk megette... ennyi volt a színházi játék, húsz perc. Hihetetlen. A végén még fehér ruhás lányok, csuklyával letakarva, a kezedbe szórtak egy kis fűrészpport, hogy még jobban részesévé válj az együtt eltöltött estnek.

– *De én Sinkovits Imréről jöttem kérdezni.*

– Róla beszéltem. A színházi élményeim nagyon erősek. Néha majd belehalok. Az alternatív színház, a *Katona* vagy *Kaposvár* kísérletei gyönyörű hőfokon tudtak játszani, mint társulatok – itt pedig itt van egy ember, egy nagy személyiség, aki a saját aurájával, színészi erejével tud bármelyik darabból oly kima-gaslót elővarázsolni, hogy ő maga, egymaga magával ragad – függetlenül attól, milyen a darab. Sinkovits-nak mindig volt olyan légköre, amit más nem tud. Talán *Tolnay*, *Dajka Margit*. Bejönnek, és minden bizsereggni kezd. Nem kell megfejteni. *ÍGY VAN*.

– *Soha nem akart szobrot készíteni róla? Azt hit-tem, ezúttal ezért látogatta meg a műtermét.*

– Láttam Imrén ekkor, a műteremben, hogy valószínűleg már nem nagy kedvvel fogadná egy régi tervemet, hogy szobrot készítek róla. Fényképeket kértem a korábbi időkől, mert én azt a fiatal életerős arcot akartam, ami mindig megmaradt bennem róla. S ez így van jól... mikor az ember édesanyja megöregszik, s bizony-bizony megöregszik, amikor neked szakmád van, s tudsz rajzolni, szobrot készíteni... de ekkorra idős nénit látsz, holott az édesanyád fiatal, erős emberként él benned, úgy ismerted meg, s úgy gyönyörű, úgy kell őt megmintázni... s Sinkovitsban is ezt kerestem. Most is erre emlékeztem, amikor 2000 december közepén a *Kuratórium* megbízásából elvittem a színházba, a színpadra átadni *A Magyar Művészetért Díjat*, s láttam a boldogságát, a könnyei visszatartását – s nem is tudom, honnan érezted meg éppen te, hogy talán ez itt most az utolsó alkalom, hogy ne várjunk tovább.

– *Mert én mást éreztem: én azt tudtam, hogy 2000 Sinkovits Imre éve, neki ez az év jár, s ennek az évnek Imre jár, ha már együtt alapítottuk a díjat 13 éve.*

A világ bármely pontján, ott, ahol...

Sinkovits Imre a drámai magyar történelem és a magyar történelmi drámák főszereplője. Tíz esztendő, amikor kitör a második világháború, a koalíciós idők kellős közepén veszik fel a Színművészeti Főiskolára, a legsötétebb ötvenes években végez, s az ő hangján szólnak a forradalom versei 1956 október 23-án. A kádári konszolidáció eltávolítja a Nemzeti Színházából, ahová csak a nagy amnesztiával egy időben kerülhet vissza. Nincs színész, aki ennyire azonosul szerepével. Nincs színész, aki ennyire a közönségé tud lenni, nincs színész, aki ennyire önmaga tudna maradni. A legnagyobbak között is a legnagyobb: mert egyszerre drámai hős és kacagnivaló komikus, vívódó intellektus és indulatoktól fuldokló ösztönlény, ő a harsány humor és ő a csendes bölcsesség. Ha mást nem tehet, ha szorongatja egy egész ország elfojtott, elhallgatott indulata, akkor szorgalmas munkása a magyar színháznak, fegyelmezett és alapos, rejtett szenvedéllyel ássa ki ma-

– *Gombos Kati*, örökké hűséges felesége, özvegye révén még szeretnék olyan fotókhoz jutni, amelyekből pontosan megértem az arcát. Mindenképpen készülok portréra róla. *Melocco, Sváby, Swierkiewicz Robi* arca már szobrom lett az élők közül. Késztetést érzek Imrét illetően, már régóta, s elő fog jönni belőlem. Imre arca nagyon beszédes. Tele van egyrészt nagyon finom szelídséggel, másrészt viszont olyan erő árad belőle, az orr melletti kis vonalból, s a száj, az áll együtteséből – s van még egy érdekessége, ami az etruszk szobrokon látható: nagy és csapott homlok, a homlok síkja hátrébb van, mint az orr tengelye, ettől a csapott vonaltól érdekes kifejezést ölt az arca. Misztikus.

– *Lehetne köztéri szobrot, egész alakos figurát állítani a színházban vagy a városban? Illik a kortársnak szobrot emelni?*

– Imréről eddig mindenki csak jót mondott. *Csak jót.* Nem hiszem, hogy bárki elvitatná a szobor jogsultságát, ha valaki kifejezetten akarná ezt az emléket. Nincs ilyen ember. (G.L.)

gából a tehetség intellektuális tartalékait. Ha enyhültebb évtizedek jönnek, költészete a maga teljességében mutatja magát. De történhet bármi, még a ripacs szerepében is (!) a legmagasabb minőségeszmény nevében teljesít.

Sinkovits Imre nem egyszerűen ismerős, hanem családtag. Az egész ország fia, a magyar nyelvterület fia, a magyar diaszpóra, az emigráció fia. Szóvaljon meg a világ bármely pontján, ott, ahol édes anyanyelvünkön zendülnek meg a versek, a dalok, a színpadi művek, ott Sinkovits Imre hazát alapít, hont foglal, otthont terem.

Sinkovits Imre nemcsak egy szerep, Sinkovits Imre több önmagánál: egy szimbólum, a nemzeti dráma szimbolikus alakja, szinte a kezdetektől. *Madách Mózes, Németh László Husz Jánosa, Ádám és Lucifer Az ember tragédiájából, Vörösmarty Cilleije, Dózsa György Illyés Gyula Testvérek* című művében, *Bánk és Tiborc, Csák Máté és Zrínyi Miklós...*

De ha azt gondolnánk, hogy Sinkovits, a Vas megyéből Budapestre származott legény egy provincia házibohóca, nagyot tévednénk: *Shakespeare*, *Ibsen*, *Hugo*, *Csehov*, *Dürrenmatt* darabjaiban éppúgy ott-hon van, mint a magyar drámairodalom remekművei között. S akkor még a félszáz filmről nem is beszéltünk. Az *Erkel* kosztümös romantikája, a *Hintónjáró szerelem* kedvessége, a *Gábor deák* története, a *Szakadék* drámája, a *Két félidő a pokolban* feszültsége, a *Legenda a vonaton* története, az *Álmodozások kora*, a *Tizedes és a többiek* mindent elsőprő humora, az *Egy szerelem három éjszakájának* megrendítő szépsége. De nekünk ő lett *Dobó István*, és ő lett az

érett *Liszt Ferenc*. Mindemellet pedig francia, osztrák, német, orosz koprodukciós filmek nemzetközileg is ismert hőse.

Sinkovits Imrét különös érzés méltatni. Mellé állni és róla beszélni itt most olyan, mintha a *Himalájának* mondanánk: nagy vagy, hegyecske! A legnagyobb. Csak sokkal közelebb vagy hozzánk, Kedves Imre. És ennél nincs fontosabb.

(A Kuratórium laudációja 2000. december 14-én hangzott el a Pesti Magyar Színházban, A Magyar Művészetért Díj átadása alkalmából, a Csongor és Tünde előadásának estjén.)

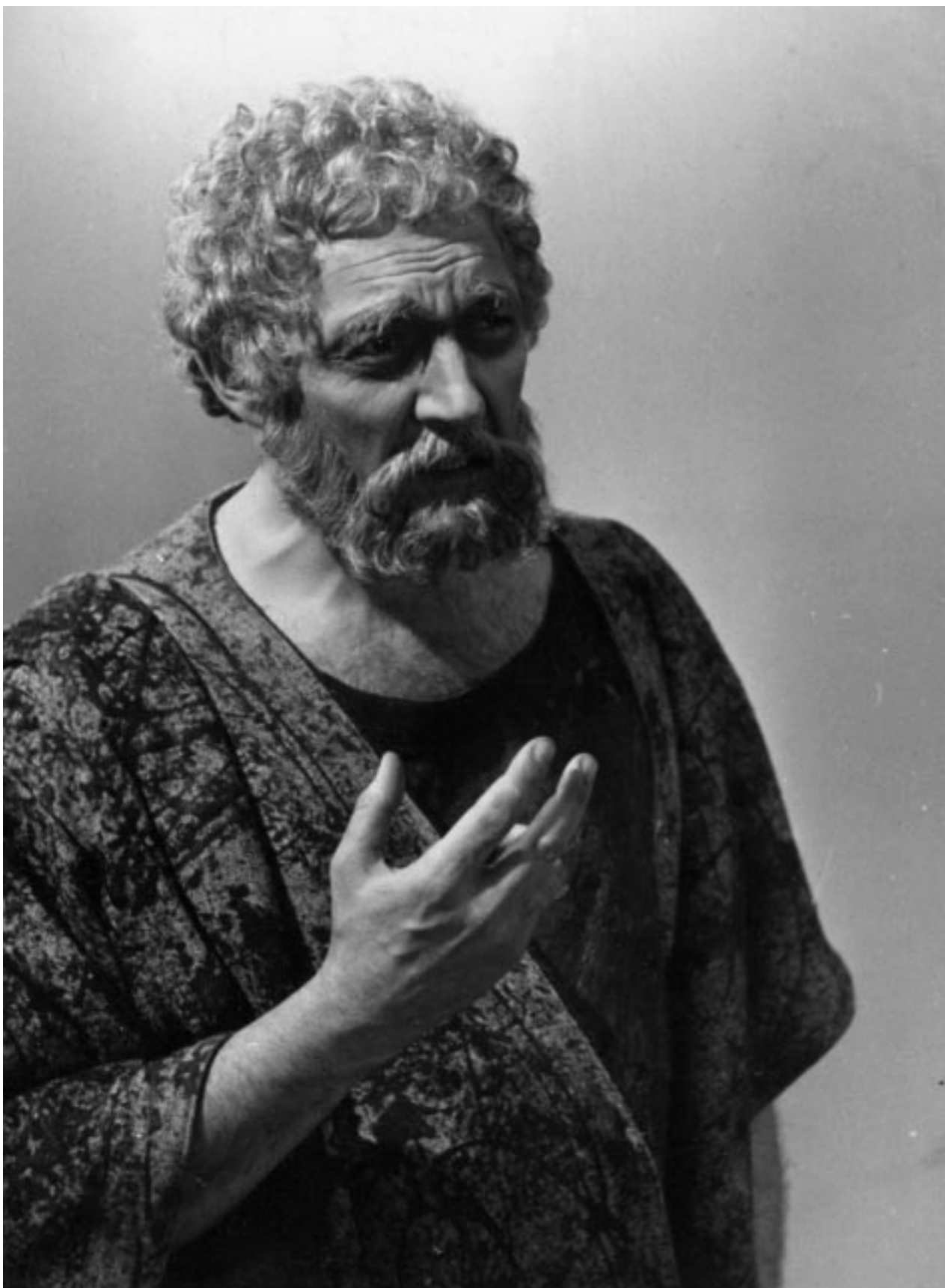
VII. Gergely

Csák végnapjai

Rosencranz és Guildenstern halott

Mózes

SOMOGYI JÓZSEF

A művész felelőssége

„Merd vállalni a saját törvényeidet...”

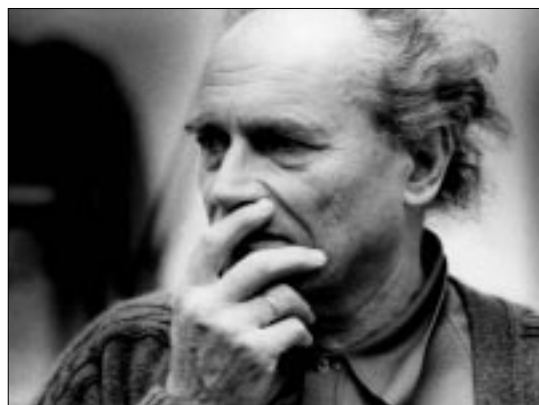
„– Nemrég fejeztem be a Fasizmus áldozatainak emlékművét. Siratóasszonyt ábrázol, egyik kezében barkával, a másikban gyertyával. Szeretem ugyanis az időtlen ősi szimbólumokat, és kevés rekvizítumot használok. Intellektuális létünk vívmánya, hogy körünk embere szeret jelekben gondolkodni. Saját bensőnk tisztítótűzésében mérlegelve dönthetjük el, hogy szükségünk van-e ezekre a jelekre. Nevezetesen: segítenek-e bennünket emberibben élni, mert ha igen, akkor hagyjuk őket feltámadni magunkban, s esetleg

...

„Kulturális életünknek, de mondhatnám így is: ennek a társadalomnak van egy furcsa lelki szemölcse – talán nem bántó a hasonlat –, a rossz dolgokat könnyebben kimondjuk, mint a jókat. Sokszor az ember zavarban van, ha olyasmiről akar szólni, amiben hisz...

Itt most nagyon messzire visszanyúlhatnánk, hogy vizuális műveltségükben, készségükben az emberek honnét hozzák ezt a gátlásrendszert, és talán még oda is vissza lehet kanyarodni, hogy a művészet és a társadalom közötti törés nem a társadalom óriási vizuális gátlásrendszeréből fakad-e, az elneveltségből. Hisz már az óvodás korban egész gátlásrendszerrel vehetik körül az embert, amikor pedig az apró gyerek a maga képi, gondolati, értelmi rendszerének megfelelően ösztönösen rátalált a saját képleteire. Mert azzal kezd csaknem mindenki az életét, hogy rajzol, és ezek nem ákom-bákomok, hanem egy képi gondolatnak a vetületei, a csodái, amiket ő vissza is tud olvasni, de nemcsak ő tudja visszaolvasni, hanem a társai is Birtokukban van egy egységes jelrendszer, amelynek segítségével csodálatosan megértik egymást.

Mintha a felnőtt társadalomban az emberek már nem értenék egymás jeleit, s mintha nem is akarnák érteni egymást. És az a gyerekkori szellemi egység

próbáljuk meg feltámasztani másokban is. Jelen esetben e szimbólumok a megújulás, a tavasz, a fény, a világ világossága, a fájdalomból kivezető út jelei...– folytatta Somogyi József.”

(Dobos Marianne cikke: „Bocsásd meg Úristen, ifjúságomnak vétékét”, Magyar Ifjúság 1984. dec.)

valahol elsüllyed. Az egységes jeleket ezer más jelre bontják, manipulálják, misztifikálják, rejtjelezzik.

Az ember tisztán születik, a gondolatra, a szellemre áhító ember ott van a gyermekkorban. De ebből a nagy egységből egy óriási gátlásrendszeren keresztül egy heterogén valami lesz, amiben az egyik ember nemcsak hogy nem érti, de nem is tiszteli a másikat.

Nagyon régóta tanítok, látom, hogy mennyi idő telik el a gátlások feloldásával, ha egyáltalán fel lehet oldani őket. Nem meri úgy csinálni a szobrász, ahogy ő szeretné, hanem úgy csinálja, ahogy gondolja, hogy csinálni kellene... merd vállalni a saját törvényeidet, mert azok tiszták és emberségesek, új törvényt teremteni tudók.

... Nem hiszem, hogy annak a művésznak a sorsa az irigylésre méltó, aki egyedül, magányosan él – még ha nagy formátumú is, még ha öntörvényű művészi rendje alakult is ki.

Nem hiszem, hogy huzamosabb ideig büntetlenül egyedül lehet maradni. Kell egyfajta szellemi közösség, kell a szót-váltani-tudás öröme, kell az a nemes irigység vagy inkább szívenütés, amikor az ember valakitől nagy művet lát.”

(Somogyi József: Monológ a művész felelősségéről, Művészet, 1975. 4. szám)

„Két férfi. Harcra készen. Kezükben egyenes kasza. Lábukat szétvetik; mellkasuk határozottan kidomborodik. Feszülő izmok, inas karok és lábak. Kemény tekintet. Tudják: mit és miért. Nem fontolgatnak. Elhatározássá érett keserű tapasztalat. Ideges formák. Kiszáradt gyökerek tánca. Semmi külső fény vagy csinált szépség. Csak rongy és hús és csillogó fegyver. – Somogyi József új Dózsa-szobra, melyet Cegléden állítanak fel. A cselekvés városában, a magyar Alföld középpontjában, ahol a keresztes hadból felkelő sereg lett, urak veszedelme, Zápolya és Báthory félelme. Itt mondta el Dózsa György híres beszédét, melyben megesküdött, hogy minden jobbágyot szabaddá tesz...

Somogyi Józsefnek volt ereje ahhoz, hogy lemondjon a történelmi kellékekről, és így közelebb

férkőzhetett Dózsa szelleméhez ma is érvényesen. A parasztvezér nem a tüzes trónon ülve jelenik meg előttünk. Nem is harc közben... egyszerű emberi mivoltában.

... Dózsa a felkelő jobbágyok vezére volt. Személyére csupán a korona utal a fején. A szobor talán legfőbb értéke, hogy Dózsa mint egyszerű jobbágy jelenik meg előttünk... Ezáltal a mű a cselekvő népnek állít emléket – az igazi hősnek... Somogyi József művészetének éppen az a fő ereje, hogy a szobrászat eszközeivel képes kifejezni kifejezhetetlennek látszó gondolatokat. Nevezetesen: Dózsa és népének örök szövetségét.”

*(Vadas József: Somogyi József közkatona
Dózsa-szobra, Kortárs, 1972. 6. szám)*

Élned kell

Anyu
129

SZÉCSI MARGIT

Fölösleges fájdalmak kora

Vadak Jegyében

A színjátész vadászatot
Urunk, töröld le.
Ne zengjünk a nagy
Körmösolyhoz
odagyötörve.

Arany irhánkkal
a mohók
vágya beteljen.
Legyen elég a szőr,
a vér –
Lelkünk ne kelljen

Ne becézzék a nagy
sikolyt
végső derűvé.
Életünket a halál síkján
tedd érthetővé.

Legyen vadász a vadász,
trakta a trakta.
Legyen a bundás az,
ami:
vadonnak vadja.

Szügyben golyó, ebek
nyomon –
ez a hű ábra.
Jöjjön el a Misztérium
Világossága.

Lehessen a Vadak
Jegyében
rohanni árván.
Őrizz minket a gyalázat
galaktikáján.

Laudáció:

Azok közé a költőink közé tartozik, akik a hagyomány vállalásával, a hagyomány és a modernség ötvözésével teremtenek maradandó értéket. Ha valakivel, Szécsi Margittal kapcsolatban csakugyan joggal említhető a *Nagy László*-i példa. Annak a szigorú erkölcsnek a fegyelme, amely nélkül nem létezhetünk. Költészetében látomásos lebegéssel fogalmazódik meg a valóság, amelyben élünk, s a hűség a közösséghez.

(Nemzeti Színház, 1988. november 11.)

Freskó a Szolgafalra

Isa por és hamu-kor.
Nem az égbolt, csak a
boltja.

Halálba űzik a hőst.
A gyávát hatalomba.

Nem a csillagközi por,
de a lélek-közi banda.
Porond-cár por-markában
a titkos értelmű bomba.

Jaj, a sivatagi csók!
Jaj, a megemésztő
szolga!

Merre hajtsuk a csikót?
Halálba vagy
hatalomba.

Égilovas-bukató
 kozmikus törpe, te
ronda.

Halálba űződ a hőst.
A gyávát a hatalomba.

Bevallani a realitásokat

– Valamikor még abban hitt, hogy „*majd végetér a siheder-idő: / a fölösleges fájdalmak kora.*” Bíz-e még ebben?

– Magamról szólva a világban velem együtt élők többségéről is beszélek: ugyanazt élem, szenvedem én is. Régen is így éreztem, változott azonban a világlátásom. És nem csak az enyém. Az ön által idézett versrészlet mai változata így hangzik:

*Gengszter marad a gengszter
Lelkének se hódolj soha
Időnk, a siheder-idő,
a fölösleges fájdalmak kora.*

Mert minek jósolgassak én? Remélni ma is próbálok, de már fontosabbnak érzem a veszélyesebb feladatot: bevallani azt, ami van, bevallani a realitást. Ha nem merem látni, mivel kell leszámolni, nem is fogok leszámolni semmivel. A költői én és a világ viszonya azért lett komorabb, mert világ-látásom elszántabb.

– *Rajta-e még a költő keze az élet ütőerén?*

– A magyar nép mindig magányosan küzdött a megsemmisülés ellen, leghűbb szövetségese mindig a költő volt. A jó vers, az ének sokszor az egyetlen becsületes megnyilvánulás volt, amiben a tömegek

hihettek. Így lett a költészet, a népköltészet létezése számunkra sorskérdés. Csak véletlen, hogy gúny, tilalom, becsmélés ki nem irtotta. Hajdan a regösénekek nyelvét kivágták, a rovás-írástudók kezét pedig levágták. Ilyen volt a legősibb irodalompolitika. A szellemet a legtöbb hatalom nehezen tűri: a lelkétől, identitásától megfosztott népen könnyebb uralkodni. Hiszem, hogy a nemzet valós értékeinek, gondjainak, erkölcsi útjának magasfokú megfogalmazása ma is elsősorban a költő öröklött joga és kötelessége. Ahogy Nagy László írja:

*Lélek, ó lélek,
kellenek e bajos földre
újra a dantei képek,
melyek poklot és mennyet
és mindent lemérnek.*

Századunk magyar költészetében e lépteket *Ady Endre* és *József Attila* után Nagy László tette meg.

A költőnek, személy szerint, nem vállalnia kell. Van, amit a kötelessége megtenni, van, amit el kell hárítania. Folytatnia kell a költészetet, ezt a nemesen játszó tanúságtételt, aminek műveléséért nála nagyobb művészek is tönkretétettek. Nem kerülheti meg az ország vagy az egyén gondjait, reményeit vagy reménytelenségét. Kimondhatja, hogy minden megalkuvás rejtett sarkantyúja az önérdék... A költő ne fűzze magát időleges hatalmakhoz, mert művét megüli az alku! Magaerősítéséért folyamodjon a költészet a népköltészet halhatatlan kincstárához, amit tragikus sorsú népe összehozott! Akkor énekében – legyen az játékos, tragikus, szerelmes – az igazi értékrend teljesedik ki. Más hatalom ne is álljon rendelkezésére, de ne is rendelkezze vele! Boldogulni csak kortársával, a néppel együtt akarjon, mert az többnyire nevén nevezi a gonoszt meg a jót! S ha olykor

nem így van, csak tűnődjön el: kik mocskolták meg ezt a tiszta forrást!

... A látszólagos jóléttel altatták el a népet, lelkéből kiszűrték a nemzettudatot... a hajszában családi és közösségi kapcsolatok zúzódtak szét. Lett a népből sokaság, összetartó hagyományok nélkül. Kabarékban röhögtették szokásait, muzsikáját, balladás erejét. Megszűnt a tudás becsülete, a szemek kápráztak, a szívek tékoztak. Ha egy népet önérdetében örökké sújtanak, az megrokkban. Ne tudd, ki volt apád, ki nemzet fia vagy! Hódolj az aranyborjú dogmák szarvai előtt és liberális faránál! Most se pénz, se szellem. Minden odavan. Az én költői közérzetem tükre az időnek, amelyben élek. Önérdetem pedig sarkallt és sarkall továbbra is, hogy tanúságot tegyek, és a következtetésben messzebbre merjek jutni, mint azt korom kérges alkuszai és írásszakértői kíváncsnak tartanak.

*(Brassai-Sipos András, Magyar Ifjúság,
1988. december 16.)*

A perzsa kert

A perzsa kert: zöld vér,
 zömök fák –
legényke, lányka.
Egy szép, paraszti
 holttenger
megállított, néma
 dagálya.

Virágzó őserdő. Akár
mi is lehetnénk.
Szelíd a múlt.
 Magaslatán
haláltáncos estélyi
 lepkék.

Ki támaszt föl?
 Pribék-mosoly,
mártírok vallatóján?
Vagy fölragad égi sereg
s álmodhatunk szép
 hadi útján?

Csergallyal-vízjeles
 papíron
lesz-e ki lelkével
 kitüntet?
Ránkismer? Lát-e valaki
fölkelő tengernek minket?

Zöld vér, zöld árnyék,
 hű kebel,
zöld hitem hamva!
Vitézi fegyver-voltomat
vitézre bízom: magamra.

S zengem, ki e zöld
 maszk alatt
álmatlan porlad.
Vadlúd-vonulás ostora
bölcsőt ringat: a holdat.

Levél N. L.-nak

Mind ami volt: a bős macska-hadak,
szerelmünk ágya meg a bogáncs-dívány,
orcánk a kútban, s a pecsételt járvány,
kedvesünk sörénye a kés alatt:
mind ami lét volt, lenni megmarad,
a csipkefák szerelmi hajzata,
fogalmaink: az ember és a haza,
a sárga ló és a pegazus-fiak –
mind ami lét volt, lenni megmarad,
csak kiterjed, kikel mint a halikra,
a csillogást fájóvá szaporítja:
vadállat-fejjé nőnek a kövek,
ruhaszáritók: lengő égövek
osztják világgá ifjúságodat –
mind ami lét volt, megmarad,
csak elburjánzik, dolgait leróván.
Fehér inged átível Európán.

SZÉKELY JÁNOS

A hadak útján

A vesztesek

(Újkori metszet: A tüzéség visszavonulása)

A csata eldőlt. Kis, puha füstök
Pettyezik még a hegyet.
A völgyekből a síkvidékre
Özönlenek a vesztesek.
Toprongyos, tántori népség –
Hogy lehet az,
Hogy a vesztesek azonnal elrongyosodnak,
Gönceik elkoszosodnak,
Korcukban tetű terem?
Ugyan mért nyű a vereség
Több csizmát, mint a győzelem?

Miféle belső bomlás
Oldja le róluk a szíjat,
Rágja a vásznat, a posztót,
Ütközik át a ruhán?

Bekötött fejjel, felkötött karral
Mennek az ágyúk után.

Kialudt lávafolyam,
Gördülő közuhatag – előzönölnek.
Rendetlen, sűrű tömegben
Okádják őket a völgyek.
Kínlódva, tülekedve caplatnak a sárban –

Hogy lehet az,
Hogy a vesztesek útján
Örökké sár van?

Ázott posztóbűz gőzöl utánuk,
Köpenyük fejre veszik.

Hogy lehet az,
Hogy a vesztes egéből
Mindig esik?

Apró szemű, ólmos eső veri őket,
Hüllőhideg szél lökdösi őket,
Képükbe öklöz az este.

Szótlanul mennek, kétségbeesve,
A lószagban, verejtékszagban,

Pörkszagban, puskaporszagban,
Csúszkálva lépnek egymás nyomába
A sárba –
Cuppog a, szörcsög a csizma –,
Mennek az ágyúk után.

Csak most, ez az éjszaka rossz – azután
Már könnyű lehet feladni a harcot.

Rájuk villan a lámpa:
Izzadt, pelyhes kamaszarc,
Borostás, torz, öreg arc,
Gyönyörű, gyönyörű arcok
Mért ütközik ki a vesztesek arcán
Azonnal a serte?
Miféle szurkot izzad a bőrük?
Szemük miféle kútba merül?

Elhagyták felszerelésük,
Elhányják rendre a fegyvert,
Vonulnak védtelenül.

Némelyik térdre esik.
Földbe tapossák.
Fogát vicsorítja.
Elesik még egy.
Húsába vág a kerék,
Vérében cuppog a csizma.
Ágyú, szekér akad el:
Szétválnak,
S összezárkóznak a háta megett,
Ahogy egy folyó kerülne meg
Valamely szigetet.

Mennek, ömölnek hátrafelé,
Értenek hozzá,
Csontjukban hordják ezt a tudást,
Apáik, apáik apái,
Ükapáik is mindig visszavonultak,
Nem láttak ők soha mást.
Vereségre termett nép,
Évezrek óta verik,
Egyébre se jó?
Ez a sorsa.
Vonul sorsába beletörődve,
S talán még büszke is
Erre a sorsra.

Mert ki tudja, igaza volt-e
A csata előtt?

De most már igaza van.

Ki tudja, jogos ügyért
Szállt-e csatába?

De most már jogos az ügye.

Vonul a füstbe, éjbe, a sárba,
Vonul a tájba merülve.

Nem válogat a győzelem,
Mindegy neki,
Egyformán felemel
Hamisat és igazat.
Ám a vereség,
Tönkrejutás, megalázás
Jogot ad, igazat ad.
A győztes igaza meghal.
A vesztesnek igaza lesz.
Mióta világ a világ,
Az nyer, aki igazán vesz.

Mennek a lószagú éjben, a sárban,
Kirokkan alóluk a szürke,
Fogatuk sáncba suvad.
De ők keblükben rejtegetik,
Görnyedve, zihálva hátukon cipelik
Újszülött igazukat.
Elhányták a Fegyvert,
A Sáncot feladták,
Rétjüket új kasza nyírja.
De igazuktól
Nem tudnak megszabadulni,
Azt örökölni
Hagyják fiaikra.

Okádják, egyre okádják
Őket a völgyek,
Áradnak a síkon,
Mennek az ágyúk után.
Ezeknek olyan rossz, hogy csak
Jobb lehet már ezután.
Sohasem adja tetézve magát,
Valamit megtagad tőlünk
Mindig az élet.

Ezeknek azonban
Annyira semmijük sincs, hogy
Minden övék lett.

Aritmikusan ollózik a lábuk,
Füst csap utánuk,
Szörcsög alattuk a lé.

Mennek szegények
Új ezerévek
Ezer új veresége felé.

SZILÁGYI DOMOKOS

Ember, ne add meg magad

Kérvény

Alulírott, ideiglenes
lakos a XX.
század negyedik, ötödik,
hatodik s hetedik emeletén,
alulírott vagyona: még 30-40 év,
kamatok: infarktus, vélt véletlen, ki tudná,
vagy szándék, elborult; alulírott
egyelőre bejelentve, ott, ahol
köröztetni fogja előbb-utóbb
Elmúlás (őfelsége), és lefoglalja majd
ingó verssorait,
alulírott, külföldi bolygókon honos
rokonait tudakozván,
alulírott, született júliusban, elkárhozott
mind a négy évszakban,
alulírott, még mindig félúton
(és félúton tán mindörökké),
alulírott, szolgálatos
a tájon, ahol tinta tóban
béka hangol, más sötétség sustorog,
csillagokat csördítenek láthatatlan
ostorok,
alulírott, ki szólott nagy-kiáltván:
„Hiszek, Uram! Légy segítségül
az én hitetlenségemnek!” –,
alulírott, megutálván
a föltámadás szadizmusát,
alulírott, a XX. század hetedik
s a VII. század huszadik emeletén egyszerre,
ideiglenesen;
alulírott, kinek fejére láthatatlan
csillagokról hull látható ezüst-korom,
alulírott, éjjeliőr egy
tört-ezüst-koron, amely majd
beolvasztódik alulírottal együtt;
alulírott, aki nem írt alá
szerződést se a régvoltokra,
se a sose-leszre
(vagy volna valami
„Gentlemen's Agreement”, amelyről

az érdekeltek se tudnak?
 jól vagyunk eleresztve!);
 alulírott, álmomba lassudó rettenettel,
 nem tudván, mennyire kelendő
 portéka a jövőndő, alulírott,
 alulírott, ideiglenes,
 ideiglenes mindörökké,
 meghallgatván a végítélet
 trombitáját (Honegger-dallam volt talán),
 alulírott, rovásán több millió
 halállal, születéssel, átmenettel,
 alulírott, átmenet remény s rettenet közt,
 alulírott, ideiglenes,
 ideiglenes, mindörökké,
 alulírott, a hetedik
 a huszadik, az ezredik,
 milliomodik halál
 és millió-egy születés
 súlya alatt, alulírott, alulírott.

Laudáció:

Jóformán minden energiáját a röpülés, a költői szárnyalás közepette égette el, lobogóvá szított életlángját a művészet fényévé és sugarává alakította át. Kényszerleszállása e világban tragikus sorsok előképe. Felkiáltójel életében és holtában is Szilágyi Domokos, a romániai magyar irodalom, az erdélyi magyarság költője. Művészetét mégsem a halál pillanata emelte meg. Joggal bírhatta Nagy László megbecsülését, hiszen tehetségében együttműködött az örök játékoság, a költői formagazdagság, a szerelem és a vállalt sors méltósága. Nemcsak szűkebb páttriája, de az egyetemes magyar irodalom jelesei között kell számon tartanunk.

(Nemzeti Színház, 1988. november 11.)

Szilágyi Domokos üzenete

Díjakat, kitüntetések – erdélyi magyar költő lévén – életében nemigen kapott; inkább csak közeli barátai tisztelték meg, mint igazán nagy tehetséget, a maguk alapította pezsgő-díjjal. A sorstól is rövid időt kapott: a „történelem leghosszabb századában” – ő mondta így a 20. századot – mindössze 38 évet élt. Magasba vágyott, repülni óhajtott, és kényszerleszállásra kényszerült. Az életből végül is önként távozott, 1976-ban.

Az erdélyi magyar lírának ő volt az egyik nagy megújítója. Az *Áprily Lajos*, *Dsida Jenő* és *Bartalis János* nevével jelzett lírát ő oltotta be az elioti kíséreltetel; az érzelmi töltésű hagyományra egy gondolati

asszociációkban gazdag költészetet vetítve. Szigorú etikával és bátorsággal nézett szembe a sorssal, akár csak választott példái, *Bartók* és *Nagy László*. Úgy tudta: „betelt” a mérték. Nem szabad tovább cicomázni a délibábot. A teljes igazságot kell mondani; meztelenre vetkőztetett szavakkal.

Költészetében csakugyan egy nagyzenekar játszik; vijjgató vonósokkal, vastorkú fúvósokkal s hóharmatverte dallamokkal. Költői világképe talán Nagy Lászlóéval mutatja a legnagyobb rokonságot. A rettenetek között is biztatón mondja: Ember, őrizd a neved. „Kényesen fényes szellem – mondta róla Nagy László testvéri vállalással –, aki lebegve is emberi mér-

ték... tisztaság, okosság, fölismerés... szenvedés, meg elszántság eleven képe...”

Szilágyi Domokos erdélyi tájakról indult. A 400 éves szatmári gimnáziumnak volt a diákja, amely még a 20. században is jeles alkotók sorát küldte a magyar irodalomba, így Gellért Sándort, Páskándi Gézát, Bretter Györgyöt, Panek Zoltánt és Kocsis Istvánt. Bölcsészhallgatóként a kolozsvári egyetemen egy nagy vállalkozásokra induló nemzedékkel találkozott, Páll Lajossal, Hervay Gizellával és a Lászlóffy testvérekkel; a róla szóló vallomásokból szinte az erdélyi magyar irodalom tragédiásan hanyattatott útja is kirajzolódik.

Szilágyi Domokos nemzedéke akár hihette is: a romániai magyar irodalom egyik legboldogabb korszakának lesznek énekesei. Szilágyi Domokos az első között eszmélt: az elképzelt iránytól már elkanyargott az út; „vonító vonatok vonszolják... vérző testünket országok vérző testén át”; már beszélni sem tanácsos

és hallgatni sem, és élni sem és meghalni sem. Ha valaki, hát ő ráébredt a nagy történelmi otthonvesztésre; a karóba húzatott emberi történelemre. Ráébredt, hogy az élet „két nemlét közötti ütközet”.

Nem hihette, hogy az ember kutyakorbácsra született; nem hitte, hogy elintézheti a süket legyintés. Tudta, látta: „minden előre ezer halál jut, könnyezik a kő is” – de változatlanul az egészre, teljességre nézett; elutasítva a kicsinyes alkudozásokat. Úgy tudta, ahogy Bartók: a világ hangzavarából kell megteremteni az új harmóniát; „a fájdalom is csak energiaforrás”. Szenvadás, fájdalom a lét, bűnök, borzalmak telítik a világot – de mégis élni kell, mégis maradni, mégis megmaradni kell!

Ahogy Cs. Gyimesi Éva fogalmazza: verseiben, keserű iróniájában „egy távoli feltámadás vigasza helyett a meg nem alkuvó forradalmi etikum jut kifejezésre.”

(Czine Mihály, *Magyar Ifjúság*, 1989. márc. 17.)

Nagy László: Aki szerelmes lett a halálba

Búsulva a gyászban, a sujtás alatt is: illik tartani a maradék erőt, nehogy félrebeszéljen, nehogy hamukázzon a száj. Illik a haragot félre lökni, nem más miatt, nem is magunkért, de tapintatból a fényes szellem iránt. Aki lebegve is embermérték, báj, okosság, fölismerés, aki a szenvedés csöndje. Nehogy elriasszuk magunktól a tündért, nehogy ő sirasson el minket. Gyász és becsület indított e koporsóhoz – vigyázzunk, ne bántsuk meg szólván: föltámad a test, mert szerinte a föltámadás eleve szadizmus. Már vízszintes a gerinc, a lábszár, már pihennek a lukacsos csontok. Érette arannyá álmodtam magam, átcsempesztettem a határon magam: íme, itt az arany, tömködjétek a csontjaiba! Emlékezzetek, óhajtozott élni, játszott az életéért madár-kecsesen, szeretősen. Táncoolt neki vitézmihályos verslábakon, ál-marcsás dibdából, atavisztikus bájritmusokban, fából faragott királyfi-tagokkal. Táncoolt és labdázott úgy, hogy fátyolba göngyölte a sziklát, mert a pucér erőmutatványt

rühellte. Ő az, aki szemérmes szerelmeslevelet írt a szabadsághoz. Ő az, aki megsebesült a testvériséért. Ő az, aki szerelmes lett a halálba. Fölment a halálért a hegyre. Ki látta, ugyan ki láthatta randevúját? Ama szelíden is rettenetes képet, ahogy ültön az ősz blonder-keretéből kilóg a lábszár, ahogy a két boka közt üveg áll a bírhatatlan szomjúság ellen? Ahogy fönt, mint arany szemöldökfán átsisteregnék a szárnyak? S ki látta, ahogy oldalt kinyúlik a kéz, ahogy a város fölé, a kérdőjeles Európa fölé ragyog a pohár? Egyetlen édes halálom. Íme, hát meglelte ő is. Tündér előttünk, tündér utánunk, vigyázva lépünk, ne könnyölködjünk orrba még véletlenül se, mert fényesen kényes. Te glóriás, elherdált Szilágyi Domokos, vélted fényűzésnek a megváltókat. Halálod a pazarlás teteje már. A megtartók jönnek, igen. Már halálod rémlő csúcsív a megkavart, meghabart, siralmas talaj fölött. Érzed-e a földet, költő? Ne legyen néked nehéz ez a föld.

Hervay Gizella: UTOLSÓ LEVÉL SZILÁGYI DOMOKOSNAK (I)

már fél tíz van és senki se jön
otthonról csak én megyek
de nélküled nem mehetek

a ház? a bolt: a kegyesüzlet
csak loptuk a villanyáramot
az államtól mert nem adott

írógépem tulipán
és olyan egyedül vagyok
mint látók között a vakok

csak alhatatlan éjszakát
de lefeküdtünk mégis a földre
a villamosok mennydörögve

emlékszem mikor Páll Laji
csak mondta mondta a verseket
faltól falig és elesett

dühöngtek arrébb hat méterrel
és hat éve nem festett Páll Laji
nem tudtunk mit mondani

mikor a versekből kifogyott?
kihűlt a krumplipaprikás
és este lett és börtön a ház

eladtunk kétméternyi könyvet
vettünk festéket ecsetet
és Laji négykézláb elesett

úgy festett egyszerre minden képet
ahogy most rád gondolok
faltól falig mert rab vagyok

árnyékod is – nem néz vissza
varrnék neked végtelen
délutánokat éjeket

de dolgozom – ezt akarod?
ha kimoshatnám az ingedet
jaj úgy félek ha integet

elmennénk együtt Diósadra
néznénk hogy a kékirigó
szára mint a messze ringó

a rendőr ha zebra mellé lépek
mindentől félek egyedül
és bántottalak – elkerül

csillagokban a vérerek
és homlokodon most is lüktet
a pici ér a föld alatt tüntet

mert minden itt van ami volt
már fél tíz van és nem lehet
hogy nem halhattam meg veled!

UTOLSÓ LEVÉL SZILÁGYI DOMOKOSNAK (II)

elárvult utolsó poharad üveged
leltárba veszik csigolyádat
késpengeélű mosolyodon
bakancsal járnak körömcipőben
magukra húzzák ingedet
meglékelik a koponyádat
kifosztják koporsó-szavaid

ítéletedben dárídóznak
halálod kilóra mérik
lázasod lábnyomában
magántócsával beérik
szabadság elárvult szegénylegénye
halálodban is hontalan
el ne költözz a temetőből
kilakoltatnak koponyádból
selyemnyakkendő döglegyek

SZIRTES ÁDÁM

„Tudja, a bilincs!”

Erről jut eszembe, hogy Várkonyi Zoltánt – akivel a *Hattyúdal* című filmben dolgoztam – az egyik jelenetben meg kellett bilincselnem, mint rendőr törzsőrmesternek. Azt mondta, szinte magánkívül, hogy az ő kezére Szirtes Ádám nem tesz bilincset. Mindenki meglepődött, én meg lebénultam. A rendező, Keleti Márton odament hozzám: „Ne bolondozz, Zoli, meg kell csinálnunk úgy, ahogy a könyvben elő van írva.” És hozzám fordul Keleti Márton, hogy bilincseljem csak meg Várkonyit. De akkor már magamhoz tértem, és azt mondtam: „Ezek után most már én nem teszek bilincset a művész úrra.” A vita vége az lett, hogy mint törzsőr kiadtam a parancsot, hogy bilincseljék meg – és más tette rá a bilincset.

Később, évek múlva hívat a filmgyárba, és szerepet kínál fel a *Szemtől szembe* című filmben, amit ő rendez. Azt mondja: „Hát most már tud velem dolgozni? Hiszen valamiért haragszik rám!” „Tudja, a bilincs!” – vágtam oda neki. „Á! Felejtjük el! Szükségem van magára.” Ezzel levett a lábamról, és dolgoztunk, ahogy a csillag megy az égen.

Miután szerződöttem tag lettem a Tháliában, elkezdtük a munkát a *Történelem alulnézetben* írójának, László Bencsiknek a legújabb darabjával, amelyben az egyik főszerepet kellett alakítanom. Szinte túlbuzgalommal készültem a feladatra. Közben kiújult a gyomorfekélyem. Képtelen voltam a rendező Kazimirre odafigyelni, semmit sem tudtam rögzíteni, állandóan le kellett ülnöm, olyan fájdalmaim voltak. A sok gyógyszer meg félreérthető illumináltságot okozott. Terike még meg is jegyezte: „Te iszol, Ádám?” A lényeg az, hogy csapnivalóan rossz lettem.

Kazimir előtt és a társulat előtt is jó darabig hitelemet vesztettem. Annyira, hogy jött a Bánk bán – az első szereposztásban Peturt osztották rám. Elkezdődtek a próbák. Laza próbáknál még semmi baj nem volt, de később már izmosodni kezdett a munka, én

viszont egyre izomtalanabb lettem – fizikailag és pszichikailag is. Kazimir kért engem, hogy ne erőltessük a dolgot. „Pihenj, Ádám”! „Dehogy pihenek, muszáj ennek menni!” A vége az lett, hogy nem ment...

Nehéz ember vagyok. És rafinált ember is. Ezt a pályát nem lehet csak teli szívvel csinálni, rafináltan is kell. Szóval nem lehet azt, hogy – „Búúú! Hőöö!” –, mert vannak színészek, akik úgy átélik, de NAGYON átélik, hát azt nem lehet!

Arra mégis büszke vagyok, hogy a 45 utáni magyar világban az egyik kis világító ablak, az egyik gyertya lehettem – ezeken a hétköznapi embereken keresztül, akiket játszottam –, és ez kurva jó érzés!

Habár az én gyereke az mondta: „Apuci! Mikor lesz az már, hogy te urat játszol? Valami szép ruhájú urat!” Amikor a Hány Jánost forgattuk, elromlott az autóm. Forgatás ebédszünetjében a 6-os busszal jelmezemben, karddal az oldalamon mentem haza: „Na végre, Apuci, csak hogy urat játszol!”

Egyszer egy suksini figura rohan el mellettem, és visszanéz. Visszajön, leteszi a bőröndöt, mintha ő is a buszt várná, majd körülnézeget tetőtől talpig, fölveszi a bőröndöt, és azt mondja nekem:

- Szevasz!

Mondom:

- Szervusz, de nem ismerlek.

Azt mondja:

- Ne hülyéskedj már, Csepelen dolgoztunk!

- Hát – mondom –, te, én a csepeli gyárban soha nem dolgoztam! Jártam Csepelen, de még ott nem dolgoztam.

- Nem dolgoztál? Honnan ismerlek akkor én téged? Na, várjál csak – azt mondja –, te, katonák voltunk! Bajtársak voltunk, igaz? Te ott voltál Hárosszigeten, ugye?

Mondom:

- Te, jártam Hárosszigeten, de katona nem voltam.

- Nem? Ne lódíts, komám – azt mondja –, hát együtt voltunk, komák voltunk! Te – azt mondja –, megvan! Kolozsvár! Na, Kolozsvár, hát onnan ismerlek.

- Te – mondom –, én sok városban jártam, de Kolozsvárott még nem jártam.

- Azt a mindenségit neki, hát akkor honnan ismerlek?

Azt mondom neki:

- Ide hallgasson, nagyon szimpatikus ember maga nekem, elárulom: Biztosan sokat látta a pofámat filmen, moziban vagy tévében, hát onnan ismer, Szirtes Ádám vagyok.

- Jaj, művész úr, hát – kiverte a veríték, azt mondja – én milyen hülye vagyok, milyen mafla ember vagyok, ne haragudjon!

Tehát komájának hitt. Hát ez egy csodálatos dolog, ugye. A legtöbb.

Valamikor én szíjasabb voltam. Valamikor a hölgyek úgy néztek, hogy megemelkedett tőle az ember! Most meg egyre kevesebben néznek. Most öreg-asszonyok kérdik: „Maga az, művész úr?” – Száraz, csontos, öreg nénikék. Hát most legyek boldog? Hát boldog vagyok, mert a szakmám után tisztelnek.

A lányom! Most már a lányomnak van sikere!

- Hát művész úr! Gratulálok!

- Mihez? – kérdezem –, melyik darabhoz, filmhez?

- A lányához! – és ölel és csókol. Ó, hogy süsse meg a tudományát!

(Szirtes Ádám: *Életünk, életem!*, Kijárat Kiadó, 1997)

Coriolanus – Rajz Jánossal

Csongor és Tünde

SZŐTS ISTVÁN

„Tekintetükben az egek mélysége...”

Szőts István: Önmagáról

„1956. október 23-án este Jókai Mór kedves karácsonyi novellájából készült *Melyiket a kilenc közül?* egyik nagy díszletének berendezését fejeztük be és másnap reggel 8-ra diszponáltuk a felvételek kezdetét. A történelem azonban közbeszólt.

Beválasztottak a Hunnia újonnan alakult Munkástanácsának háromtagú direktóriumába. Átéreztük azt a nagy felelősséget, hogy a történelmi események hű és igaz krónikásai vagyunk. Hat forgatócsoport járta a várost, a leforgatott anyag egyre gyarapodott. November 4-én azonban a 10-12 ezer méter értékes filmanyag egy része megsemmisült. Pár doboz néhány főiskolás hátizsákjában külföldre került. Ez a sovány anyag képezte azután a *Magyarország lángokban* című Németországban készült film gerincét, a maradékot pedig 1957 januárjában egy pufajkás különítmény kobozta el. Ebből született az *Így történt* című kommunista propaganda-film. Az objektív dokumentumfilm, amely 1956-nak méltó emléket állítana, maig nemzeti adósságunk maradt!

Alig pár hónap múlva, 1957 januárjában ismét belefeledkeztem Jókai romantikus világába. Rossz érzéssel folytattam a filmet, mert tudtam, hogy amikor – a budai vár behavazott utcáin – én ezt a karácsonyi idillt rendezem, a börtönökben elítéltek várják halálos ítéletük végrehajtását.. De a megkezdett filmet be kellett fejezni, és ez a karácsonyi ének, ezek a kedves gyermekarcok egy kicsit elhessegették az ember komor gondolatait...

A filmet 1957 augusztusában kiküldték Velencébe. Én saját költségemre kikísérhettem. A Film Színház Muzsikához egy beszámolót küldtem Velencéből. A gyermekeknek írtam:

„... Velencéből írok, ebből a nagyon szép és különös városból, ahol márványból van a legtöbb ház és

tengerből a legtöbb utca... Ide kerültem azzal a filmmel, amelyikben ti is szerepeltek...

A mi filmünket is kitüntették... Egy nagy göngyölt papíros volt a díj, amire oroszánt rajzoltak, még hozzá szárnyakkal... Örültem ennek is, de a legnagyobb öröm mégis az volt, amikor a film címe után a zsűri bácsi azt kiáltotta a hangszóróba, hogy Ungheria! Mert akkor, abban a nagy, hűtött, fehér moziban sok-sok ember tapsolni kezdett, és mindenki a maga nyelvén ismételte azt, hogy Ungheria..., Hungary..., Vengria..., Ungarn... és ez mind azt jelentette, hogy Magyarország...”

Végül is ez lett a búcsúlevelem.

Ha nem várt volna egy szögesdróttal, aknazárral körülkérített ország, akkor valószínűleg egy félév vagy egy év múlva, új élményekkel telítve hazajövök... Jutott-e eszébe Adynak valaha is, hogy disszidáljon? Felült az Orient-expresszre és akkor ment ki, akkor jött vissza Párizsból, amikor akart (vagy amikor elfogyott a pénze)...

... Most, az utolsó évek mérlegkészítésekor megdöbbenve látom, milyen pazarlóan bántam az évekkel. Ilyenkor aztán vigasztalásként valami filozófiát, életbölcsest talál ki a maga mentségére az ember.

A nagy számok törvényeire, a természet tékozló munkamódszerére hivatkozom most én is. Hány ezer makkot terem egy tölgyfa, amíg végre egy is kihajt és gyökeret ereszt.

A meddő éveket és az elsikkadt lehetőségeket már nem lehet pótolni, semmiféle cím vagy kitüntetés nem tudja visszahozni.

Mégis jóleső elégtétellel látom, hogy a nyomok,

melyeken elindultam, az álmok és a célok, ahová elérni szerettem volna, már az én életemben is gyakran megvalósultak – igaz, hogy másoknál, másként –, de mégis film lett belőlük. És talán egyszer meg nem valósult forgatókönyveim is felkeltik ifjú rendezők érdeklődését.

A gondolatok, tervek folytatódnak, nem sikkadnak el egészen. Ha erre gondolok, könnyebb lesz számomra az élet sommázása.

Magam mentségére Tinódi Lantos Sebestyén ódon veretű szavait pajzsként magam előtt tartva próbálok védekezni és elszámolni a reám bízott talentumokkal:

„... az, mi keveset írtam, igazat írtam.

Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat nem írtam...”

Egy antik bölcs a férfi életét akkor tartja teljesnek, „... ha legalább egy fát ültetett, egy fiúgyermeket nemzett és megírt egy könyvet”.

Én sok gyümölcsfát ültettem Erdélyben. Csak

„Gyönyörű ez a film, egyetlen és utánozhatatlan, olyan dicséretet érdemelne, amelyet a különleges filmeknek kell adnunk, ha nem borzadnánk vissza attól, hogy különlegesnek nevezzük a földi lét legköltőibb titkainak és csodáinak ennyire egyszerű és közvetlen bemutatását, a hús fájdalmát és nyomorát, a halálon túl élő hűséget és szeretetet. Dicséretünket úgy is megfogalmazhatnók, hogy a film egész eddigi történetében ez a darab a legbátrabb, ha szabad volna kifejteni ezt a szót, hogy bátorság, amikor ilyen végtelenül nagy páthosszal, de ugyanakkor végtelen lelki

„Szöts István:

megújította az ipari jellegű szórakoztatás kényszerubbonyában vergődő magyar filmművészetet;

megismertette a világgal a magyar életet, a magyar kultúrát, és egyik elindítója lett az olasz neorealizmusnak;

megteremteni segített a magyar filmművészet fogalmát, ezen belül pedig a magyar filmművész, alkotóművész fogalmát;

iskolát teremtett, követői, tisztelői és tanítványai napjainkban is működnek: Sára Sándor, Kósa Ferenc,

csonka törzsük maradt meg, bosszúból kivágták őket.

Igazi nagy könyvet nem írtam, csupán két kis könyvecskét; a Röpiratot és – sok más forgatókönyv és filmnovella mellett – a Batthyányról megjelent forgatókönyvet.

Fiúgyermekem nincs.

Csak egy lányom. Kingának hívják. Nemcsak azért, mert szép név. Hanem azért is, mert nehéz németre fordítani...”

„Sokan laknak emberek a havason, pásztornépek, más szegény emberek. Fát vágnak és gondozzák más jószágát. Erősek, szívósak az erdei emberek, kik nem félnek a vértől, haláltól.

Tekintetükben benne van az egek mélysége és a pokol ijedt félelme. A templomba ritkán ereszkednek le és a misén elkáprázva hallgatnak.

Isten azonban ismeri és szereti őket...”

(Nyíró József, *az Emberek a havason írója*)

békével és minden izgalom nélkül megvalósított alkotással állunk szemben... Csak a szerző képzeletének és érzelmének nagy erejébe vetett bizalom tette lehetővé, hogy a halottszállítás jelenetét a krónikás becsületességével és egyszerűségével adja vissza, anélkül, hogy borzalmat akarjon kelteni. A feszültség lélektani súlypontja így a halott jelenlétéről áttérő a végtelen emberi szomorúságra s a hegyilakók nagy nyomorára...”

(Sandro de Feo, *Il Messaggero*, 1949. szept. 9.)

Gaál István szinte zökkenőmentesen, mégsem epigon módjára folytatják Szöts kezdeményezését.

Munkássága tehát hányattatásaival és alkotói kényszerűségeivel együtt és azok ellenére is teljes, kerek egész, magyar kultúránk soha ki nem iktatható része.

Szöts Istvánnal nem egyszerűen egy újabb filmrendező, hanem maga a magyar filmművészet, ezáltal pedig a magyar kultúra talált utat Európában.

Eljutott az Értől az Óceánig.”

(Nemeskürty István, *Filmkultúra*, 1990/1.)

„Szóts Istvánt a magyar filmművészet megteremtőjeként jegyzi a filmtörténetírás: művészi erényei, magatartása és emberi értékei egyaránt méltóvá teszik erre. Borisz Paszternak, egy Szóts-csel rokonítható másik költő azt mondta, hogy éppen az egyéni élettapasztalat gazdagsága a művész, az új Prométheusz legnagyobb energiaforrása. A valódi művészt ez az energia teszi újjá és eredetivé.

... Már soha nem tudjuk meg, hogyan akart valamin „túl” jutni, és hogy meddig juthatott volna. De bármi lett volna is az új, amit ez a művész, aki szülőföldjét Erdélynek hívta, el akart mondani, egy valamit biztosan tudott: azt, hogy csak egyetlen nyelven mondhatja el, egyetlen érzés hathatja át, egyetlen hangnemben szólalhat meg. Hűsége a hallgatáshoz ma olyan dicsőség, amely egyidejűleg jelent vigaszt és keserűséget számára.

Az elnémított művész az emberiség, az egész emberiség vesztesége. Szükségünk van költőkre, ahogy az éjszakának szüksége van csillagokra. Egy művésznek megtiltani, hogy azzá legyen, ami lehetne, minden hatalom szégyenbélyege. A Szellem ellen elkövetett legsúlyosabb bűnök egyike, amely nem számíthat Isten irgalmára.

Az erdélyi magyarnak negyven esztendő kellett várnia *Weltgerichtjére*, a megfellebezhetetlen ítéletre, amely csak abban a hihetetlen esztendőben, 1989-ben születhetett meg, amikor a falak leomlottak. Akkor Magyarországon belül és kívül meg lehetett tanulni egy elnémított nevét, újra fel lehetett fedezni egy nagy filmművészt, az erdélyi Válja szülötte, *Szóts István* értékeit...”

(Bruno de Marchi,
Európai utas, 1994. 1.)

Melyiket a kilenc közül?

Melyiket a kilenc közül?

Hollókő
150

TOLNAY KLÁRI

„...könnyeiben hinni tud a néző...”

Két Kossuth-díjat kaptam az ötvenes években. A politikai szempontok mellett – szerencsére – értékel-fogás is létezett, az utóbbi érvényesítésére Révai több-kevesebb sikerrel ügyelt. Az első magas jutalmat 1951-ben – úgy emlékszem, a Dérnyé című filmre – kaptam.

A díjátadás nagy ceremóniával járt. Jó előre felhívták a figyelmünket: Rákosi személyesen tűzi fel a kitüntetések. Az alkalomhoz illő öltözetben kellett megjelenni. Ez azt jelentette, hogy a legszolidabb kosztümöt, svájcisapkát vagy hozzá hasonló kalapot kellett föltenni. Az egyszerű öltözködés sohasem volt nehezemre, de a sötét kosztümöt „feljavítottam” egy sima zsalóval. Ha nem tévedek, a Parlament Vadásztermében gyülekeztünk. Ott volt Major Tamás és Bajor Gizi is. Azt már nem tudom pontosan, hogy díjazásra érkeztek-e vagy meghívottként. Megnyílt egy szárnyas ajtó, bejött Rákosi, mögötte a kíséret – szegfűnek álcázva két ávos...

Rákosi odalépett az ünneplő sorfalhoz, kitűzte a jelvényt, s jutott egy-két kedves szó mindenkinek. Amikor hozzám lépett, azt mondta:

– Magát mi nagyon szeretjük. Maga miért nem párttag, és miért nem tanít a főiskolán?

Vigyázzba csaptam magam.

– Rákosi elvtárs! Polgári származásomnál fogva vallásos nevelésben részesültem. És mint ilyen, esetleg az Istenhittel elrontanám a ...

Major az egyik, Bajor Gizi a másik oldalon rántotta meg a kosztümöm. Szinte hallottam ki nem mondott szavaikat: „Klári, te tisztára megőrültél!” Láttam, a két „közvetlen” kísérő is mozdult néhány centimétert. Már láttam magam, amint visznek, de az öreg csak nézett rám mind kerekerebre táguló szemekkel, és azt mondta:

– Mi? Isten?

Tenyerét az arcom elé tartotta, és mint egy sámán, mélyen a szemembe nézett.

– Isten? Hu! Nem baj. Majd elmúlik.

Megvárásolt és továbblépett. Semmi bajom nem lett. Ennek a sámáni mozdulatnak köszönhetem, hogy a későbbiekben nem kellett szemináriumra járni. Ha jöttek a színházi népnevelők, s mint pártonkívülit agitáltak, menjek párttaggyűlésre, mindig azt feleltem:

– Gyerekek, nem megyek, mert Rákosi elvtárs azt mondta, hogy Isten majd elmúlik. Még nem múlt el. Majd szólok...

...Ebből a korszakból gyakran eszembe jut a drága jó Királyhegyi Pál. E szelíd humorú irodalmi minde-nessel a háború utáni években sűrűn találkoztam. A Belvárosi Színházban (most Pesti Színház) megnyílt a róla elnevezett kabaré. Vidám jelenetek, tréfák, egyfelvonásosok kerültek itt színre. Az ideiglenes társulathoz tartoztam én is, rajtam kívül Kiss Manyi, Jávor Pál, Keleti László, Bárdy György, Gombaszögi Ella, Rátkai Márton és még sokan mások játszottak. A kabaré tiszavirág-életű volt, ám barátságunk annál tartósabb. Királyhegyi a Rádus Vígszínház igazgatóhármását darabbal is megtisztelte: a *Földi paradicsom* című vígjáték szép sikert aratott.

Királyhegyi 1950 nyarán értesítést kapott, hogy ki-telepítik Adácsra. Senki sem tudott semmit, csak az említett község neve volt bizonyos, meg a magával vihető csomag súlya.

Pécsi Sanyival nyakunkba vettük a várost, hátha tudunk valahol segíteni. Mindenütt azzal fogadtak, miért foglalkozunk olyan dolgokkal, amelyek nem tartoznak ráink.

Így hát első menetben nem sikerült patrónust találnunk, de a küzdelmet nem adtuk fel. Sok-sok utánajárással sikerült kideríteni, hogy Királyhegyi Pált tévedésből telepítették ki; Király Pál újságíró szerepelt az ávosok listáján. (Persze, évek múltán az is tisztázódott, Király Pál újságíró legalább olyan ártatlan volt, mint Királyhegyi Pál humorista.) Jellemző a gépezetre, hogy nem a tévedés felismerése vagy tudomásulvétele után engedték ki Palit, hanem Gábor Andor közbenjárására. Az esetet Királyhegyi így írta le:

„Egyre jobban untam Adácsot; szabadulásom érdekében írtam egy levelet a Szabad Népeknek, amelynek főszerkesztőjét jól ismertem, de később kiderült, hogy mire a levél megérkezett, már régen más volt a főnök.

Levelem úgy kezdődött, hogy idéztem a Szabad Nép egyik cikkét, amelyben azt írta, hogy jó helyre ütöttünk, feljajdult a külföld, holott Magyarországon csak főhercegek és nyilas tábornokok vannak kitelepítve, de egyetlenegy kisember vagy értelmiségi sem szerepel a listán.

Ezek után így folytattam:

„*Ma Magyarországon nincs senki, aki a Szabad Nép jóhiszeműségében kételkedni MERNE, de a jól-informáltságában nem hiszek én, aki szemre is kisember vagyok, értelmiségi, mint a levelemből is láthatják, és sem apám, sem anyám nem volt katona, főherceg sem szerepel a családjában, nyilasokról nem is beszélve. Nem igaz, amit a Szabad Nép ír, hogy jó körülmények között élnek itt a deportáltak, hiszen ez a lakás, amiben lakunk, azelőtt magtár volt, azért látogatják olyan lelkesen az egerek és a patkányok, mert magot keresnek, de csak két Krauszt és egy Királyhegyit találnak...*”

...

Hubay Miklóssal összefutottam egy kávéházban. Panaszkodott, hogy az *Ők tudják, mi a szerelem* című drámáját azért nem tudják bemutatni, mert a kiszemelt színésznő nem vállalta a nagyon idős asszony, az öreg Berlioz szerelmének szerepét. Akkoriban talán negyvenöt éves voltam – vagy ötven? –, nem is tudom pontosan. Jól néztem ki, csinos voltam.

– Én nem játszhatom el? – kérdeztem Hubaytól. Hubay élénken felkapta a fejét:

– Klári, maga? Ne vicceljen! Kilencvenéves a néni.

– Na és? Unom már a sok szépasszonyt. S a darab története nagyon rokonszenves nekem.

Hubay odaadta a darabot. Elolvastam, nagyon tetszett. Ma is boldog vagyok, hogy találkozhattam a szereppel. Azóta a televízióban is eljátszottam, Sinkovits Imrével. Hiúságomat „környékezte meg” ez a szerep, mert végtére is cseles dolog ötvenéves korban egy kilencvenéves nőt eljátszani. Színésznő társaim tudják igazán, hogy ennél sokkal nehezebb ötvenévesen egy ötvenéves nőt eljátszani. Van egy emlékem Bajor Giziről.

A *Kertész kutyája*-t játszottuk (emlékezetem szerint egyedül e Lope de Vega-vígjátékban szerepeltem együtt Gizivel). Bementem az öltözőjébe. Szerettem benyitni hozzá, amint festette magát. Az említett napon Gizi ült a tükör előtt, és bánatosan nézegette magát. Majd megszólalt.

– Hát most mondd, nem borzasztó? Nézz ide! – az arcborét húzta-simította-gyűrte. – Rettenetes, hogy néz ki az ember ilyen korban. Pedig most tudnám csak igazán eljátszani Júliát.

Teljesen igaza volt.

Vigasztalóan mondtam:

– Te Gizi, Nyugaton már mindenki megoperáltatta magát. Fölvarrják ezt a két ráncot, és tizenöt éves arcod lesz megint.

– Azt mondd?

– Persze, Gizikém. Menj ki Nyugatra, egy kis plasztikai műtét, és megint eljátszhatsz naivaszerepeket.

Belenézett a tükörbe, és olyan gyöngéden simított végig a ráncain, mint egy anya a gyerekein.

– Te, hát ezekben benne van minden szerepem. Nem adom őket...”

(*Párkány László: Tolnay Klári egyes szám első személyben, Minerva, 1988*)

„Ha én filmrendező volnék – mondta Tolnay Klári 1962-ben –, sohasem szerződtenék színészeket. Azok a filmek, amelyekben a színészi játék dominál (mint például a Nagy családok című Gabin-film volt) voltaképpen nem filmszerűek. A filmnek a fényképezés az igazi eszköze. Meg kell látni a dolgokban a csodát, és azt helyesen összerakni. Láttam egyszer egy rövidfilmet: sakkjátszmát mutatott be, kezek nélkül, csupán a fekete-fehér figurák szerepeltek, felejthetetlenül izgalmas volt. Ez az igazi film. Csak színpadon tudom kibontani azt, amitől színész vagyok.”

Pompás megjelenése – bárhogyan fészülhető-hordható világosbarna haj, nagy, kissé távol álló szürke szemek, jellegzetes, merész karéjú áll, minden arányában vonzó természet, büszke testtartás – sokféle lehetőséget ígért Tolnay filmszínészi pályáján. Hangja, egész valója nőies: nem a „modern nőnek” abból a fajtájából, mely létezett és hatott már a harmincas években, s mélyített hanggal, csutak hajjal, elszorított testfelülettel valamiféle „sportos” eszményt képviselt.

Páratlan módon tudott figyelni partnerére. Lesütött pillantása a szemhéj alól is metszően fürkészte (többnyire oldalról, miközben a szintén merész vonalú szemöldök átlósan megfeszült) az éppen soros szerelmes fiatalembert vagy idős rajongót, esetleg női vetélytársat. S aztán egyszerre csak gyönyörű mosolyba, tág nézésbe oldódott ez a belső följajzottság; a leheletnyi rekedtség (inkább valami opálosság) a hangban diadalmas regiszterbe csapott, az elfulladt érzélem a kifejezés összes húrján zengeni kezdett, először csak lökésszerű, zilált adagokban, majd áradva, mindent elborítón. S olykor fordítva is lejátszódott a folyamat: a csalódás, megdöbbenés, kiábrándulás kottája szerint.

A *Film, Színház, Irodalom* Villámlexikona: „Föld-reszállt angyal és égbement szubrett. Még nem lehet tudni, hogy melyikre fogja magát véglegesen kinőni a kettő közül.”

(Kőhádi Zsolt: *Tolnay Klári, Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Múzsák, 1985.*)

J. B. Show: Sosem lehet tudni

Rómeó és Júlia

TÓTH MENYHÉRT

Út a fehérhez

A fehérre való átállás nem egyszerre történik meg. Hiszen ugyancsak ő volt az, aki korábban kifogyhatatlan találékonysággal csalta elő minden szín rejtőző képességeit, s talán éppen ezért érzi most szükségét az efféle mentegődzésnek:

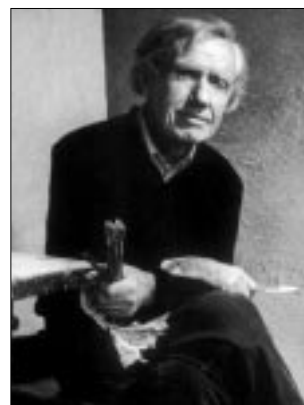
„A többi szín most úgy szól hozzám, mint a gyerek: hát én mostoha vagyok?!”

„Én nem kapok a fehérből? Csak ők éhesek a fehérre? Engem elhanyagolsz? Otthagysz?”

Ekkortájt még valóban belecsendít egy-egy eleve nebb színt a fehér derengésbe, habár ezt némikép a tartalommal indokolja, például a *Hal* című festményén: „Kell az a kis fekete, az a kis szennyfolt itt a part mentén, a sekélyben!” Az ábrázolt vízilény – inkább emlős, bálnaféle – ugyanis „nemcsak sütkérezik, hanem a maga módján medítál is.” A reális környezetjellemzést tehát a part közeli szennyfoltocska képviseli egymagában – mert bár a kép modelljéről ugyancsak egy valóságos látvány, Tokaj hegye szolgált –, ámde ebből a hegyből lett az állat háta íve, a feje pedig a virágzó fa koronájának helyére került.

... a hetvenes évek elején ébredt rá, hogy éppen a kedvelt „tarka” képeinek „fehér változatai” csak akkor válhatnak valóban új és telivér festménnyé, ha megtartja eredetijük színvilágát, s ugyanazon a vásznon úgy fejleszti tovább, hogy a korábbi kolorit eleve nsége belecsendüljön a felső réteg fehér színszövetébe. Ezt az átvilágítást annyira fontosnak tartja, hogy későbbi, eleve fehérre komponált festményeit is előbb színekben rakta fel, s ezeket érlelte ezután tovább a vásznon a fehér felé. Halvány rózsaszínek, zöldek, szürkék, kékek szivárványlanak elő a fehérek fátyla alól – míg aztán az utolsó műveken a festő a fehér autonómiáját viszi diadalra, a festékréteg vastagsági szintjével teremtve meg a formák plaszticitását.

A színeknek ezt a fokozatos megvonását csak az engedhette meg magának, aki, mint Tóth Menyhért,

korábban a színittasságot is megismerte, s csak az szelídíthette meg szinte anyagtalanná a formák egykori szigorát, aki, mint ő, festőként is szobrászi biztonsággal és erővel gondolta át a természetüket....

A festék- és ecsettáncoltatásnak ez a varázslatos módja, a fehér képek legsajátabb fakturája nem annyira a mesterségi lelemény szülötte, inkább az anyagba költözött gondolaté – általa és csak így válhatott a fehér szín a tartalom testévé.

Csak ennek birtokában fogott hozzá Tóth Menyhért, hogy „megmintázza a parasztság monumentumát”, ahogyan ő nevezte festménytervét, amit az évek során rajz- és festményváltozatok próbaútján át érlelt véglegessé 1971-ben a *Parasztokban* emberisége és életműve summájaként. Középpontban a Földanya, egyben az anyaföld jelképével, a gyermekét ölében ringató paraszttasszonnyal. „Összetartozásukat csak a zárt kör fejezheti ki, de olyan bensőséggel, mintha még most is méhében ringatná a kicsit.” Ezért kellett az egyik korábbi rajzon a tökéletesen „zárt kört” megváltoztatnia, mert ott a gyermek „kívül került” az anyai karok burkán: apró lábai szétvetve, kívülről fonódnak az anya gömbölyű hasa köré. A *Parasztokon* az ősanya felemelkedik a földről, és fenség uralja az emberkolosszusok tömör oszlopsorát. A kép érzelmi színezetét az anya félrebillent feje intonálja, mintha szívhangra figyelmezne... a kép baloldalán álló férfiak a hétköznapot, a munkáját jelképezik – a téglát tartó, a feléje fordulóval egyben az országépítést is, míg jobbra a táncoló pár az ünnepek hangulatát képviseli. A látszólag álló, statikus kompozícióba ringó mozdulatot, dallamot és ritmust

varázsol egy rejtett hullámvonal áramköre, mely az alakok dereka táján balról indul a feltartott kézfejnél s az anya alkarjának völgyén át, majd a lány kezén felfelé ívelve a fiú alakján szalad le a mélybe, hogy dobogó lábán át egy záróakkordban „földelődjék”.

A tartalom nagyarányúságát az alakok, a megjelenítés monumentalitásának is ki kell fejeznie. Parasztjai „kinőtték” a képsíkot. *„Nem túrik az alacsony falusi mennyezetet, szabadok! Nemcsak szabad térben mozognak, de a földjeiken állnak! Nem szoríthatom be a fejük búbját a képkeretbe, mert nem ott a határuk – de szél-tiben sem, mert sorsuk végtelen. És lefelé sem, mert a lábuk a föld felszíne alatt, a talajban gyökérzik. Nincsen akkora fal, amit szét ne fészítenének – és ez akkor is ki kell derülnön, ha csak húsz centisre festeném a képet. A nagyság az arányban és a valódiságban van – ez megsemmisíti a hamisat és a kicsinyeset”* – így hangzott el a mester jellemzése erről a páratlan erejű főműről...

Személyes megpróbáltatásai, ifjúkori megcsúfoltatások s a művészet berkeiből való későbbi kirekesztettsége, igaz, zordan formálták a mester sorsát, ámde ugyanezek a körülmények tették őt fokozatosan fogékonnyá a szép és jó élmények iránt is. Ilyenben részesült időskorában, amikor felesége, Lándori Angéla kapcsolatai révén eljutott a Kanári-szigetekre. Élete legelső, gyermekkori és e végső nagy élménye együttesen vezérelte őt a végtelen megsejtéséhez – akkor a játék sárkány útján égi távlatokkal ismerkedett, most az óceánokéval: *„Nem festeni mentem oda, azt gondoltam, illatos füveket szedgetek majd. De elbűvölt a látvány! – Előbb csak az. Míg aztán egyszer azt éreztem: apám-anyám a tenger! Az, hogy paraszt vagyok, attól érzem a tenger szárazát, a földjét, s éppen azért a vizét is úgyabbul. A víz a legősibb lény! Általa ismertem meg a halászokat, ezeket a nagyon szegény, hallgatag parti embereket. Őáltak meg az őslakókat, akiket az egykori hódítók a tengernek adtak martalékul. A mélyben, a mosott kövekben láttam meg az ősök szép alakját, azokét, akik örökké számon fogják kérni a barbárságot a civilizációtól. Még a művészet sem ad jogot arra, hogy elbánjunk velük,*

hogy ne élhessenek velünk állandóan, a gondolatainkban, a tetteinkben.”...

Ehhez fogható elementáris elevenséggel az újkor festészeti csodái között Tóth Menyhért csak egyszer találkozott még: Goya képein. Az őiránta érzett alázat és áhítat vezérelte művészünket a barlangi festményektől a madridi San Antonio de la Floridában nyugvó festőóriás sírjához. E zarándokélményről így szólt: *„Ott feküdt a kis templom nagy köve alatt az Ő óriás szíve! Nem szégyeltem, letérdeltem, sírjára hajtottam a fejem... Elcsendesültem, éreztem, hogy kupolafestményeinek egéről halhatatlanul ragyog le a karzaton ábrázolt asszonyok öltözetének, fátylainak áttetsző fehére, az öröklét gyolcsszíne.”...*

„Minél idősebb vagyok, annál jobban csodálkozom a természet nagy összefüggésein. Hogy honnan ez az egész! Bárhogy boncoljuk, milyen tökéletes, célirányos, bölcs és ésszerű. És ezzel a csodával együtt élni, ezt a csodát megérteni – talán a legcsodálatosabb!”

Ezen a természetbeni tökélyen kívül a másik kérdés, ami foglalkoztatja, s ami képi témának még filozofikusabb, s aminek tartalmát a művész így határozza meg: *„Tisztába kell jönnünk helyzetünkkel, szerepünkkel és azzal, hogy miért élünk. Minden emberben van valami – valamiért született, valami csak neki adatott meg. Ez az, amiért él, és kell is, hogy értelme ez legyen életének.”*

„... hogyan fejezném ki másként a csodát, hogy parányi, de egyetlen Földünk-életünk a miénk lehetett!”

Ehhez az euforikus hálaadáshoz kereste ő a festészeti kifejezést, ezért nem lephet meg, ha pogány és keresztény áldozati rítusok nyomát is fellelhetjük a motívumai között, s ha meseszövéseiből a lélekgyógyító balázsolás és fehéreinek naparcúságából a tűzimádás bizonyos jegyei oly természetességgel szólnak hozzánk, mint földműveseinknek, halászaiknak harangszavú estéiből a kenyérszegés áldozata.

Úgy sejtettük, hogy ezek a Tóth Menyhért élelművét átható, ugyanakkor minden nép régmúltjában fellelhető kultikus elemek is hozzájárulhatnak, hogy a

külföld figyelmét is alkalomadtán Tóth Menyhért piktúrájára tereljék a modern művészeti áramlatok igen sokrétű kínálata közepette. Az óhajtott alkalom az 1977. évi Cagnes-sur-Mer-i Nemzetközi Festészeti Fesztiválon való szereplése lett, főként ekkortól tartják őt számon a külszági műtörténet szaktekintélyei...

...az utókor időben visszatekintve, Tóth Menyhért festészetében felismeri a jövőbe látás képességét, a váteszt. Azt, ahogyan képeinek szelleme előre vetíti

annak az egyetlen percnak az értelmét, amelyben az emberiség, századunkból búcsúzva, egyszersmind egy évezredet lép.

Mert voltaképpen ezt a lépést készíti elő festészetének utolsó szakaszában Tóth Menyhért – fehér képei két kor találkozásának előestéjén ünnepi atmoszférát sugallnak, az újat köszöntik megilletődve, ismeretlen erőket és arányokat sejtőn és sejtve.

(Supka Magdolna: Tóth Menyhért, Gondolat, 1990)

Anyaság (színes olaj, vászon)

VASS LAJOS

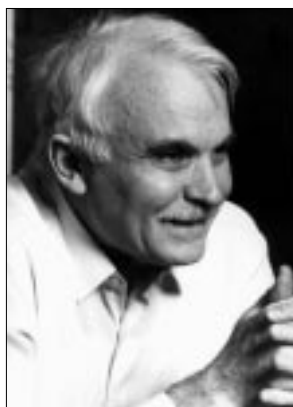
Szıklákból is nő virág

A zeneszerző-karmester

Vass Lajosnak egyszer ifjú muzsikus növendékek tehetek fel kérdéseket. Többek közt azt is megkérdezték, honnan származik szoros *kapcsolata a népdallal*, mert mint zeneszerző előszeretettel komponál népdal-anyagból. Így válaszolt: „*A legtöbb gyerek kiskorából édesanyja altatódalaira emlékszik, én az apáméra. Az ő altatódalai népdalok voltak, amelyekből kifogyhatatlan volt. Népdalt énekelt, amikor a fejemet vállára hajtva elaludtam. S később is a kertben, munka közben a földeken és jövet-menet végig az úton is.*”

Úgy vélem, ez valóban elfogadható magyarázat arra, hogy szerzőnk miért választott népdalt akkor is „nyersanyagul”, amikor 17 évesen először nyílt alkalma zeneszerzői képességeit próbára tenni. Első kompozíciójának címe: *Pusztai nóták* volt, műfaja: *népdalfeldolgozás*. Amikor évek múltán ezt a darabot főiskolai mesterének, *Veress Sándornak* is megmutatta, nagyon büszke volt teljesítményére. Csoda-e hát, hogy mint végzett zeneszerző, a *népdalt* igyekezett minél sokfélebb formában az előadók kezére adni. Nemcsak magyart, hanem a hazai nemzetiségek népdalait is olyan zenei „ruhába” öltöztette, amely azokat küllemükben, megjelenési formájukban tetszetőssé, kíváncsúsá tette a hallgatók és az előadó számára egyaránt...

A Magyar Televízió nevezetes *Röpülj páva* című népdalvetélkedő-sorozatában is szolgált Vass Lajos egyszer egy *műsorvezetői-zeneszerzői* bravúrral: 1970-ben a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon a népdalverseny gálaestjén, mint a műsor vezetőjének négy kitűnő női versenyzőt kellett színpadra állítania, hogy ott – jutalmul elért eredményeikért – mindegyik külön-külön is szóhoz jusson. A szűk műsoridőbe

azonban ez így nem fért bele. A megoldás zseniális volt: *Hervad a rózsza* címen, rögtönzésszerűen *női kvartettet* komponált, amelyben mind a négyen (Farágó Laura, Ferenczi Éva, Dobosi Csiri és Kerekes Márta) látványos sikert arattak. A műsorvezető *helyzetmentő* produkciója nemcsak a közönséget és a szereplőket, de még a zsűrit is meglepte.

... Vass Lajos vallomásában egy kiváló *zeneszerző-pedagógus-karmester* egyéniség szintézisteremtő képességének a titkai tárultak fel: „*Amikor valamelyik új, vagy régebbi művet a kórus műsorára tűzöm, tulajdonképpen szerencsés helyzetben érzem magam. Ismerem a darabot, annak minden megtaníthatósági nehézségét, ám a rendelkezésemre álló előadótétel képességeit és gyengéit is jól ismerem. Így eleve megspórolhatom a mű tanulmányozására és memorizálására szánt időt, amiről a karmester soha nem mondhat le, mielőtt a darab megtanításához hozzáfogna... de bármennyire jól ismerem a kórust, gyakran érnek meglepetések: néha valamelyik szólammal, máskor meg a szólistával vagyok kénytelen egy-egy problematikusabb agogikai-, vagy frazeológiai feladat megoldásával hosszabb időn át bajlódni, illetve egy-egy harmóniai-, vagy intonálási nehézség elhárításán jóval több időt eltölteni, mint gondoltam volna. Ilyenkor végtelenül fontos szempont a türelem. Szemrehányással, bünbakkereséssel nem javul, inkább romlik a továbbhaladás esélye... a karmesterséggel úgy vagyok, hogy semmit: sem a tempót, sem a ritmust, sem a dinamikát nem tekintem eleve változtathatatlannak úgy, ahogy felkészülésem kezdetén elképzeltem. Kisebb változtatásokra bármikor készen*

állok, ha ezt valami indokolja. Ha úgy érzem, a változtatásnál jobb, meggyőzőbb lesz az előadás. Előfordult már, hogy kisebb változtatásokra nem magam, nem is a mű miatt, hanem a kórus pillanatnyi hangulata, állapota miatt kellett, vagy éppen hogy lehetett elszánnom magamat... Ha az ilyen rögtönzésemet siker korozázza, az rendszerint az énekesek arcán is

tükröződik. Ilyenkor a sikernek magam is úgy tudok örülni, mint bármelyik kórustag. Az ilyesféle praktikat egykori mestereimtől, Csenki Imrétől és Vásárhelyi Zoltántól lestem el, s eddig még beváltak.”

(Részletek Maróti Gyula írásából a *Vass Lajos emlékezete* című kötetből, Püski, 1998)

Vass Lajos: Jól olvassuk-e Kodályt?

Nem tréfa ez a kérdés? Vagy talán átvitt értelemben kell gondolkodnunk, hogy el tudjuk-e olvasni azt is, ami a zenéje mögött van? Nem! Arra vonatkozik, hogy mi, karvezetők, hogyan sajátítjuk el, s hogyan énekeltejük mesterünk nap mint nap hallható műveit. Kodály születésének 100. évfordulójára készülve azért írom e sorokat, mert fülemben cseng, hogy egyes harmóniáit néha a legkiválóbb kórusok is érthetetlen módon megnyújtják. Vagy fordítva: nem ritka, hogy valami kétszeres tempóban száguld, s néha észre sem vesszük, hogy Kodály mélyen muzikális kísérő szólamai elnyomják a dallamot. Ha időnként meghallgatjuk magunkat, joggal kérdezhetjük: nem felejtettünk-e el kottát olvasni?

A legtöbb baj a ritmussal van. Még amikor nagy karmesterek állnak zenekaraink élén, nekik is túlnyomóan ritmusbeli pontatlanságokkal kell foglalkozniuk. Lám, hangszeresek is milyen könnyen tévedhetnek! De a vokális zene ilyen szempontból még kényesebb terület. A szöveg igen gyakran a pongyolaságok melegágya. (Nem a parlandóra gondolok!)

Nézzünk most Kodály művei kapcsán a tükörbe: hol, mennyire engedünk zenei csábításoknak, vagy mennyire vagyunk szigorúak magunkhoz és kórusunkhoz...

... a zenének van néhány alkotóeleme, amelyeknél nagyobbak a kilengések: *a tempó, a ritmus és a dinamika*. Ezeknél néha valóban úgy tűnik, mintha nem tudnánk partitúrát olvasni, sőt néha még szöveget sem.

Úgy vélem, nagy mértékben az alkotói szabadság területére tartozik, hogy valamit *dolce* helyett *dolcissimo*, *tréfásan* helyett *gúnyosan*, *harciasan* helyett *hősiesen* vagy *követelve*, illetve *parancsolóan* szólaltatunk meg. De egészen más kérdés, hogy pl. tempo giusto esetében a negyed hang *negyed-e*, vagy *fél*, *88-as* metronómjelzésnél esetleg 160 szól, s ugyanazon dinamikai jelzésnél a dallam *mezzoforte*, a kíséret *fortissimo* hangzik. Az előadói szabadság nem jelenti azt, hogy a műveket hogyan értelmezzük minél inkább másként, mint ahogy a szerző megírta! Jelentse inkább azt, hogy szabad, sőt kötelező minél inkább úgy, ahogy „írva vagyon!” Akárhányszor elmélyülünk Kodály partitúráiban, mindig találhatunk olyan részleteket – vagy a lényegét –, amit még nem valósítottunk meg tökéletesen. Mondjuk ki nyíltan: aligha tudunk a műről annyit, mint amennyit a szerző tudott és beleírt. Próbáljuk hát a partitúrát pontosan és még pontosabban olvasni, megérteni, és az írás szerint – nem pongyolán és nem másképpen – megvalósítani.

A napi gyakorlatban a zene alapvető elemei is sokszor kiszaladnak a kezünk közül. Ezek egyikének felborulásával a frazeálás, a mondatok, periódusok elválasztása is zavarossá válik, így egy hiba többnek a forrása lehet.

(Megjelent a *Vass Lajos emlékezete* című kötetben, Püski, 1998)

Tapasztalatból tudom-mondom, hogy az embereknek nagyon is kell az embermeleg közeg. Az ellenkezőjét azok a hivatali fórumok állítják, amelyeknek pénzt kell adniuk-áldozniuk a kórusmozgalomra. Művészetpolitikai betegségeink egyike ez. Gyógyítására pedig azt szokták szűklátókörűen javallani, hogy csökkenteni kell azokat a művelődési formákat, amelyek sok embert vonzanak. Tudja, én mindig megcso-

dálom azt, amikor sziklák vagy kövek közül valamilyen virág vagy fa nő ki. Akiben nagyon erős a szép iránti igény, az még a rossz talajon is megtalálja azt a helyet, ahol ez az igény gyökeret ereszt, majd szárba szökken. Így van ez a kórusokkal is.

(Vass Lajos vallomásából, Magyar Ifjúság, 1989. márc. 24.)

WASS ALBERT

„...tőretlen hittel ember és magyar.”

*Egyszerű bevezetés – egy különös könyvhöz
(részlet)*

...

Telt az idő, eljött az érettségi ideje s első próbálkozásomkor bizony elbuktatott a román vizsgabiztos, akit a magyar iskolák fölé állított a románok kormánya, mert arra a kérdésre, hogy „kik az idegenek az országban?” mindent felsoroltam, még az arabokat is, csak a magyarokat nem. Amikor a vizsgabiztos rám mordult, „hát a magyarok?”, azt feleltem, hogy még az én dédapám dédapjának a dédapja is ott született, Erdélyben, s bizony még az ő dédapja dédapjának a dédapja is. Így aztán elbuktatott földrajzból és történelemből. Negyvenötünk közül mindössze négy ment át. Egy évre rá, 1926-ban két hízott disznó segítségével mégiscsak leérettségiztem – a hízókat szekéren szállíttatta be apám Kolozsvárra a vizsgabiztos házához – s mikor végre a kezemben volt a román „baccalaureatus” pecsétetes írása s indulhattam haza, illendőségből fölkerestem még a Monostori út egyik szép régi házában lakó nagynénémet, Bornemissza Elemérnét, hogy elmondjam neki győzelmemet a románok fölött. Mikor beléptem az ebédlőn keresztül a nappaliba, ott találtam nála Kuncz Aladárt, Reményik Sándort és Kós Károlyt. A két előbbit ismertem már, hiszen ők faragtak író belőlem, de Kós Károlyra nem emlékeztem vissza. Amikor nagynéném bemutatott neki, Károly bácsi reám emelte nagy csontos mutató ujját:

– Hát te vagy az, he? Akit az a vén csodatevő ott fent a hegyen kigyógyított a kígyómarásból? Olvastam verseidet az *Ellenzékben* is meg a *Pásztortűzben* is. Nem rosszak!

Aztán nagy hangon, ízesen kiszínezve, kóskárolyosan, elmondta a többieknek mindazt, amiről én magam is csak ködösen tudtam valamit: hogy miképpen vittek föl annak idején a „Holló” hátára kötözve, félholtan, csodatevő Boldizsár kunyhójához.

Mikor aztán a történet végén Kuncz Aladár a maga szelíd józanságával érdekes népi babonának nevezte a csodatevő emberekről szóló regéket, Kós Károly bátyánk nekimegélődvé szökött talpra s föl-alá járva a perzsaszőnyegeken, mindkét kezével hadonászva kioktatta az emberi lét nagy valóságaitól elszakadt szerencsétlen társakat (Kuncz Aladárt és a szerény, szótalan Reményik Sándort), kiknek lelke hozzánőtt már az aszfalthoz és emiatt nem voltak képesek fölfogni többé azokat az Isten és ember közösségéből fakadó titkos erőforrásokat, melyek ma már csak a hegyi emberek hagyatéka odafönt a ködös gerinceken...

Ennek a vitának az emléke mélyen megragadt bennem, akárcsak kuvasz szőrében a bojtortján. Még annak a nyárnak a vége felé, mielőtt nekiindultam volna az egyetemi életnek, hátizsákkal a hátamon fölkeredtem a kalotaszegi hegyeknek. Források mellett, erdők tisztásain töltöttem az éjszakákat könnyű ponyva alatt. Birkapásztorok, fadóntók, szénégetők tűznél üldögélve hallgattam a hegyi emberek lassú beszédét, míg végül is megleltem öreg Boldizsárt, a csodatevőt, szénégető kemencéi mellett.

Megmondtam hogy ki vagyok, de nem emlékezett rám. A cserkészekre sem emlékezett. De Kós Károlyra igen.

– Derék ember ökelme – mondta bólogatva –, derék ember... Mikor aztán előjöttem azzal, hogy azért vagyok ott, mert ő mentette meg az életemet, csak rám bámult kis kék szemeivel a bozontos fehér szemöldök alól.

– Én? Én, úrfi, magamtól nem vagyok jó semmire. Vén, iskolázatlan szénégető vagyok, semmi egyéb.

Mindössze eszköz az Úr kezében, mint enyimben az a balta ott vagy ez a fakanál. Én nem mentettem meg soha senkit semmitől. Az Úr végezte azt. Ő tartotta meg magát is, ha igaz amit mond. Én csak egyike vagyok azoknak, kik őrzik még mindég a szent hagyatékot, amit őseink hagytak reánk sok száz esztendeje annak, régi időkből, mikor még az Úr nemzete voltunk. Őrizzük, egyre csak őrizzük az Úr védelméhez visszavezető kicsinyke ösvény titkát, mely olyan ma

már ebben a nagy megbolydult világban, mint elmo há sodott vadcsapás havaserdő sűrűjében, amit már csak a lélek láthat meg, nem a szem. Mert egyszer még előbb vagy utóbb, de minden bizannyal eljő az idő, amikor fölébred a völgyek magyarjaiban a lélek, s keresni fogják az igaz utat, mely pusztulásból győzelembe, nyomorúságból az Úr gazdag dicsőségébe vezet vissza, ahonnan valamikor nagyon régen magunk gyarlósága folytán hibás útra tértünk...”

A titokzatos őzbak (részlet)

... Az élet sok apró igazsága között talán nem is az igazság a fontos. Hanem a békesség, mellyel megszorítjuk egymás kezét az igazságok fölött.

Mindez újra eszembe jutott azon az őszön, mikor a nagy vígság folyt nálunk s a falu olyan sötéten hallgatta. A vígságnak aztán hirtelen vége lett. A fenyegető sötét fellegek összeértek fölöttünk s mi beköltöztünk előle Kolozsvárra.

Nem nagyon értettem akkoriban, hogy mi megy végbe a szemem előtt. Csak azt láttam, hogy hazajönnek a katonák, éjszakánként hallottam lövöldözni őket, a városháza előtt néha csödület volt s az erkélyről beszélt valaki. Aztán egy nappal karácsony előtt idegen katonák haladtak végig az utcán. Rongyosak voltak és piszkosak, nem is sorban mentek, csak úgy rendetlenül. Némelyiknek bocskor volt a lábán, némelyiknek csizma. Volt köztük sok szalmakalapos is és rengeteg kucsmás. Azt mondták: román katonák.

Az angyal nem jött abban az évben, szomorú karácsonyunk volt. Az utcákon idegesség és félelem szaladgált. Feltűzött szuronyú őrzérek lépték egymás nyomát. Néha lövés hasított az éjszakába.

Emlékszem, január tizenkilencedikén történt. Magyarok vonultak el a Főtéren néma csapatban és vittek a magyar zászlót. A New-Jork szálloda elé mentek s ott megálltak. Mondták, valami francia generális lakik ottan, aki a békét igazítja s ahhoz mentek küldöttségben a magyar zászlóval.

Kifutottam én is az utcára. Nagy tömeg verődött össze a Főtéren, nekem már csak egészen hátul jutott

hely, a Mátyás-szobor előtt. Felmásztam a szobor talapzatára s onnan néztem át a tömeg feje fölött. Láttam a szép magyar zászlót egészen elől s kiabálást is hallottam, de a szavakat nem tudtam megérteni. Aztán láttam, hogy a zászló körül kavarni kezdenek az emberek, mintha dulakodnának. Ordítózás hallatszott, a zászló billegni kezdett, majd megingott s bevágódott a többi közé. Ez volt az utolsó magyar zászló, amit láttunk.

Katonák szaladtak elé a mellékutcákból, láttam, ahogy kézbe kapták fegyvereiket, aztán rettentő ropogás hallatszott, eldördültek a puskák. A tömeg megbomlott. Ordítózás és kavargás kezdődött és egyre ropogtak a puskák. Ablakok nyíltak meg, karok és fegyverek nyúltak ki az ablakokon és löni kezdtek reánk.

Egy pillanatig döbbsen álltam még Mátyás király előtt, aztán leugrottam a kőpárkányról s megiramodtam hazafelé. Láttam már nyulat agár előtt az életért futni, de az semmi sem volt ahhoz képest, ahogy én futottam akkor. Ha még egyszer az életben véghez tudnám vinni azt a futást, biztos, hogy világ bajnokságot szereznék vele. Emlékszem, egy induló kocsin keresztül ugrottam s még most is látom magam előtt annak a két benne ülőnek az ijedt arcát, akiknek a térde fölött átrepültem a kocsin. Futottam, mint a patkány, akinek ég a farka. Körülöttem a járdán kis fényes szikra-tölcserék pattantak, olyanok éppen, mint erős nyári záporban. Lövések csattantak mindenütt s golyók süvítették a levegőt keresztül-kasul.

S ahogy ott futottam a sok rohanó ember közt

egérutat keresve, megláttam egy román katonatisztet. Kocsiban állt, kezében pisztoly volt és egyenként céllozta meg a mellette elszaladókat. Gondosan célzott, aztán lőtt. Valaki feljajdult. Újra célzott. Újra lőtt. Valaki elesett.

Csak futó pillantást vethettem rá, de arcát örökre megjegyeztem. Sovány, gúnyos arca volt, torz ráncokat rajzolt szája köré a gyűlölet. Csak állt a kocsiban és egyre tüzelt a védtelen, szaladó emberek közé. A magyarok közé. Azért, mert magyarok voltak.

Soha, soha nem felejttem el azt a napot. A zászlót, ahogy megingott és eldőlt. A félelmet, ami lábizmaimba gyűlt s öles ugrásokkal vitte életemet a biztos menedék felé. A golyókat, ahogy körülöttem búgtak és süvítettek s szikrázva pattantak vissza a járdán. S a tisztet, ahogy állt nyugodtan és célozgatott közénk, mint ahogy hajtóvadászaton a vadász célozgatja a mellette elrohanó vadat. Nem felejttem el ezeket soha. És sokszor, ha ítélnem kell románok dolgában, ott állanak mellettem ezek a képek s nehézzé teszik a küzdelmemet az igazsággal.

Abból a házból, amelyikben laktam, két embert lőttek meg azon a napon. Tanáromat s egy öregasszonyt. S az a tiszt lőtte le mindkettőt, aki nem messze házunktól a kocsiban állt s vadászott magyarokra.

Ilyenek történtek azon a télen s a vígság meghalt apámék házában. Mikor hazakerültünk, csönd, panasz és árvaság volt otthon. Elkezdődött az ünneptelen nyomorúság, aminek huszonkét évig nem szakadt vége.

Csúnya idők, nem szívesen emlékszem vissza rájuk. Idegenek jöttek-mentek nálunk, mindig hoztak valami kellemetlenséget s mindig elvittek magukkal valamit. Néha apámat vitték el. Hosszú idő telt el így, a gond, baj és félelem jegyében. Ezekben az időkben még a vakációk is csak gunnyasztó vén varjakhoz hasonlítottak, melyeknek fakó tolla közül aggodalom és szomorúság hulldogál.

Elvitték a puskákat is, nem volt vadászat. Öreg Táti fegyver nélkül döcögött előre-hátra s rosszkedvűen dörmögte a bajusza alatt.

– Megette a fene a világot...

Hát olyan is volt a világ akkoriban, mintha valaki megette volna. Sok idő telt el így s aztán apám egyszer két puskát hozott haza. Engedélye is volt hozzájuk. Nagy dolog volt. Lassan és szerényen, de elkezdődtek a vadászatok megint. Kis idő múlva Táti vállán megláttam újra a régi fénycsövű puskát.

– Hogyan szerezte vissza? – kérdeztem tőle megörvendve.

– Megvót – mondotta titokzatosan.

– Hát engedélye is van? – firtattam tovább.

Táti belemosolyodott a bajuszába, aztán bölcsen legyintett.

– Nem engedély köll ide.

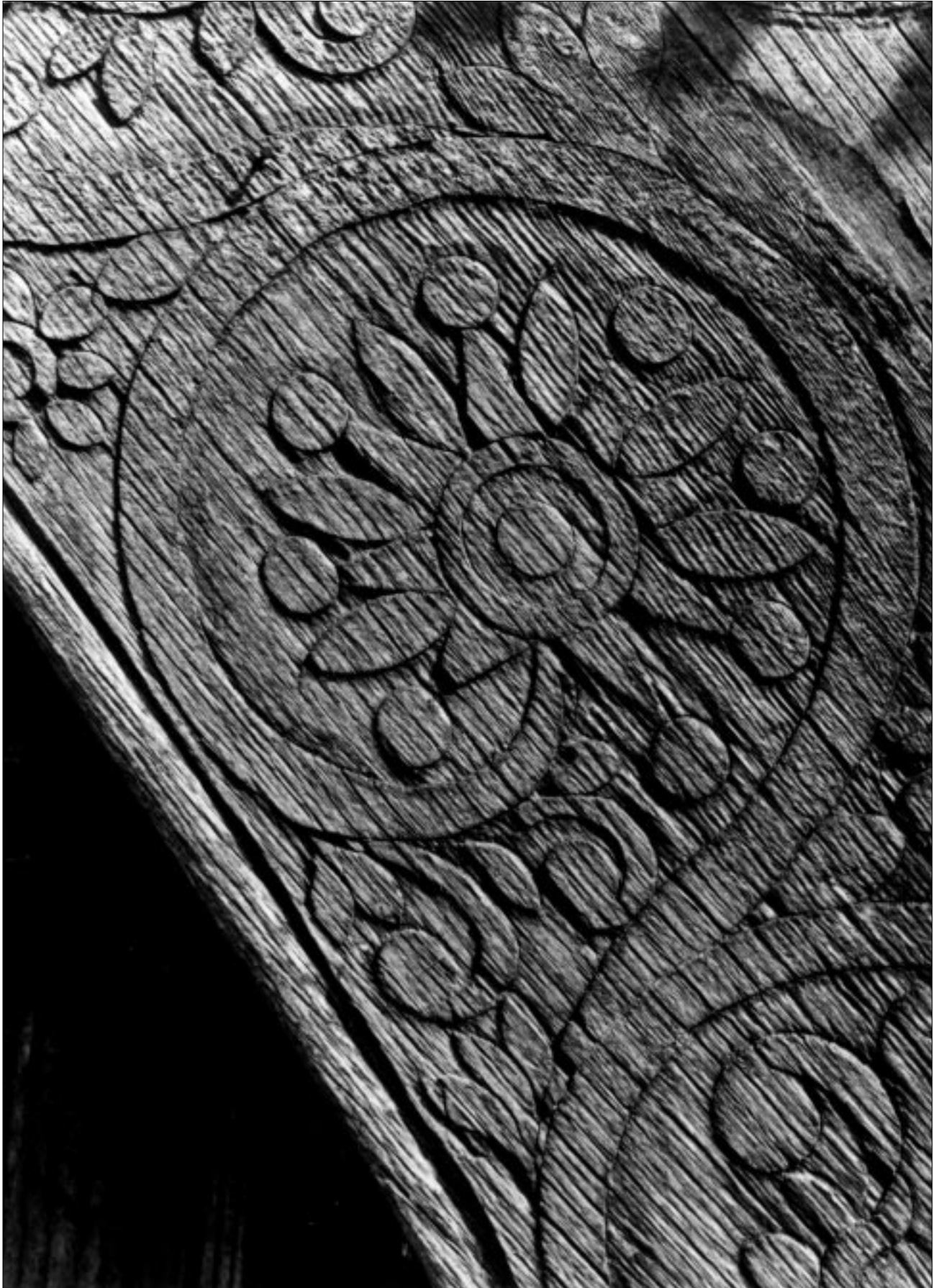
– Hát mi?

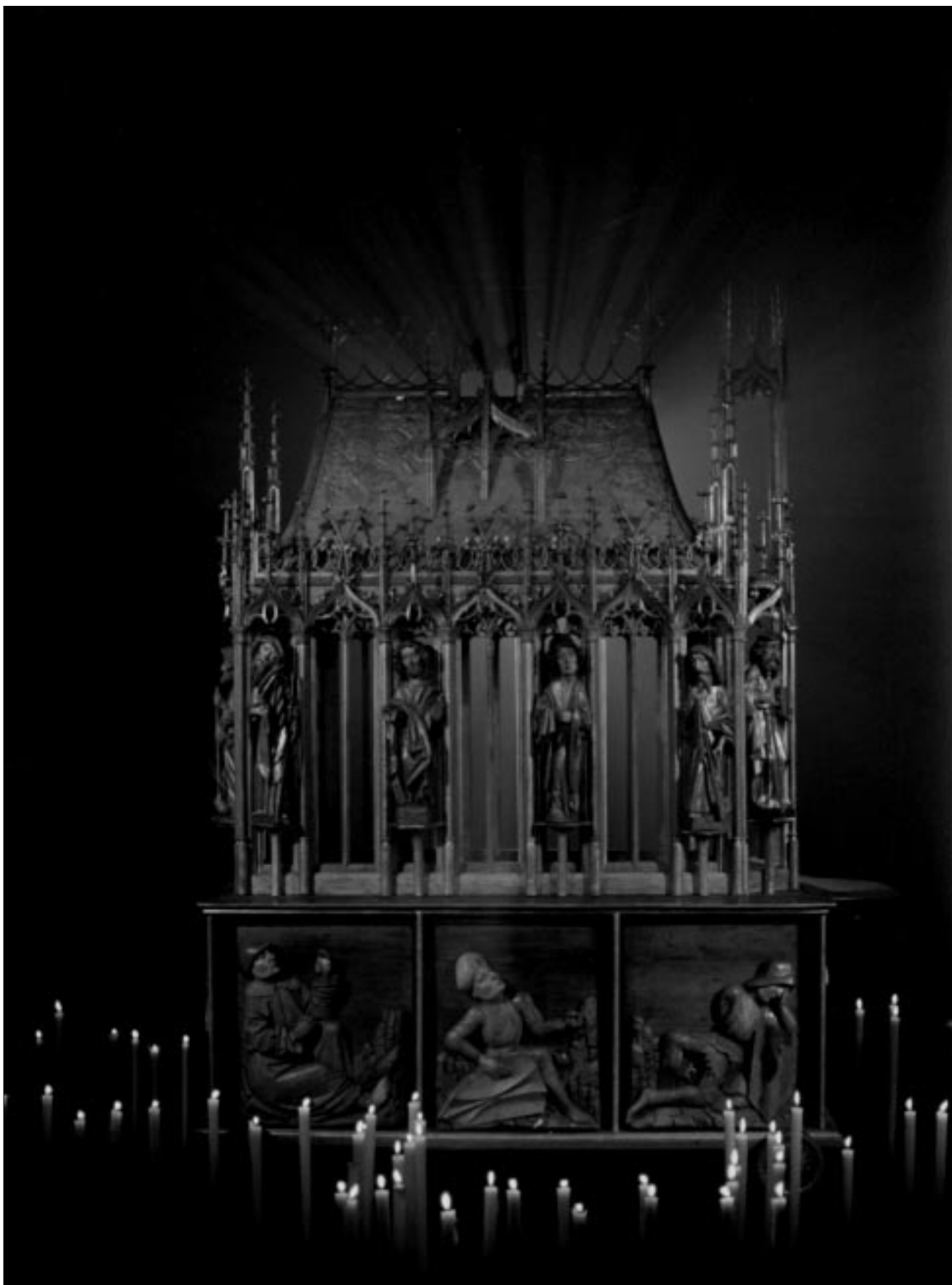
– Egy kis pálinka az őrmesternek.

Így kezdtünk ismerkedni Romániával...

*(Wass Albert: Hagyaték, „Örökségünk”
Alapítvány, Budapest – Ungvár, 1994)*

Úrkoporsó
166

TARTALOMJEGYZÉK

Élőszó	5
Örökség	6
Barátaink	6
A Földön túl is	7
B. Nagy László: „Lassan egyformán elfogy a vérük...”	9
Bódy Gábor: Október 24-én meghal...	12
Cseres Tibor: Töredelmes bűnvallomást	16
Darázs Árpád: Kodály bűvöletében – az angyalok hangján	20
Fábri Zoltán: Ahogyan Truffaut látta	22
Fehér Ferenc: Tragikus égaljú világkép...	26
Gombos Gyula: „A történelem balján”	29
Gulyás György: „Tarhos nagy jövő előtt áll” (Kodály Zoltán)	34
Hamvas Béla: „Gyémántnál keményebb”	37
Harag György: Örökké fiatal	42
Havasi István: Egy szenvedély + két szereplő?	44
Herceg János: Szerelem	45
Hervay Gizella: „A negyedik évben eljött a szél, / a te hangodon szólt, fiam,...”	48
Huszárik Zoltán: Tisztelet a poétáknak	54
Imre Zoltán: ...örök élet és örök szenvedés...	57
Kondor Béla: Angyal a város felett	59
Latinovits Zoltán: „...vagyok és leszek Neked”	64
Márai Sándor: „...a sárból az ég felé”	71
Martin György: Azt üzente vissza / Visszajő tavaszra	75
Mensáros László: Félszeg mosolya...	78
Mészáros Ági: A drámai hősnő	81
Mészöly Miklós: Az egyenesség radikalizmusával	84
Mocsár Gábor: A pusztaság kellős közepén	88
Nagy László: Égi s földi virágzás tükre...	91
Óze Lajos: A Színjátékos	100
Páll Antal: Az írókázás nagymestere	105
Páskándi Géza: Történelmi oltárképek	108
Ratkó József: „haj regü rejtem...”	111
Samu Géza: A szegénységből fakadt...	115
Sík Ferenc: A kis nemzeteknek kötelességük megmaradni	117
Sinkovits Imre: Tudatosan európai magyar akarnék lenni	120
Somogyi József: A művész felelőssége	127
Szécsi Margit: Fölösleges fájdalmak kora	130
Székelly János: A hadak útján	135
Szilágyi Domokos: Ember, ne add meg magad	139
Szirtes Ádám: „Tudja, a bilincs!”	144
Szöts István: „Tekintetükben az egek mélysége...”	147
Tolnay Klári: „...könnyeiben hinni tud a néző...”	151
Tóth Menyhért: Út a fehérhez	155
Vass Lajos: Sziklából is nő virág	158
Wass Albert: „... töretlen hittel ember és magyar”	161

